Hasan Aslan Akpınar

BİR CUMHURİYET AKINCISI
Türkiye'de Milli Sanayinin Mimarlarından
Nurullah Esat Sumer

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Türkiye'de Milli Sanayinin Mimarlarından
Nurullah Esat Sumer
Hasan Aslan Akpınar

Genel Yayın: 4541

İNCELEME / ARAŞTIRMA

HASAN ASLAN AKPINAR
BİR CUMHURİYET AKINCISI
TÜRKİYE'DE MİLLİ SANAYİNİN MİMARLARINDAN
NURULLAH ESAT SUMER

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2018
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ŞENGÜN KILIÇ HIRİSTİDİS

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTMEN
TUBA AKEKMEKÇİ

SON OKUMA
PINAR GÜVEN

DİZİNİ HAZIRLAYAN
MERYEM BULUŞ

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: TEMMUZ 2019, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-879-7

BASKI
UMUT KAĞITÇILIK SANAYİ VE TİCARET LTD. ŞTİ.
KERESTECİLER SİTESİ FATİH CADDESİ YÜKSEK SOKAK NO: 11/1 MERTER
GÜNGÖREN İSTANBUL
Tel: (0212) 637 04 11 Faks: (0212) 637 37 03
Sertifika No: 22826

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL.
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95

Hasan Aslan Akpınar

Bir Cumhuriyet Akıncısı

Türkiye'de Milli Sanayinin Mimarlarından Nurullah Esat Sumer

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz IX

İzmir'den Berlin'e 1
- İzmir'de Öğrencilik Yılları 4
- Çalışma Hayatı Başlıyor 4
- Almanya'da Üniversite Yılları 8
- Yurda Dönüş ve Yeni Hayat 11

Nurullah Esat Bey Kamu Hizmetinde 21
- Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği 21
- Kambiyo Murakabe Heyeti (Bankalar Konsorsiyumu) Reisliği 27
- Osmanlı Borçlarının Yapılandırılması Müzakerelerinde Müşavirlik Görevi 37

Sümerbank'ın Kuruluşu ve Altın Yıllar 41
- Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğin Benimsenmesi 41
- "Sümer Bank, Sanayinin Anahtarıdır" 45
- Dış Kredi Arayışları ve Nurullah Esat Bey'in Sovyetler Birliği Ziyaretleri 53
- Sümerbank Fabrikaları Kuruluyor 55
- Döneme İlişkin Diğer Önemli Olaylar ve İnsanlar 70
- Atatürk'ün Vefatı ve Sümerbank'a Veda 75

Milletvekilliği ve Bakanlık Yılları 79
- Antalya'dan Milletvekili Seçiliyor 79
- Maliye Bakanlığı Dönemi 79
- Savaş Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye 84
- Sovyet Tehdidi ve Dışişleri Bakanlığı'na Vekâlet 87
- Çok Partili Döneme Geçiş 103

Devlet Bakanlığı ve Ardından Gelen İstifa 107
Siyaset Sonrası Emeklilik Günleri 115
Değerli Bir Devlet Adamı, Donanımlı Bir İnsan,
İyi Bir Aile Babası 119
Sonsöz 141

Kronoloji 143
Ekler 145
Albüm 187
Notlar 207
Kaynakça 217
Dizin 221

Bu kitabı Nurullah Esat Sumer başta olmak üzere,
modern Türkiye'nin temel yapı taşlarını döşeyen tüm
"Cumhuriyet Akıncıları"nın aziz hatıralarına ithaf ediyorum.

Nurullah Esat Sumer.

Önsöz

Ünlü gazeteci ve yazar Ahmet Emin Yalman'ın "Cumhuriyetin Akıncıları" olarak isimlendirdiği ve bugün maalesef çoğunun isimlerini dahi unuttuğumuz sayısız kahraman Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için canla başla çalışmışlar, önlerine çıkan her türlü zorluğu ve önyargıyı aşarak modern Türkiye'nin temel yapı taşlarını döşemişlerdir.

"Cumhuriyetin Akıncıları" arasında kimler yok ki: Milli Eğitim'in öncüsü Reşit Galip, "Bozkurt-Lotus" davasının kahramanı, Türk adalet sistemini kuran Mahmut Esat Bozkurt, Türkiye'de sanayi devrimine damgasını vuran, Sümerbank'ın kurucusu ve ilk Genel Müdürü Nurullah Esat Sumer, Türk şeker sanayinin ve Yapı-Kredi Bankası'nın kurucusu Kazım Taşkent, Türk bankacılığının öncüsü ve Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş, Türkiye'de sıtmayı bitiren, dünya tıp literatürüne adını geçiren Prof. Dr. Hulusi Behçet, Rize'de çay ekimini başlatan Zihni Derin, kâğıt sanayisinin öncüsü, SEKA'nın kurucusu Mehmet Ali Kâğıtçı, Türkiye'de ilk şeker fabrikasını Uşak'ta kuran Nuri Şeker, Demiryolları Genel Müdürü Behiç Erkin, ilk Türk uçağını dizayn ederek başarıyla uçuran Vecihi Hürkuş, Türkiye'yi demir ağlarla ören, ilk özel uçak fabrikasını ve pilot okulunu açan Nuri

Demirağ, modern Türk sanayisinin öncüsü, Türkiye'nin ilk holdinginin kurucusu, girişimci ve işadamı Vehbi Koç, İstanbul'da ilk radyo istasyonunu kuran Hayreddin Hayreden, Türk kültür hayatına sayısız hizmetlerde bulunan Vedat Nedim Tör, Dünya Klasiklerinin Türkçeye çevrilmesini sağlayan Hasan Âli Yücel, modern Türk tiyatrosunun ve sinemasının öncüsü Muhsin Ertuğrul ve daha nice kahraman.

Bu kahramanlar arasında yer alan Nurullah Esat Sumer, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat ve sanayi hayatında çok önemli görevleri başarı ile yürütmüş, 34 yaşında Sümerbank'ın ilk Genel Müdürü olarak atanarak Türkiye'de tekstil, kâğıt ve demir-çelik sanayilerinin kurulmasında büyük hizmetlerde bulunmuştur. Hizmetlerinin karşılığında "Sumer"* soyadı bizzat Atatürk tarafından kendisine verilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Milletvekili olarak TBMM'ye giren Nurullah Esat Sumer, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında Maliye Bakanı, Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekilliği görevlerini de yürütmüş, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında çok çetin görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmiştir.

Temel olarak Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını azaltacak şekilde ülkenin hızla sanayileşmesini savunan ve kendi kendine yeten bir ülke hayal eden Nurullah Esat Sumer, Soğuk Savaşın başlangıcında Stalin tarafından Boğazlarda üs ve Kars-Ardahan illerinin talep edilmesi ile adeta zorla ABD'nin kucağına itilen Türkiye'ye Washington tarafından biçilen "Batı Avrupa'nın tahıl deposu" görevini kabul etmeyerek, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını koruyacak şekilde sanayileşmesine devam etmesi gerektiğini savunduğu için sistemli bir şekilde gözden düşürülmüş, acımasız saldırılara maruz kalmıştır.

Demokrat Parti'nin elde ettiği 1950 seçim zaferinin ardından siyasetten uzaklaşan Nurullah Esat Sumer, hızla unutulmuş ve Cumhuriyet'in diğer sayısız "Akıncısı" gibi tarih kitaplarının yaprakları arasında kaybolmuştur.

---

* Nurullah Esat Bey'in soyadı birçok yerde yanlış bir şekilde "Sümer" olarak yazılmaktadır. Doğrusu "Sumer" dir.

Bu kitabın amacı, unutulan bu sayısız Akıncıdan biri olan Nurullah Esat Sumer'i genç-yaşlı tüm okuyucularımıza tanıtmak, Cumhuriyetimizi Atatürk'ün liderliği altında el birliği ile yücelten Akıncılardan birini daha gün ışığına çıkartmaktır.

Bu kitabın yazımı sırasında faydalandığım anıların, belgelerin ve fotoğrafların temin edilmesinde yardımcı olan tüm saygıdeğer dostlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilmekteyim. Bu çerçevede; öncelikle benimle paylaştıkları değerli anıları için Nurullah Esat Sumer'in torunları Sayın Aslı Nişel'i, Sayın Prof. Dr. Nazlı Başak'ı ve Sayın Prof. Dr. İzzet Furgaç'ı en başta anmak isterim. Kitaptaki eşsiz fotoğraflar için aile arşivini açan ve paylaşan Sayın Prof. Dr. Nazlı Başak, Sayın Aslı Nişel ve eşi Sayın Kadri Nişel'e ve ayrıca Sayın Yüksel ve Nurdan Erimtan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, Prof. Dr. Nazlı Başak'ın kitabın yazımına başladığım ilk günlerden itibaren eşi, Sayın Doç. Dr. Doğan Başak ile birlikte verdikleri kuvvetli ve içten destek için özellikle teşekkür etmeliyim.

Nurullah Esat Sumer'i gören, hayattaki sayılı kişilerden Sayın Özden Toker'e, annem, Sayın Nazan Akpınar'a, Sayın Gülören Germen Vlora'ya anıları ile kitaba canlılık kattıkları için ayrıca teşekkür ederim.

Kitabın yazımı sırasında çeşitli şekillerde sağladıkları destekler için Sayın Prof. Dr. Edhem Eldem'e, Sayın Akın Öngör'e, Bursa Büyükşehir Belediyesi Merinos Kültür Merkezi'nden Sayın Zahid Cihanlı'ya, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nden Sayın Mehtap Tursun'a, kitabın taslağını okuyarak düzeltmelerde yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Nazlı Başak'a ve Sayın Betül Buke Karaçin'e, kitabın ekinde yer alan belgeleri temin ettiğim T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün tüm çalışanlarına yardım ve destekleri için minnettarlığımı ifade etmeliyim.

Son olarak, bu kitabın yazımı sırasında, her zaman olduğu gibi, manevi desteğini esirgemeyerek, beni sonsuz bir şekilde destekleyen eşim Muazzez Gülşah Akpınar'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Hasan Aslan Akpınar
Ankara, 6 Ekim 2017

İzmir'den Berlin'e

On dokuzuncu yüzyılın sonunda İzmir, İstanbul'un ardından ülkenin en büyük şehri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılan ticaret kapısıydı. Bu dönemde yaklaşık 230 bin nüfuslu şehir ahalisinin büyük bir kısmını Türkler ve Rumlar oluşturuyor, ayrıca Yahudi, Ermeni ve Latin Katolik azınlıklar da şehirde yaşıyorlardı. Osmanlı tebaası olmayan, İtalyan, Fransız, Alman, İngiliz, Amerikalı, Avusturyalı, Hollandalı, İranlı ve Ruslardan oluşan yaklaşık 10 bin kişi İzmir'de ikamet ediyordu. Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıl dönümünü kutlamak için 1 Ağustos 1900'de Konak Meydanı'ndaki meşhur Saat Kulesi'nin inşa edilmesine karar verilip kulenin temeli 1 Eylül 1900'de atılırken, Avrupa'ya yapılan tarım ürünleri ihracatı sayesinde hızlı bir zenginleşme ve modernleşme sürecini yaşayan İzmir'de, yabancı şirketler demiryolu ulaşımı, havagazı, su, tramvay gibi hizmetleri sağlamaktadır.

Bu dönemde şehrin temel ekonomik faaliyetini oluşturan ticaret, Kemeraltı ve Frenk Sokağı bölgelerinde yapılmaktadır. İzmir'in ticari faaliyetlerinde Levantenler ile Hristiyan ve Musevi azınlıklar söz sahibidir. Küçük ticaret, sanayi, bankacılık ve kıyı ticareti Rum ve Ermenilerin kontrolü altındayken, Museviler daha çok bankerlik ve sarraflıkla uğraşmaktadır. Ticari faaliyetlerin büyük ölçüde dışında kalan Türkler ise, imparatorluğun diğer topraklarında ol-

Allamezade Mehmet Esat Bey (Nazan Akpınar Arşivi).

Allamezade Mehmet Esat Bey ve ailesi: solda ailenin en küçüğü Nüzhet Ayetullah, arkada ortanca çocuk Seniha ve en sağda Saniye Hanım (Nazan Akpınar Arşivi).

duğu gibi temel olarak zanaat, tarım, memurluk ve askerlik faaliyetleri ile ilgilenmektedir.

İzmir'de yaşayan bu Türk ailelerinden biri de Konak ilçesi Fettah (yeni ismi ile Akıncı) Mahallesi'nde Dibek Sokak (yeni adıyla Oteller Sokağı), No. 6'da yaşayan Allamezade ailesidir. O yıllarda Dibek Sokak İzmir'in zengin Türk ailelerinin evleriyle bezeli olup, sokağın sakinleri arasında daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile evlenecek olan Latife Hanım'ın babası Uşakizade Muammer Bey ve ailesi de bulunmaktadır. Allamezade ailesinin reisi Düyûn-ı Umumiye Âşar Müdürü Mehmet Esat Bey ve eşi Saniye Hanım'ın ilk oğlu Mustafa Nurullah Esat 31 Mart 1899'da dünyaya gelir. Aile-

ye 1904 yılında Seniha ve 1905 yılında da Nüzhet Ayetullah katılır. Ailenin reisi Mehmet Esat Bey yumuşak mizaçlı, sakin ve eğlenmeyi seven bir insan iken, Saniye Hanım da bir o kadar sert, otoriter ve muhafazakâr bir kişiliğe sahiptir. İnce beli, sarı saçları ve mavi gözleri ile dikkat çekici bir güzelliğe sahip Saniye Hanım'ın İzmirli ailesinin kökeninin, adadaki Rum isyanı ardından İzmir'e göçen Sakız Adalı Türklere dayandığı söylenmektedir.

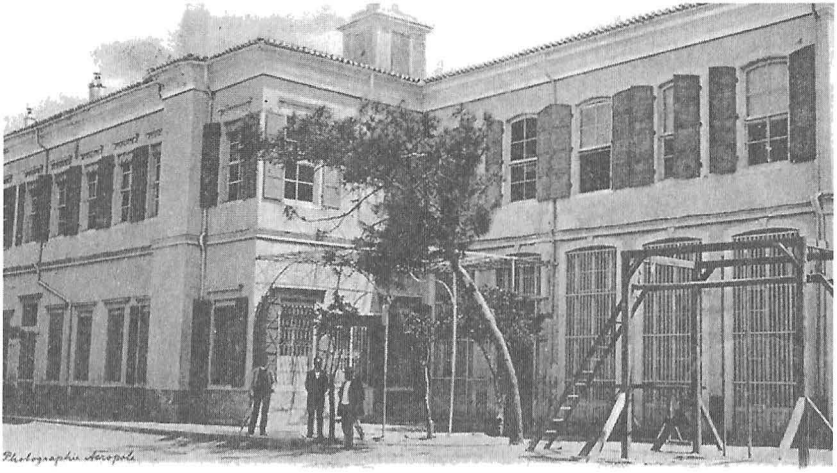
İzmir'de Öğrencilik Yılları

İlk ve orta tahsilini 1886 yılında kurulan ve Türk öğrenciler için şehrin en gözde eğitim kurumu olan İzmir İdadisi'nde tamamlayan Nurullah Esat, 1911 yılında Basmane semtindeki İzmir American International College'a girer. Nurullah Esat düzgün fiziği ile dikkat çeken, yakışıklı bir gençtir. Amerikan misyonerleri tarafından kurulan okulun bir diğer öğrencisi ise Nurullah Esat'ın yaşıtı Ali Adnan, yani geleceğin Başbakanı Adnan Menderes'tir. Tipik bir misyoner okulu olan kolejde öğrenciler sıkı bir disiplin altında yaşamakta, hatta vücutlarının dinçlik kazanması için soğuk suyla duş almaya mecbur tutulmaktadırlar.[1]

Eğitimine zaman zaman ara vermek zorunda kalsa da, Nurullah Esat, savaş rüzgârlarının esmeye başladığı 1914 yılında, Kızılçullu semtine taşınmış olan İzmir American International College'dan mezun olur. Mezuniyetinin ardından okulun müdürü Cass Arthur Reed tarafından yazılan tavsiye mektubunda Nurullah Esat'ın kusursuz ve mükemmel davranışlı bir öğrenci olduğu, İngilizce dilini kullanmada önemli bir tecrübe edindiği, Fransızca ve aritmetikte de ilerleme sağladığı belirtilir.[2]

Çalışma Hayatı Başlıyor

Mezuniyetinin ardından İzmir Buca'da ailesinin yanında kalmaya devam eden Nurullah Esat, Osmanlı Donanması'nın 29-30 Ekim 1914 gecesi Rus limanlarını topa tutmasının ardından Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine ailesi ile birlikte İzmir'de

İzmir Amerikan International College, Erkek Okulu binası (http://www.levantineheritage.com/college.htm), erişim: 28.05.2018.

tarihi olaylara tanıklık eder. İtilaf Devletleri'nin Rusya'ya yardım amacıyla başlattıkları Çanakkale Deniz Harekâtının öncesinde, yoğun bir gayrimüslim nüfusa sahip, önemli bir ticaret merkezi olan İzmir'i işgal etmek amacıyla başlattıkları deniz harekâtı bu tarihi olaylar arasında yer alır. Aralarında *Triumph* ve *Swiftsure* zırhlılarının da yer aldığı on sekiz gemiden oluşan İngiliz ve Fransız donanmasının İzmir'i işgal amacıyla 5 Mart 1915 günü saat 14.30'da başlattıkları ve 9 Mart tarihine kadar devam eden beş günlük bu deniz harekâtını[3] Nurullah Esat Sumer'in kardeşi Prof. Ayetullah Sumer yıllar sonra şöyle anlatır:[4]

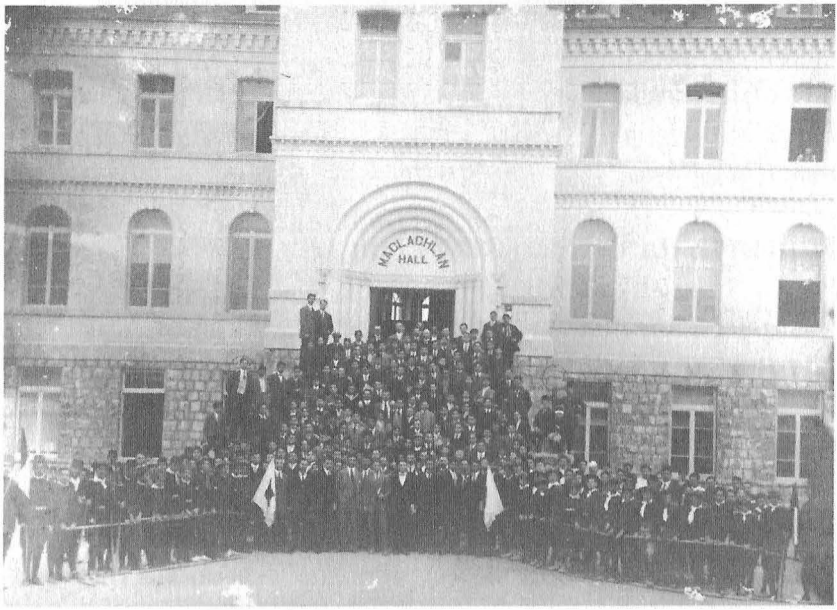
> İngiliz harp gemileri İzmir Çatalkaya eteklerindeki Yeni Kale'yi topa tutmuşlardı. Maksatları İzmir'i işgaldi. Şayet teslim olmazsak İzmir'i top ateşi altına alacaklardı. Bu durum karşısında o zamanın İzmir valisi koç bilekli meşhur Rahmi Bey, harp nedeniyle İzmir'den kaçamayan esir İngiliz ailelerini toplayarak, İzmir Kordon'daki evlere yerleştireceğini İngiliz amiraline bildirmişti. Bunun üzerine İngilizler son olarak bütün donanmasıyla Yeni Kale'ye saldırdılar. Manzara çok korkunçtu. Kulaklarımda top sesleri, ayaklarımın altında sanki sallanan toprak, gözlerimin önünde kalın bir duman tabakası ve sık sık göklere yükselen dalgalar, ben kopan bu

> kıyamet manzarasını, o zaman oturduğumuz Buca'da küçük bir dağdan dürbünle seyretmiştim. Neticede İngilizlerin iki gemisini[5] sulara gömerken, diğer gemileri de arkalarına bakmadan kaçıp gitmişlerdi...[6]

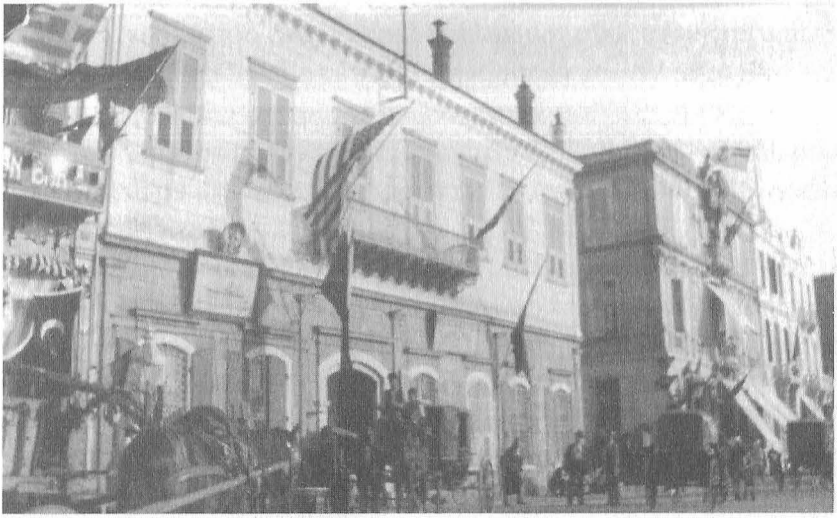
Birinci Dünya Savaşı'nın şehrin günlük hayatında ve ekonomisinde yol açtığı tüm zorluklara rağmen akıcı İngilizcesi sayesinde ve babasının da yardımları ile Nurullah Esat, birçok yabancı şirketin bulunduğu İzmir'de iş bulmakta zorlanmaz. Önce Ekim, Kasım ve Aralık 1915'te, üç ay süre ile MacAndrews & Forbes Company isimli, Söke'de meyankökü fabrikası işleten bir Amerikan firmasında tercüman olarak çalışan Nurullah Esat, Kasım 1915'ten itibaren Osmanlı Tütün Rejisi Şirketi'nin İzmir Şubesi muhasebe bölümünde 1100 Piaster (kuruş)[7] gibi iyi bir maaş ile çalışmaya başlar.[8] Nurullah Esat Bey dört yıl sonra İstanbul'da yayımlanan *Kurtuluş* isimli sol eğimli bir dergide basılacak "Türkiye ve Uluslararası Sermaye" isimli yazısında MacAndrews & Forbes Company'i aşağıdaki şekilde tasvir eder:

> MacAndrews & Forbes Company... [Bu firmayı] Küçük Asya'nın yalnız batı, dolayısıyla kuzey kıyılarında bulmayız; kökleri o kadar çok dallanmıştır ki, Küçük Asya'nın bir çıkar sağlayabileceği her büyük şehrinde şubeleri vardır. Bunlar civarlarının emme ve dolayısıyla sıkma [son damlasını çıkarıncaya kadar baskı] araçları hizmetini görürler. Bu sermaye hırsını yalnız çiftçi müesseselerinin baskı ve kaldırılması ile kanmaz, belki vaktiyle bağımsız olan iktisat amillerini –ki şimdi açlık ve sefaletin kucağına atılmış birer iktisat tabi'leri olmuşlardır– bu baskı oranında yalnız ekmek parasına karşılık kendi hizmetine girmeye zorlar. Onları gün doğumundan gecenin pek geç vakitlerine kadar çalıştırır; hem de nasıl dayanılmaz işler ve şartlarla!...[9]

1 Haziran 1917'ye kadar Reji'de çalışan Nurullah Esat boş zamanlarında eğlenmek üzere arkadaşı Tireli Hidayet ile Kordon'da bulunan gazinolardan Klonaridis'e gider. Bu dönemde Nurullah Esat çevresinde "Jeune Premier" (Baş Yakışıklı) olarak adlandırılmıştır. Nurullah Esat, zamanına göre ortalamadan uzun, 1.76 cm

İzmir American International College öğrencileri bir arada, 1914 (http://www.levantineheritage.com/college.htm), erişim: 28.05.2018.

MacAndrews & Forbes Company'nin İzmir ofisi (http://www.levantineheritage.com/forbes-history.html), erişim: 28.05.2018.

boyunda, yapılı bir vücuda ve düzgün çehreye sahip, iyi giyinen ve bakımlı bir gençtir. Bu yıllarda yurtdışında okumayı kafasına koymuş olan Nurullah Esat, Veliaht Abdülmecit Efendi'nin oğlu Prens Faruk'un Viyana'da okuduğu meşhur Theresinaum Koleji'ne girmek için uğraşır.[10]

Almanya'da Üniversite Yılları

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hükümeti Alman hükümetinden, 12-18 yaşları arasında on bin kadar Türk gencinin mesleki ve teknik öğrenim görmek üzere Alman fabrikalarına kabul edilmesini talep eder ve iki hükümet arasında bir protokol imzalanır. Bu genel protokolün yanı sıra Osmanlı bakanlıkları da kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Almanya'ya öğrenci, işçi ya da teknik eleman gönderirler.[11] İşte Almanya'ya gönderilen bu gençlerden biri de İzmirli Nurullah Esat olacaktır.

Henüz 18 yaşındaki Nurullah Esat, 30 Mayıs 1917'de yaklaşık dört yıl sürecek Almanya'daki eğitim hayatına başlamak üzere yola çıkar. İstanbul Sirkeci Garı'ndan bindiği Balkan Treni (Balkan Zug) Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu topraklarından geçerek, Sofya, Niş, Belgrad, Budapeşte ve Viyana üzerinden 11 Haziran 1917'de Berlin'e varır.

18 Ekim 1917'de Berlin Yüksek Ticaret Okulu'nda (Handels-Hochschule Berlin) eğitimine başlayan Nurullah Esat, dört dönem boyunca toplam 38 ders alır ve henüz 20 yaşındayken 1 Ağustos 1919'da Berlin İktisat ve Ticaret Okulu'ndan mezun olur (Lisans diploması için bkz. Ek 1). Nurullah Esat'ın aldığı dersler arasında mikro ve makro iktisat, iktisat tarihi, dış ticaret, işletme, muhasebe, bankacılık ve finans, maliye, kooperatifçilik, İngilizce yazışma ve menkul kıymetler alım ve satımı yer almaktadır.

Berlin'de okurken hızla popülerliği artan sol akımlara ilgi duyan Nurullah Esat, Almanya'da tanıştığı sosyalist akımların etkisi altındaki Spartakist hareket içinde yer alan, Eylül 1919'da Şefik Hüsnü'nün liderliğinde kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na[12] katılır. Partinin kurucularını birleştiren en temel unsur, Türki-

Nurullah Esat Bey'e ait bulunabilen en eski fotoğraf (NES Arşivi).

ye'yi Batı hâkimiyetinden kurtarmak ve uluslararası alanda itibarlı bir konuma sahip olmasını sağlamak gibi sosyalizm ile milliyetçilik arasındaki ince bir çizgidir ve parti üyelerinden Mehmet Vehbi (Sarıdal) ve Nurullah Esat gibiler sosyalist olmaktan çok, modernleşmeyi Türkiye'nin en önemli sorunu kabul eden ilerici milliyetçilerdir.[13]

Nurullah Esat Sumer'in yakın arkadaşlarından, Kadro hareketinin öncülerinden Vedat Nedim Tör, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'nin kurulmasını şöyle anlatır:

> Erzurum ve Sivas Kongrelerinden geçerek Ankara'ya kadar uzanan ulusal şahlanışın yankıları Berlin Türk Kulübü'nde kader birliği yapan gençlerin iradesini bir çelik banyosu gibi güçlendiriyordu. Bütün bir düşman dünyaya karşı, yokluklar ve düşmanlıklar içinde savaşan Anadolu'nun masal kahramanları gibi ulu liderine, Mustafa Kemal'e dostluk elini uzatan tek devlet "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği" olmuştu. Bu davranış Berlin'deki yükseköğrenim gençliğini adeta büyüledi: Nurullah Esat Sumer, M. Nermin, Mümtaz Fazlı Taylan, Vehbi Sarıdal, Nizamettin Ali Sav, Sadık Ahi ve daha şimdi adlarını hatırlamadığım birkaç arkadaş Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasını kurduk. 'Kurtuluş' adlı bir dergi de yayımlamaya başladık. Berlin Türk Kulübü'nde heyecanlı toplantılar yapılıyor, konferanslar veriliyor, çetin tartışmalar oluyordu.[14]

Nurullah Esat Sumer, Berlin, 1919 (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey'in hocası
Profesör Dr. Werner Sombart (NES Arşivi).

Nurullah Esat 1918 yılında Berlin'e öğrenci müfettişi olarak gönderilen Hamdullah Suphi [Tanrıöver] tarafından İstanbul'a jurnal edilen gençlerin arasında yer alır ve hükümet tarafından geri çağrılır.[15] Ancak, Nurullah Esat'ın bu çağrı üzerine Türkiye'ye döndüğüne ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu dönemde Nurullah Esat'ın "Türkiye ve Uluslararası Sermaye" isimli yazısı harekete ait olan, 1 Mayıs 1919'da Berlin'de tek sayı olarak çıkan ve ardından aynı isimle 1919 yılı Eylül ayında İstanbul'da yayımlanmaya başlayan *Kurtuluş* dergisinin 4. sayısında yer alır[16] (Bkz. Ek 3). Dergideki diğer yazarlar arasında Ressam Namık İsmail, Falih Rıfkı (Atay), Reşat Nuri (Güntekin) gibi tanınmış isimler de vardır.[17]

Nurullah Esat tahsiline devam ederken ailenin reisi Mehmet Esat Bey felç geçirir ve uzun bir süre evinde hasta yattıktan sonra 1920 yılında henüz 52 yaşında vefat eder. Artık ailenin bütün yükü anne Saniye Hanım'ın omuzları üzerindedir.

Bu sırada, Berlin'deki tahsilini bitiren Nurullah Esat, iktisat doktorası yapmak üzere Frankfurt Üniversitesi'ne başvurur ve 24 Temmuz 1920'de, 21 yaşında iken üniversiteye kabul edilir. Doktora eğitimi sırasında ünlü Alman ekonomist ve sosyolog Prof. Werner Sombart ile çalışan Nurullah Esat, 12 Mart 1922'de, sadece 23 yaşındayken, metnine ulaşamadığımız "Anadolu Tarımı" konulu tezini tamamlar (Doktora diploması için bkz. Ek 2).

Yurda Dönüş ve Yeni Hayat

9 Eylül 1922'de İzmir'in Türk orduları tarafından Yunan işgalinden kurtarılarak Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Nurullah Esat Almanya'dan İzmir'e döner. Bu döneme ilişkin olarak Şevket Süreyya Aydemir'in yıllar sonra yazdığı satırlar, genç Nurullah Esat'ın o yıllardaki duruşunu ve ruh halini çok iyi yansıtmaktadır:

> Nurullah Esat, Birinci Dünya Harbi içinde ve mütarekesinde, Almanya'da okuyan gençler arasındadır. Ama oradan bir takım sokak ve bira-

> hane hatıraları ile değil de, bazı dünya görüşleri ve bazı sosyal sistem arayışları ile dönen bir gençler grubunun müşterek vasıflarını taşır. Bu vasıfların örgüsü, Birinci Dünya Harbi'ndeki kaos, yahut boşluk içinde bir şeyler aramaktır. Kendilerini akıntıya bırakmayıp, dünyanın ne olduğu, Avrupa'nın nereye gittiği, memlekette alıp yürüyen işgal ve istila felaketlerine rağmen Türkiye'nin geleceği ve bu gelecek içinde kendilerine düşebilecek hizmet ve vazifelerin neler olabileceği hakkında durmadan konuşmak, düşünmektir...[18]

Nurullah Esat yurda dönüşünün ardından kısa bir süre İzmir'deki Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası'nda (Banque Française Des Pays Orient) 12 lira maaş ile şef yardımcısı olarak çalışır.

Nurullah Esat Bey'in Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası'nda çalışmaya başlamasının ertesinde, 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplanır. İzmir İktisat Kongresi, Lozan Konferansı'nın dağıldığı, Türk heyetinin konferansı terk edip yurda döndüğü sırada ülkenin birçok yerinden gelen, toplumu oluşturan sınıfları temsil eden 1135 delegenin katılımı ile açılır. Kongrenin temel amacı, Türkiye'nin geleceğe ilişkin ekonomi politikalarının ana hatlarının tespit edilerek, Lozan'da Türkiye'ye Sevr şartlarını yumuşatarak kabul ettirmeye çalışan, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Batılı devletlere bildirilmesidir.

Nurullah Esat Bey de kongreye katılır ve sekreter olarak görev alır. Kongrede Türkiye'nin "tam bağımsız" ve "milli" bir ekonomiye sahip olması gerektiğine yönelik alınan kararlar Nurullah Esat Bey'in daha önce savunduğu görüşlerle de uyuşmaktadır.

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nin iktisat alanındaki en önemli kararlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

1. Hammaddesi yurt içinde yetişen veya yetiştirilebilen sanayi dalları kurulması gerekmektedir.
2. El işçiliğinden ve küçük imalattan süratle fabrikaya veya büyük işletmeye geçilmelidir.
3. Devlet yavaş yavaş iktisadi görüşleri de olan bir organ haline gelmeli ve özel sektör tarafından kurulamayan teşebbüsler devletçe ele alınmalıdır.

4. Özel teşebbüslere kredi sağlayacak bir devlet bankası kurulmalıdır.
5. Dış rekabete dayanabilmek için sanayinin toplu ve bütün olarak kurulması gerekir.
6. Yabancıların kurdukları tekellerden kaçınılmalıdır.
7. Sanayinin teşviki ve milli bankaların kurulması sağlanmalıdır.
8. Demiryolu, inşaat programına bağlanmalıdır.
9. İş erbabına amele değil, işçi denmelidir.
10. İşçilere sendika kurma hakkı tanınmalıdır.

Kongrede alınan kararlar çerçevesinde ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in de teşvikleri ile 1924 yılında Celâl Bey (Celâl Bayar) tarafından İş Bankası, 1925 yılında ise Sanayi ve Maadin Bankası kurulur. Sanayi ve Maadin Bankası, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan dört büyük sanayi işletmesi olan Feshane, Hereke Yünlü ve İpekli Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma ve Beykoz Deri ve Kundura fabrikalarını devralır.[19]

Bu dönemde Nurullah Esat Bey bir yandan bankada çalışmaya devam ederken, bir yandan da 27 Mayıs 1923'ten itibaren İzmir'de yayın hayatına başlayan ve başyazarlığını Mustafa Kemal Paşa'nın bir müddet kâtipliğini de yapmış olan Mahmut Esat Bey'in yürüttüğü, Ankara hükümetini destekleyen milliyetçi çizgideki *Türk Sesi* gazetesinde yazmaya başlar. Nurullah Esat Bey bu gazetedeki yazılarından birinde "Türk iktisadiyatının tan yerinin ağardığına ve feyyaz bir devreye dahil olduğuna inanmak için" bütün gelişmelerin iki nokta üzerinde temellendirilmesi gerektiğini savunur. Bunlardan birincisi, yurt ve ulusun refaha ulaşması için yeterli üretimi sağlamak, ikincisi de "İktisadi hayatın bütün istikametlerinde bütün diğer unsurlardan evvel en ziyade Türk unsurunun teveffuk (başarı) ve galebesini (üstünlüğünü) sağlamak" olduğunu yazar.[20]

Cumhuriyet'in ilanından dört gün önce, 25 Ekim 1923'te Nurullah Esat Bey Fransızca olarak yazdığı iki sayfalık uzun bir dilekçe ile Osmanlı Bankası'na iş başvurusunda bulunur. Başvurusunda Nurullah Esat Bey'in referansları arasında devrin önemli şahsiyet-

Nurullah Esat Bey Osmanlı Bankası'nda, İstanbul, 1923 (salt.online.org), 30.12.2017.

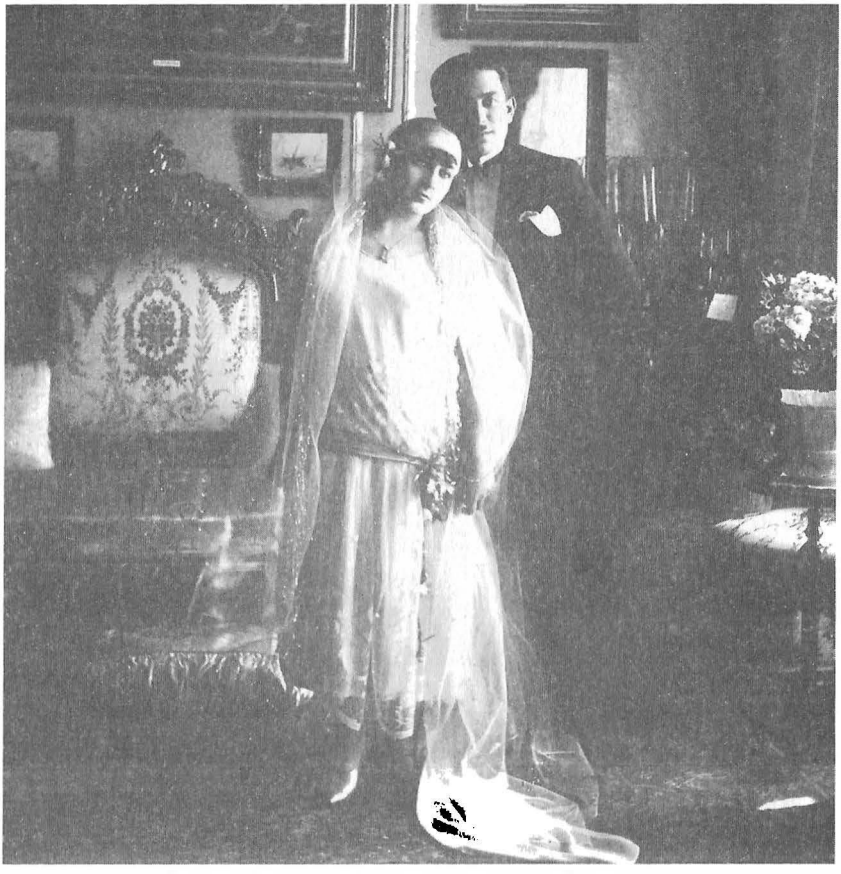

Nurullah Esat Bey'in kayınpederi Cevad Bekir Paşa (NES Arşivi).

leri vardır. Eski Maliye Nazırı Cavid Bey, son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa, Eski Maarif Nazırı Dr. Nazım Bey ve İstanbul'da Maçka semtindeki döneminin önemli mimari eserlerinden olan İzmir Palas'ı yaptıran İzmirli işadamı Şerifzade Ahmed Süreyya Bey bu seçkin referanslar arasındadır.

Nurullah Esat Bey, Osmanlı Bankası'ndan gelecek yanıtı beklediği sırada, kamu hizmeti için yaptığı başvurusu da kabul edilerek İstanbul İmar İskân Özel Kalem Müdürlüğü'ne atanır (Tayin yazısı için bkz. Ek 4). Ancak Osmanlı Bankası'ndan olumlu yanıt alması üzerine bu göreve devam etmez.

24 Aralık 1923'te 28 lira maaş ile bankanın İstanbul Galata'daki merkezinde müdür yardımcısı unvanı ile çalışmaya başlayan Nurullah Esat Bey, altı ay gibi kısa bir sürede banka yönetimi tarafından taşra şubelerine gönderilir. Nurullah Esat Bey ilk olarak,

Nurullah Esat Bey ve Emine Fazilet Hanım nikâh törenlerinde, 9 Nisan 1925 (NES Arşivi).

7 Ağustos 1924-1 Eylül 1924 tarihleri arasında 25 lira maaş ile vekil müdür olarak Uşak Şubesi'nde görevlendirilir. Ardından, 1 Kasım 1924'te bu kez Nazilli Şubesi'ne, yine müdür olarak tayin edilir, ancak bu görevdeyken 13 Mart 1925'te görevinden istifa eder.

Nurullah Esat Bey'in bankadan istifa etmesinde evleneceği Emine Fazilet Hanım'ın İstanbul'da yaşıyor olması etkili olmuştur. 1902 doğumlu Emine Fazilet Hanım, son Halife Abdülmecid Efendi'nin en güvendiği kişilerden ve halifeliğin kaldırılmasının ardından kendisine vekil tayin etmiş olduğu Cevad Bekir Paşa[21] ile

Nurullah Esat Bey ve eşi Emine Fazilet Hanım evliliklerinin ilk yıllarında (NES Arşivi).

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) yönetim kurulu üyesi Eşref (Vergin) Hanımefendi'nin kızıdır. 9 Nisan 1925'te İstanbul'da evlenen çifti tebrik edenler arasında Cevad Bekir Paşa'ya özel bir kutlama mektubu yazan sürgündeki Halife Abdülmecid Efendi de vardır. Halife Abdülmecid mektubunda şu satırları kaleme alır:

> Paşa hazretleri
>
> Kerimeniz Fazilet Hanım'ın akd-i nikâhlarını kemal-i sürurla [büyük sevinçle] öğrendik. Sizi ve hanımefendinizi en samimü'l-kalb [içtenlikle ve kalpten] tebrik ederiz. Bu akd-ü sizlerin ve bütün aileniz hakkında bir devr-i saadet ve refah olmasını Cenab-ı Kadir-ül Hacet tam tazarru ve niyaz eyleriz.
>
> Halife Abdülmecid Efendi
> 1341 Şubat

Osmanlı Bankası'nda çalışmaya ara verdiği dönemde Nurullah Esat Bey'in *Cumhuriyet* gazetesinde ülkenin güncel iktisadi meselelerini ele alan çeşitli makaleleri yayımlanır.[22] Bunlar arasında ulaşabildiğimiz "İktisadiyatımızın Anayolu" makalesinde Nurullah Esat Bey demiryollarının ülke kalkınması açısından taşıdığı önemi

Osmanlı Bankası Bandırma Şubesi (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey eşi Emine Fazilet Hanım ve kızı Melike Nur ile birlikte, 1927 (NES Arşivi).

irdelerken (bkz. Ek 5), "İktisadi Nazar Zaviyesinden Kadınlık Hareketi" makalesinde Türkiye'de kadın haklarının gelişimini iktisadi açıdan ele almaktadır (bkz. Ek 6).

30 Haziran 1926'da Düyûn-ı Umumiye Ankara Müdürü Cavid Bey'in tavsiye mektubu ile tekrar Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere başvuruda bulunan Nurullah Esat Bey, ailevi sebepleri öne sürerek Bursa veya Eskişehir'e tayin edilmesini talep eder, ancak 1 Eylül 1926'da 30 lira maaş ile 4 Ağustos 1926 tarihinde yeniden açılan Bandırma Şubesi'ne müdür olarak tayin edilir.

Nurullah Esat Bey, Bandırma'da şubenin hemen üzerindeki lojmanda, eşi Emine Fazilet Hanım ve 15 Ocak 1926'da dünyaya gelen kızı Melike Nur ile yaşamaya başlar. Ancak, 1927 yılı Temmuz ayında, 1924 yılından itibaren ülkeyi kasıp kavurmaya başlayan sıtma salgınına Nurullah Esat Bey de yakalanır ve yirmi gün işten uzaklaşmak zorunda kalır. Yüksek ateş, genel zayıflık ve sindirim sistemindeki sorunların yanı sıra, sol akciğerinden de sıkıntı çeken Nurullah Esat Bey rahatsızlığının geçmemesi üzerine, tedavi için İstanbul'a gelir. Kayınpederi Cevad Bekir Paşa'nın Şişli'deki konağında zamanın ünlü doktoru Akil Muhtar Bey'e muayene olur ve bir aylık rapor alarak 8 Eylül 1927'ye kadar istirahate çekilir.

Sıtma hastalığını atlattıktan sonra kısa süreliğine Bandırma'ya dönen Nurullah Esat Bey 1 Ekim 1927'de Adapazarı Şube Müdürü olarak atanır. Bankada parlak bir geleceği olsa da Nurullah Esat Bey 25 Şubat 1928'de temelli olarak Osmanlı Bankası'ndan ayrılır ve kamu hizmetine girer.

Nurullah Esat Bey Kamu Hizmetinde

Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği

Osmanlı Bankası'ndaki kısa çalışma hayatının ardından Nurullah Esat Bey'in devlet hizmetinde aldığı ilk görev 25 Haziran 1927'de kurulan Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği'dir. 26 Şubat 1928'de Bakanlar Kurulu Kararı ile 250 lira aylık maaş ile Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği görevini fiili olarak yürütmeye başlayan Nurullah Esat Bey'in 1 Mart 1928'de, 101 sicil numarası ile resmi olarak devlet memuriyetine atanmasıyla hayatında çok parlak yeni bir sayfa açılır.

Nurullah Esat Bey'in Genel Sekreteri olarak atandığı Âli İktisat Meclisi, hükümetçe hazırlanacak iktisadi kanun ve nizamname tasarıları hakkında mütalaa vermek, iktisadi mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli teklifler halinde hükümete sunmak, iktisadi ihtiyaçlar hakkında araştırmalar yapmak ve çeşitli iktisat akımlarını inceleyerek bunların Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye'ye etki derecelerini araştırmak üzere kurulur. Meclisin hükümetçe seçilen, biri silahlı kuvvetler mensubu, on ikisi iktisatla ilgili devlet kurumu uzmanı, on biri ise ticaret ve sanayi odaları ile meslek teşekküllerince seçilen toplam yirmi dört üyesi bulunmaktaydı.[1] Âli İktisat Meclisi'nin altı ayda bir on beş gün için toplanması öngörülmekteydi.

1927-1935 yılları arasında çalışmalarını sürdüren Âli İktisat Meclisi'nin temel kuruluş amacı hükümetçe ekonomiyi siyasal denetim altına almak olup, bu sebeple meclis özellikle İstanbul'daki iş çevrelerince olumlu değerlendirilmemiştir. Bu bağlamda, daha sonra sanayi alanında devlet etkisini sağlayacak Sümerbank'ın başına da genel müdür olarak atanacak olan milli ekonomi taraftarı Nurullah Esat Bey'in Âli İktisat Meclisi'nin başına getirilmesi tesadüf değildir.[2]

Âli İktisat Meclisi'nin ele aldığı konular arasında hayat pahalılığı, Türk parasının istikrarı, gümrük tarifeleri, dış ticaret dengesi ve bütçe denkliği gibi konular yer almaktaydı. Ayrıca, Âli İktisat Meclisi, "Dünya Buhranı Raporu", "Dünya İktisadi Hali Hazırı", "Dünya Buhranında ve Dünya Hali Hazırı İçinde Türkiye" konulu çalışmalar da yapmıştır.[3] Meclisin ele aldığı bir diğer konu ise genel bir anket çalışmasına dayanan ve İstanbul Limanı ile Akdeniz ve Karadeniz'deki diğer limanların mevcut durumunun incelendiği "Türkiye'deki Limanlar Meselesi"dir.[4] Böylelikle incelediği konuları rapor haline getiren Âli İktisat Meclisi daha sonra bunları Başbakanlığa sunarak, hükümetin ekonomi politikalarına katkı sağlamıştır.

Nurullah Esat Bey'in genel sekreterliğini yürüttüğü Âli İktisat Meclisi'nin başardığı en önemli iş ise 1929 Ekonomik Buhranı öncesinde ve sonrasında Türkiye'nin ilk modern anlamdaki ödemeler dengesi bilançosunun hesaplanması ve bunların raporlar halinde yayımlanmasıdır. *Türk Tediyat Muvazenesi* adıyla 1929'da yayımlanan ilk ödemeler dengesi bilançosunun kısa sunuş yazısında Genel Sekreter Nurullah Esat Bey şunları ifade eder:

> Harpten evvel cihan iktisadiyatının vasıl olduğu inkişaf merhalesi, fiilen, memleketler arasındaki iktisadi temas ve münasebetlerde bir ahenk tesis etmişti. Büyük dünya harbi ve neticeleri bu ahengi bozmuştur. Senelerden beri bütün memleketlerde hüküm süren nakit ve tedavül buhranları ve iktisadi uygunsuzluklar bu hasta halin belli başlı arazlarındandır. Türkiye'de bu buhrandan masun kalmamıştır [korunmamıştır]. Acil tedbirler isteyen iktisat meselelerimiz arasında bilhassa paramızın istikrarı meselesi

birinci derecedeki ehemmiyetini muhafaza ediyor. Ancak istikrar meselesini mücerret olarak [eskimiş] görmek ve halletmek mümkün değildir. Paramızın "beynel-nukut [uluslararası para]" kıymet temevvüçlerinde [dalgalanmalarında] iktisadi şartlarımızın ve bunların in'ikaslarına [yansımalarına] göre olan "hesabat" ve "tediyat muvazenemiz"in sıhhatle tetkiki zaruridir. Milletlerarası iktisat hayatları, bünyelerinin hususiyetlerinden müteessirdir. İktisadi hadisatın seyrine teşhis koyabilmek için ilk zaruri şart bu bünyeyi tahlil etmektir. Muasır tetkik bu tahlili rakamlaştırmıştır. İktisadi münasebetleri bir rakam tablosunda in'ikas ettirmek [yansıtmak] gayesi dahilinde düşünülen bu tahlil tarzı "tediyat muvazenesi" tabiri ile ifade edilen tarzdır. Bu etüd, bizde ilk tecrübedir.[5]

1920'lerde süregelen ve sanayi sektörünü etkileyen dış ticaret açığı 1929 yılında ciddi bir dengesizlik halini almış, liranın yabancı paralar karşısındaki değer kaybı hızlanmıştır. Oluşan ödemeler dengesi açığının kapatılması amacıyla İsmet Paşa başkanlığındaki hükümet ithal ikameci olanakların araştırılmasına ve sanayileşmenin hızlandırılmasına yönelik yeni öneriler getirmek üzere 1928 Haziranı'nda Âli İktisat Meclisi'nden Türkiye'nin İktisadi Programı'nı da hazırlamasını istemiştir.

Âli İktisat Meclisi'nin, 1928 yılının Haziran ayındaki ilk toplantısında, meclisin bir soraki toplantısının gündemine Türkiye'nin İktisadî Programının hazırlanması da alınır.[6] Âli İktisat Meclisi'nin başlattığı bu program hazırlama işini aralık ayında İktisat Vekili Şakir Kesebir başkanlığında İktisat Vekâleti üstlenmiştir. Daha sonra "Şakir Kesebir Planı" olarak anılan plan için kurulan komisyonda Şakir Kesebir dışında Bekir Raif, Selahattin Muhtar, Mehmet Vehbi, Niyazi Asım ve Nurullah Esat beyler görev alırlar. Komisyon ülkenin çeşitli yerlerindeki üretim olanaklarını tespit etmek üzere incelemeler yapar. Nurullah Esat Bey bu amaçla kurulan üçüncü grubun üyesi olarak, İktisat Müderrisi Vehbi Bey ve aynı isimli, Mühendis Vehbi Bey ile birlikte yirmi günlük bir Trakya seyahatine çıkar.[7] "Şakir Kesebir Planı" Dünya İktisat Buhranı nedeniyle uygulanamasa da Türkiye'deki ilk iktisadi program çalışması olması, 1938 planının temellerini

Âli İktisat Meclisi üyeleri (Atilla Oral Arşivi).

oluşturması ve Birinci Sanayi Planı'ndaki gibi ithal ikameci yaklaşıma sahip birçok yatırımın kaynağını oluşturması bakımından önemlidir.[8]

Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği görevini yürütürken Nurullah Esat Bey 1928 yılında *Hayat Pahalılığı Etrafında Tetkikler* isimli kısa bir kitap yazar. *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan haberde kitabın kısa olmasına rağmen ülkedeki hayat pahalılığını ispat eden "mühim bir tetkik eseri" olduğu ifade edilerek, eserde Türkiye'deki hayat pahalılığının giderilmesinin zor olmadığı, sistemli çalışmalarla pahalılığa çare bulunmasının mümkün olduğunun ifade edildiği ve pahalılığın önüne geçilmesinin çarelerinin de açıklandığı anlatılmaktadır.[9]

Nurullah Esat Bey, Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği görevini İsmet Paşa ile yakın bir mesai içinde yönetir ve bu sırada genç Cumhuriyet'in kadrolarının oluşturulmasına katkılarda bulunur. Bir gün Ankara'daki ofisinde çalışan Nurullah Esat Bey'in ziyaretine, tahsilini Moskova'da tamamlamış bir genç gelir ve iş başvurusunda bulunur. Genç adam yanında kendi yazdığı "Türk Parasının Periyodik Dalgalanma Kriterleri" başlıklı iktisat tezini de getirmiştir. Tezi alan Nurullah Esat Bey bir hafta sonra gence ulaşır ve kendisini muavini olarak tayin ettiğini bildirir. Hayretler içinde kalan genç adam teşekkür eder, bir yandan da geçmişinde çeşitli mahkûmiyetler olduğunu hatırlatarak, kararın kesin olup olmadığını sorar. Nurullah Esat Bey kendisine şu yanıtı verir: "İnönü'nün tahkik tarzı başkadır. Karakol raporları ve sokak ihbarları ile iş görmez. Tezinizi gördü. Tayininizi o emretti. Daha doğrusu siz şimdi onun tavsiye ettiği insansınız."[10]

O gün Nurullah Esat Bey'e iş başvurusunda bulunan genç adam daha sonraları Türkiye'nin iktisadi kalkınmasına önemli katkılar yapan, *Tek Adam* ve *İkinci Adam* isimli ölümsüz eserleri ile tanınacak olan Şevket Süreyya Aydemir'dir.

Nurullah Esat Bey ayrıca Almanya'da öğrenciyken tanımış olduğu Vedat Nedim Tör'ü de Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti müdürlüğüne tavsiye eden kişidir. Tör anılarında bu olayı şöyle nakleder:

Bir gün Ankara'dan şöyle bir telgraf aldım:
'Yeni kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin müdürlüğüne ben seni tavsiye ettim. Kabul eder misin?' Nurullah Esat.

Derhal cevap verdim:
'Büyük bir memnunlukla.'

Bu dönemde Nurullah Esat Bey Almanya'da Tahsil Görmüş Gençler Cemiyeti'ne de üye olur ve toplantılarına iştirak eder.

15 Haziran 1933'e kadar Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği görevini sürdüren Nurullah Esat Bey, Sümerbank Genel Müdürü olarak atanmasının ardından görevini Enis Behiç Bey'e (Koryürek) devreder.

Kambiyo Murakabe Heyeti (Bankalar Konsorsiyumu) Reisliği

Yeni kurulan Cumhuriyet'in yaşadığı yetişmiş kadro eksikliği yurtdışında eğitim görmüş, Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği görevini yürüten Nurullah Esat Bey'e diğer bazı önemli görevlerin de eş zamanlı olarak yüklenmesi sonucunu getirir. 6 Ocak 1930'da Nurullah Esat Bey ülkede "yerli ürünleri kullanmak ve bu konuda vatandaşları teşvik ederek, milli tasarruf bilincini yaymak" amacıyla TBMM Başkanı Kâzım Özalp başkanlığında kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin iktisat encümenine üye olarak seçilir.[11]

Bu sırada ABD'de başlayan ve hızla Avrupa üzerinden Türkiye'ye de sıçrayan ekonomik buhranın döviz piyasaları üzerindeki etkisi ciddi şekilde hissedilmeye başlamıştır. Hükümet, döviz piyasasında ortaya çıkan bu olumsuz duruma çare olmak üzere gerekli tedbirleri hızla alır. Bu amaçla; Kambiyo Murakabe Heyeti'nin kurulması kararlaştırılır. Heyetin temel görevi Dünya Ekonomik Buhranı neticesinde azalan ihracatın etkisiyle piyasada oluşan döviz kıtlığını fırsat bilerek spekülatif işlemlerde bulunan aktörlerin denetim altına alınması yoluyla döviz kurundaki dalgalanmaları

ve aşırı yükselmeyi önlemektir. Dünya Ekonomik Buhranı neticesinde 1929 yılı Mayıs ayında döviz piyasasında 1 İngiliz lirası 998 kuruş iken, 8 Aralık 1929 tarihinde 1086 kuruşa kadar çıkmıştır.[12]

Nurullah Esat Bey 25 Ocak 1930'da Bakanlar Kurulu Kararı ile yeni kurulan Kambiyo Murakabe Heyeti'nin başına getirilir. Hatta bu görevi dolayısıyla Ankara ile İstanbul arasında sürekli tren ile seyahat etmesi gerekeceğinden kendisine Devlet Demiryolları tarafından ücretsiz seyahat karnesi verilmesi Bakanlar Kurulu'nca 5 Şubat 1930 tarihli bir kararname ile kararlaştırılır.

2 Şubat 1930 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesine bir beyanat veren Nurullah Esat Bey yeni görevini şu şekilde açıklar:

> Âli İktisat Meclisi Kâtibi Umumiliği uhdemdedir. Buradaki vazifem bilumum kambiyo muamelatının sureti cereyanını bizzat maliye vekili beyefendi namına takip, murakabe [denetim] ve iktizasını ifa etmektir [gereğini yapmaktır]... Muamelatta istikrar ve emniyet temini gibi yüksek bir gaye istihdaf eden [amaçlayan] bu tedbirlerin tatbikinde tesadüf edilecek fena niyetlere ve yolsuzluklara karşı çok hassasım. Menfi ve gayrimeşru temayülleri memleketin iktisadi nizamına tevcih edilecek bir darbe mahiyetinde görürüz. Bu gibi ahvalde vaziyetin istilzam ettiği [gerektirdiği] hattıhareketi tayin ve tatbik etmekte asla tereddüt etmeyeceğiz.[13]

Nurullah Esat Bey 18 Şubat tarihinde verdiği bir başka beyanatta da spekülatif işlemlere tevessül edecek aktörleri şu şekilde uyarır:

> ... Meşru ihtiyaçlar [döviz ihtiyacı] tamamen ve kolaylıkla temin edilecektir. Buna mukabil milli paranın kıymetini sarsıntılara maruz bırakacak hainane teşebbüsler akim [başarısız] kalacak ve şiddetli cezalarla tecziye edileceklerdir [cezalandırılacaklardır].[14]

Aynı esnada Maliye Bakanlığı, Banca Commerciale'den temin edilen 1 milyon İngiliz lirasını Nurullah Esat Bey'in emrine tahsis ederek, hazırlanan bir tezkere ile Kambiyo Murakabe Heyeti'nin faaliyete geçmesini ve Borsa Kanunu ile talimatnamesinin bütün kural ve şartları ile uygulanmaya konulmasını ister.[15]

22 Şubat tarihinde Türk lirasının istikrarı ve kambiyo işlemleri hakkında ve 20 Şubat 1930'da TBMM'ce kabul edilen "Türk

Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 1567 Sayılı Kanun"un uygulanmasına ilişkin danışmalarda bulunmak üzere Ankara'ya gitmiş olan Nurullah Esat Bey İstanbul'a dönüşünün ardından *Cumhuriyet* gazetesi muhabirine şu açıklamalarda bulunur:

> Yeni kanun paramızın kıymetinin korunması için hükümete her vaziyette tedbirler almak salahiyetini vermiştir. Hükümetimizin yüksek gayesi paramızın kıymetini menfi müessirlerden korumak ve bu suretle muamelata emniyet ve istikrarı ve vatandaşların hukuk ve menfaatinin masun kalmasını [korunmasını] temin etmektir.[16]

Ankara'dan dönüşünün ardından Nurullah Esat Bey kambiyo işlemlerinin denetim altına alınması için Maliye Bakanlığı'nca kurulması istenen Kambiyo Murakabe Heyeti'nin oluşturulması amacıyla İstanbul bankaları ile görüşmelere başlar. 27 Şubat 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Nurullah Esat Bey temaslarının amacını şu şekilde açıklar:

> Biliyorsunuz ki, Hükümet kambiyo işine devamlı bir alaka göstermektedir. Memlekette müesses bulunan ve bundan dolayı da hususi menfaatleri memleketin umumi menfaatleri el ele giden bankaların bu geniş mikyastaki ıslah ve tanzim işine yabancı kalmaları kabil olamazdı. Piyasada müşterek prensiplerle müttehit [birlikte] harekete geçmek ve bu suretle piyasanın her temayülüne göre lazım gelen hattıhareketi tayin ederek çalışmak esası dahilinde bazı tenezzüller hissetim. Yakında işin nihai safhasına da intaç edeceğimizi [bitireceğimizi] ümit ediyorum...[17]

Bu çerçevede; banka müdürleri 1 Mart 1930'da İstanbul'da İş Bankası'nın salonunda Nurullah Esat Bey'in başkanlığında bir toplantı yapar ve "Kambiyo Komitesi" kurulmasına taraftar olduklarını beyan ederler.[18]

4 Mart 1930'da İstanbul'da Nurullah Esat Bey'in başkanlığında İş, Ziraat, Selanik, Memlak-i Şarkiye Fransız bankalarının dış ticaret direktörlerinin de katılımı ile bir toplantı daha yapılır. Toplantının ardından Nurullah Esat Bey aşağıdaki açıklamayı yapar:

> Alakadar banka müdürleri içtimada umumi kambiyo vaziyetini dahi esaslı bir surette rakamlara istinaden tetkik etmişler ve piyasanın bugünkü vaziyetinin tamamen normal bir manzara arz ettiği kanaatine vasıl olmuşlardır. Banka direktörleri komisyon teşkilini sureti katiyede karar altına almışlardır. Konsorsiyum 1 milyon İngiliz lirası ile teşekkül edecektir. Direktörler içtima mukarreratı [toplantı kararları] ve konsorsiyumun tarzı faaliyeti hakkında tanzim ve kabul ettikleri projeyi bana tebliğ ettiler. Bu projeyi tetkik ediyorum. Ben de bir proje hazırlamaktayım. Bu iki proje tevhit [birleştirme] ve telif edilerek maliye vekili beyefendinin tasdiklerine arz edilecektir. Bunu müteakip konsorsiyum fiilen teşekkül etmiş olacaktır.[19]

6 Mart, 8 Mart ve 15 Mart 1930 tarihlerinde İstanbul'da Nurullah Esat Bey'in başkanlığında banka temsilcileri ile yapılan çalışma toplantılarının ve Nurullah Bey'in Ankara'ya giderek Maliye Bakanı Saracoğlu Şükrü Bey'in onayını almasının ardından Deutsche Orient Bank, Deutsche Bank, American Express, Banca di Roma, Hollanda Bankası, Selanik Bankası, Banca Commerciale, Rus Kombank, Fransız Bankası, İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın katılımı ile konsorsiyumun sözleşmesi 15 Mart 1930'da paraflanır. Aynı toplantıda konsorsiyumun dahili nizamnamesini hazırlamak için banka müdürlerinden oluşan bir komisyon teşkil edilir.[20]

Resmi olarak, 24 Mart 1930'da 1 milyon 215 bin sterlin sermaye ile İstanbul'da kurulan Kambiyo Murakabe Heyeti veya diğer adıyla Bankalar Konsorsiyumu reisliğine de henüz otuz bir yaşındaki Nurullah Esat Bey getirilir.[21]

Bankalar Konsorsiyumu kurulduğu sıralarda ihracatın düşüklüğünün yarattığı döviz yokluğunun da etkisiyle yabancı bankalar piyasaya verdikleri krediyi tamamen kesmiş ve özellikle İstanbul'daki ticaret erbabı çok zor duruma düşmüştür. Hatta İstanbullu tüccarlar 20 Mart tarihinde Nurullah Esat Bey'i ziyaret ederek, kendisinin bankalar nezdinde harekete geçerek kredi musluklarının açılmasını sağlamasını talep etmişlerdir.[22]

Konsorsiyum, Sirkeci'deki Dördüncü Vakıf Han'daki bir dairede faaliyete geçer, ardından, Bankalar Caddesi'ndeki bir daireye taşınır. On beş günde bir toplanan konsorsiyum, Merkez Bankası

Kambiyo Murakabe Heyeti Reisi Nurullah Esat Bey makamında, 1930 (NES Arşivi).

Kambiyo Murakabe Heyeti Reisi Nurullah Esat Bey İstanbul bankalarının müdürleri ile birlikte, 1930 (NES Arşivi).

kurulana kadar piyasadaki kambiyo kuru üzerinde nispi bir istikrar sağlar. Nurullah Esat Bey'in başkanlığındaki İcra Komitesi çalışmaları neticesinde daha çok ithalat ve ihracat mevsimlerinin farklılığından doğan, konjonktürel dalgalanmalar büyük ölçüde kontrol altına alınır.[23] 1930 yılının Mart ayından sonra, kambiyo borsasında sağlanan istikrarda, hükümetin aldığı tedbirlerin ve özellikle Bankalar Konsorsiyumu'nun önemli katkıları bulunmaktadır.[24]

Bankalar Konsorsiyumu ilk kurulduğunda Nurullah Esat Bey daha önce bünyesinde çalışmış olduğu Osmanlı Bankası'nın direnci ile karşılaşır. Konsorsiyumun çalışma usullerine göre, yabancı bankaların da dahil olduğu bütün bankaların döviz transferleri bizzat Nurullah Esat Bey tarafından onaylanacaktır. Şevket Süreyya Aydemir, o günlere ilişkin Nurullah Esat Bey'in yaşadığı ve daha sonra kendisine aktardığı ilginç olayları Nurullah Esat Bey'in vefatının ardından yazdığı "Tarihi bir Hesaplaşma?" başlıklı köşe yazısında şöyle anlatır:

> 1930 yılındaydık. Dünya İktisat Buhranı en şiddetli safhaları ile bizi de sarmıştı. Çökmek veya çökmemek davası içindeydik. Evvela paramızın istikrarı sağlanmalıydı. Bir konsorsiyum kuruldu. Bunun başına Nurullah Esat'ı başkan olarak getirdiler. İstanbul'da Bankalar Caddesi'nde bir dairede çalışacaktı. Ve yabancı bankalar da dahil olduğu halde, bütün transferleri o vize edecekti. Bu yabancı bankaların başında 1856'dan beri çalışan, daha doğrusu devleti kontrol eden Osmanlı Bankası vardı. O Osmanlı Bankası ki, umum müdürü sadrazamlara bile pek gitmezdi. Maliye nazırı ile sadrazamla ancak müşaviri tercümanı vasıtasıyla konuşurdu. Nurullah işinin başına gidince, bütün bankaların transfer evrakını toplayan dosyaların her gün bizzat umum müdürler tarafından kendisine getirilmesi usulünü koydu. Bankalar, Ankara'dan gelen yeni adamın bu emrine uydular. Ama Osmanlı Bankası diretti. Ve tabii transferler de yapılamadı. Ankara'ya müracaatlar hiç netice vermedi. 1856'dan beri bizzat devlet olan Osmanlı Bankası ve onun umum müdürü evvela, işi sekreterler, şube müdürleri, nihayet umum müdür yardımcısı ile idare ederim sandı. Fakat sonunda umum müdür, Türkiye'de bir şeylerin değiştiğini anladı. Dosyasını koltuğunun altına aldı. Konsorsiyum başkanının odasının kapısına geldi: İçeriye haber verildi. Cevap şudur:

Biraz beklesin!

Bir köşeye sindi. Bekledi. Nihayet haber çıktı. Müdür artık vaziyeti anlamıştı. Eğilerek Nurullah'ı selamladı. Fakat başkan onu, nezaketle karşıladı. Halini, hatırını sordu. İmzalarını verdi ve:

Gidebilirsiniz, dedi.

Ben bu hikâyeyi o zaman Nurullah Bey'den dinlemişimdir. Ve bu kısa sahnede, ta 1856'dan beri Türk devletine yapılan küçümsemelerin, yalvartmaların, hatta hakaretlerin, tarihi bir hesaplaşmasını görürüm...

Fakat iş bu şekli alınca, yabancı sermayenin temsilcileri ve bir takım Osmanlı paşalarının eski efendileri, bu sefer alıştıkları başka bir yolu seçtiler. Metre Salem isimli, Yahudi asıllı bir banka aracısı ile Nurullah'a, eski usule dayanarak önemli bir menfaat teklif ettiler. Nurullah bir defa bu ağın içine düşünce, o zaman her şey düzelecekti. Düşünmeli ki o günlerde bir umum müdürün aylığı 300 liradan ibaretti! Nurullah usta bezirgânı sükûnetle dinledi. Yumuşak yüz gösterdi. Gün tayin edildi. Ve Metre Salem bu sefer daha teklifsizce, çantasını açtı. Fakat para demetleri elinde kaldı. Çünkü tertibat alınmıştı. Dolap kapakları açıldı. Baskın tam zamanında yapıldı. Ve bu işlerde pişkin Metre Salem, galiba o gün sınır dışı edildi! Ve bu muameleler cereyan ederken herhalde şöyle düşünmüş olması mümkündür:

– Evet, Ankara'da artık, başka türlü insanlar var.[25]

Nurullah Esat Bey bu dönemde bir yandan konsorsiyumun başkanlığını sürdürürken bir yandan da hükümet tarafından çeşitli konularda incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye davet edilen yabancı uzmanların çalışmalarına da yardımcı olur. Bu çerçevede; para politikasını yürütmek üzere kurulması planlanan Devlet Bankası (Merkez Bankası) projesi üzerinde danışmanlığına başvurulan Alman Merkez Bankası Başkanı Dr. Hjalmar Schat'ın ve Türkiye'ye gelerek Nisan-Haziran 1929'da incelemelerde bulunan Dr. Schat'ın yardımcısı Dr. Karl Müller'in raporlarını[26] inceler ve Maliye Vekâleti'ne iletir. Nurullah Esat Bey Alman uzmanlarca hazırlanan bu raporlar hakkında basına şu bilgiyi verir:

Hükümetin gerek paramızın istikrarı hakkında, gerek merkezi tedavül bankasının tesisi hakkında aldığı tedbirler mütehassıs raporlarında serdedilen [öne sürülen] mütalaalarla tamamen hemahenktir [uyumludur].[27]

Dünyada ortaya çıkan büyük ekonomik buhran neticesinde Türkiye'nin Osmanlı borçlarına ilişkin 1930 yılına ait ödemeyi yapmakta zorlanmasının neticesinde Osmanlı Borçları Konseyi ülkenin mali ve ekonomik durumunu araştırmak ve borçların ödenmesinin kolaylaştırılması için hükümete tedbirler önermek amacıyla tavsiye ettiği Fransız ekonomist ve maliye uzmanı Charles Rist'e yardımcı olmak üzere yine Nurullah Esat Bey görevlendirilir.[28] İlginç bir tesadüf eseri, Nurullah Esat Bey Almanya'daki öğrencilik yılları sırasında Charles Rist'in ortak yazarı olduğu *İktisat Eğitimi Görüşlerinin Tarihi* isimli kitabını okumuş, yani bir bakıma fikirlerini daha önce kitabından öğrenmiş olduğu Rist ile şahsen tanışma ve çalışma fırsatını elde etmiştir.

2 Haziran 1930'da Nurullah Esat Bey, hem Âli İktisat Meclisi'nin Ankara'da yapılan toplantısına iştirak eder, hem de Charles Rist ile Maliye Bakanı Saracoğlu Şükrü Bey'i ziyaret ederler. İstanbul ve Ankara'yı ziyaret eden Rist'in incelemeleri neticesinde yazdığı 15 Eylül 1930 tarihli rapor[29] temel olarak hükümetin izlediği politikalar ile taban tabana zıt olup, tarımsal üretimin ve tarım ürünleri ihracatının artırılmasını, başta demiryolları olmak üzere altyapı yatırımlarından vazgeçilmesini, yabancı sermayenin çekilmesi için deflasyonist politikaların izlenmesini ve Türk lirasının altın standardına bağlanmasını önermektedir.[30]

Daha önce de bahsedildiği üzere, bu dönemde İsmet Paşa'nın yakın çevresinde yer alan Nurullah Esat Bey başvekilin yurtdışı gezilerine katılma imkânını da elde eder. Bu kapsamda; 1 Ekim 1930'da Nurullah Esat Bey ve eşi Fazilet Hanım, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki geniş bir Türk heyetine katılarak 19 Ekim tarihine kadar sürecek resmi ziyaret kapsamında *Ege* vapuru ile İstanbul'dan Atina'ya hareket ederler.

İsmet Paşa'nın başvekil olarak çıktığı ilk yurtdışı resmi ziyaretinde kendisine eşi Mevhibe Hanım'ın yanı sıra, oğulları Ömer ve Erdal da eşlik eder. Ayrıca, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Bedia (Muvahhit) Hanım ve Zeki Rıza (Sporel) da heyetteki kişiler arasında bulunmaktadır.[31]

İsmet Paşa ve beraberindekiler *Ege* vapuru ile 3 Ekim'de Pire'ye geldiklerinde başta Venizelos olmak üzere devlet erkânı ve

*Nurullah Esat Bey (sol başta) ve Bay Charles Rist (soldan ikinci) Ankara'dan İstanbul'a dönerken Haydarpaşa Garı'nın merdivenlerinde, 1 Haziran 1930 (*Cumhuriyet *gazetesi).*

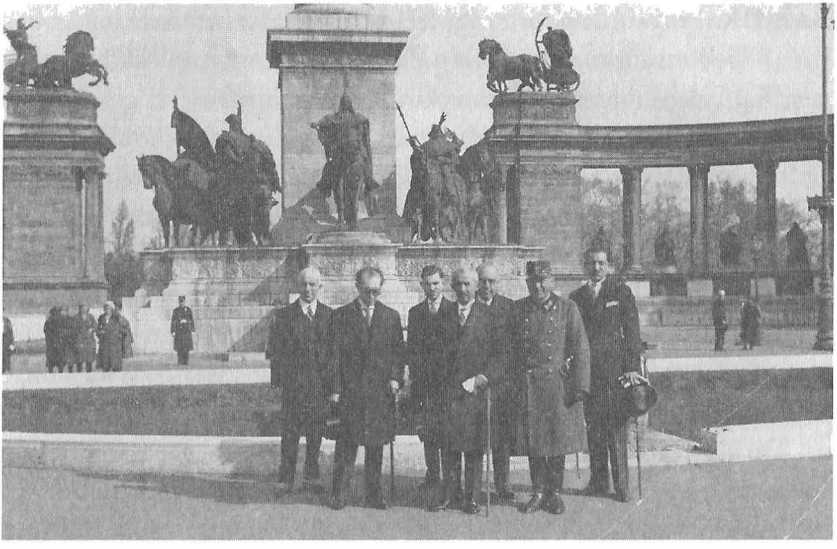
Başvekil İsmet İnönü Atina'da Türk-Yunan Dostluk Anlaşması'nın Ek Protokolü'nü imzalarken. Fotoğrafta öne eğilmiş olarak duran, soldan ikinci kişi Nurullah Esat Bey (İnönü Vakfı).

on binlerce kişi tarafından coşkulu bir şekilde karşılanırlar. Halk ellerinde Türk bayrakları, "Yaşasın Türkiye" diye bağırarak tezahürat yapmaktadır. Her taraf Türk ve Yunan bayrakları ile süslenmiştir.[32] Heyet resmi ziyaret kapsamında Yunan Meclisi'ni ziyaret eder ve İkinci Balkan Olimpiyatları'nın resmi açılış törenine de katılır. Ayrıca iki ülke arasında Dostluk, Tarafsızlık ve Uzlaşma Anlaşması'nın onaylanan metinleri teati edilir ve anlaşmanın ek protokolü de imzalanır. Protokolün imzalanmasına tanıklık edenler arasında Nurullah Esat Bey de bulunmaktadır.

Dört gün süren ziyarette resmi heyet temaslarına devam ederken özel programlarında Mevhibe Hanım'a Nurullah Esat Bey'in eşi Fazilet Hanım eşlik eder, hatta ikili birlikte bir kadın kuaförünü de ziyaret ederler.[33]

Nurullah Esat Bey ertesi yıl, Âli İktisat Meclisi başkâtibi sıfatı ile İsmet Paşa'nın 11 Ekim-21 Ekim 1931 tarihleri arasında gerçekleştirilen Macaristan ziyaretine de iştirak eder. Türk heyeti 7 Ekim 1931 Çarşamba gecesi yine *Ege* vapuru ile Pire Limanı'ndan hareket eder. Yaklaşık iki gün Trieste'de kalan Türk heyeti 11 Ekim 1931 Pazar sabahı saat 10 sularında Budapeşte'ye ulaşır. Heyeti karşılamak için Macaristan başkentinde olağandışı bir hazırlık yapılmış, her taraf Türk ve Macar bayrakları ile süslenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti başbakanı, Macar Başbakanı Kont Karolyi ve Dışişleri Bakanı M. Walko tarafından karşılanır. Halkın tezahüratı arasında ilerleyen Türk heyeti Lona Palora oteline yerleşir. Macar dışişleri bakanının verdiği öğle yemeğinin ardından at yarışlarına katılan Türk heyeti akşam operada bir tiyatro temsilini izler. Pazartesi günü Türk heyeti Macaristan'daki resmi temaslarına başlar ve öğlene doğru saraya davet edilen İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Bey, Macar Başbakanı Kont Karolyi ile görüşürler ve onurlarına verilen öğlen yemeğinden sonra Macar Dışişleri Bakanlığı'na geçerler.

Türk heyeti 14 Ekim 1931 Çarşamba günü sabahı Budapeşte'den ayrılarak trenle altı saat süren bir yolculukla Macaristan'ın en büyük ve modern harası olan Merpar Ges'e gider. İsmet Paşa burada devlet çiftliğinin her tarafını büyük bir ilgi ile gezip ince-

Nurullah Esat Bey (en sağda), Macaristan ziyareti sırasında Başvekil İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile birlikte Budapeşte'de (NES Arşivi).

leyerek, yetkililerden geniş bilgi alır. Türk heyeti Çarşamba günü akşamı, Macar devlet yetkililerinin hemen hepsinin bulunduğu kalabalık bir protokol tarafından uğurlanır. Basın açıklaması sonrası Türk heyeti tren ile Venedik'e geçer ve orada bekleyen *Ege* vapuruyla yurda hareket eder.[34]

Osmanlı Borçlarının Yapılandırılması Müzakerelerinde Müşavirlik Görevi

16 Nisan 1931'de Kambiyo Murakabe Heyeti Reisliği görevinden ayrılan[35] Nurullah Esat Bey, 13 Ocak 1932'de Osmanlı borçlarının yeniden yapılandırılması için Paris'te yapılacak görüşmelerde Türkiye'yi temsil edecek olan, aynı zamanda kendisinin yakın arkadaşı, İzmir Ödemişli Saracoğlu Şükrü Bey'e (Şükrü Saracoğlu) destek vermek üzere hükümetçe müşavir olarak atanır.

Osmanlı borçlarının ödenebilecek makul seviyelere indirilmesi genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çözmesi gereken en önemli ekonomik meselelerin başında gelmektedir. Sürekli yaşanan yıpratıcı

savaşlar neticesinde gelirleri giderleri karşılayamaz hale gelen Osmanlı Devleti ilk olarak 1854 yılında borçlanmıştı.[36] Daha sonra çeşitli gerekçelerle sürekli borçlanan Osmanlı Devleti'nin toplam dış borç miktarı 1920 yılında Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması ile 1918 yılı itibari ile 161.845.116 Osmanlı lirası olarak belirlenmişti.[37] 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin borçlarının Osmanlı toprakları üzerinde bağımsızlığını elde eden devletler arasında paylaştırılması kabul edilirken, bu karar çerçevesinde yapılan çalışmalar neticesinde Türkiye'nin toplam payı 105.559.623 altın lira olarak hesap edilir.[38]

Türkiye'nin borç miktarı netleştikten sonra ödemelerin zamanı ve hangi para birimi ile yapılacağını tespit etmek için 1925 yılı Ağustos ayında başlayan görüşmeler neticesinde 13 Haziran 1928'de, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Osmanlı Düyûn-ı Umumiyesi Hamilleri arasında imzalanan Paris Sözleşmesi ile 1 Haziran 1929'da başlayan ödemelerin altın lira üzerinden 31 Mayıs 1955'e kadar yıllık taksitler halinde yapılmasına karar verilir.[39]

Ancak, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ihracatı ve vergi gelirleri hızla düşen genç Cumhuriyet'in Osmanlı borçlarını ödemesinde daha en başından zorluklar yaratmaya başlamıştır. Bu sebeple; 1929 yılından itibaren borçların yönetimi için Paris Antlaşması ile kurulan Borçlar Meclisi ile 1930, 1931 ve 1932 yılında ödemelerin yeniden yapılandırılması konusunda görüşmeler yapılır. İşte Paris'te 1932'de yapılan bu görüşmelerin üçüncü turuna Âli İktisat Meclisi Genel Sekreteri Nurullah Esat Bey de müşavir olarak katılacaktır.

Hükümet 9 Ocak 1932'de görüşmelerde Türkiye'yi temsil görevini Saracoğlu Şükrü Bey'e verirken, 13 Ocak 1932 tarihli bir kararname ile 3,5 İngiliz lirası mukabilinde frank yevmiye ile Nurullah Esat Bey'i Saracoğlu Şükrü Bey'e müşavir olarak atar ve kendisine siyasi pasaport verilmesi kararını alır[40] (Bkz. Ek 7).

21 Ocak 1932'de Şükrü Bey başkanlığında Sirkeci Garı'ndan trenle Paris'e hareket eden ve 26 Ocak 1932'de görüşmelere başlayan Türk heyeti yaklaşık bir yıl süren ve çeşitli aralarla yürütü-

len müzakereler neticesinde 14 Aralık 1932'de varılan İlke Uzlaşması ile Türkiye'nin 107.528.461 altın liralık borcunu 8.578.343 altın liraya düşürmeyi başarır. Nihai anlaşma metni ise 22 Nisan 1933'te Paris'te imzalanır.[41]

Şükrü Bey 24 Nisan 1933'te Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği kısa mektubunda elde edilen bu başarıyı şöyle özetler:

> Varılan netice memleketin selamet ve saadetine matuf öz dileklerinizden bir tanesinin daha tahakkuku demektir. Buna hizmet edebilmiş olmak benim için en büyük mazhariyet ve iltifatlarınız en kıymetli mükâfattır. Şahsım ve arkadaşlarım namına derin minnet ve şükran arz eder, ellerinizden öperim paşam.[42]

Sonuç olarak, zamanın hükümetinin, milli menfaatleri azimli ve esaslı teknik bilgilerle savunarak çok başarılı bir sonuç elde ettiği söylenebilir.[43]

Bu görev sebebiyle Paris'e giden Nurullah Esat Bey 8 Eylül 1932'de yurda dönmüş, 17 günlük bir iznin ardından 25 Eylül 1932'de tekrar Paris'e hareket etmiştir. Ekonomik buhranın etkilerinin sürdüğü yıllarda genç Türkiye Cumhuriyeti'ne nefes alma imkânı sağlayan bu anlaşmanın imzalanmasının ardından, Nurullah Esat Bey yaklaşık bir buçuk yıl ailesinden uzak kaldıktan sonra 14 Mayıs 1933'te yurda döner.[44]

Sümerbank'ın Kuruluşu ve Altın Yıllar

Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğin Benimsenmesi

1929 yılında ABD'de başlayan ve hızla bütün dünya ekonomisi ile birlikte Türkiye'yi de etkisi altına alan Büyük Buhran genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi ve sanayi politikalarında da önemli değişiklikler yapılmasına sebep olmuştur.

ABD'de, Başkan Franklin Delano Roosevelt, buhranı sona erdirmek üzere "Yeni Düzen" adını verdiği kamu yatırımlarının yanı sıra devletin ekonomideki düzenleyici rolünü artıran politikalarını uygulamaya koyarken, Türkiye de kalkınmadaki kilit rolü özel sektör müteşebbislerine veren liberal ekonomi modelini bir kenara bırakarak, Devletçilik ilkesini benimser. Bu ilkenin uygulanmasında Kasım 1932'de kâğıt fabrikalarının İş Bankası tarafından kurulmasını engellemek istediği için Gazi Mustafa Kemal ile görüş ayrılığına düşen ve bu süreçte istifa eden İktisat Vekili Mustafa

Şeref'in (Özkan) yerine 10 Kasım 1932'de İktisat vekilliğine atanan Celâl Bey (Bayar) kilit bir rol üstlenecek ve bu görevi yürütürken kendisine yardımcı olarak seçtiği kişilerin başında da Nurullah Esat Bey yer alacaktır.[1]

Türkiye'de Devletçilik ilkesinin benimsenmesi neticesinde öncelikle "iktisadî planlamaya" duyulan ihtiyaç artar. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e göre iktisat planla gelişmeli ve adalete dayanmalıdır. Bu çerçevede milli tasarruf, yatırıma dönüştürülürken milli bir plana gereksinim duyulacaktı. Gazi ilk kez milli iktisadı yaratacak tasarrufu da "milli" olarak tanımlamış ve aşağıdaki ilkeyi öngörmüştür: "Milli iktisadın her şubede tesis, tevsi ve inkişafı için lazım olan sermayenin en bereketlisi milli tasarruftur." Sanayileşmenin nasıl planlanacağını Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Gazi Mustafa Kemal'den öğrenmiştir. Bu sebeple Nurullah Esat Bey, Türkiye ekonomisinin gelişimi için "Ekonominin Kemalleşmesi" tanımını kullanmıştır:[2]

> Türk endüstrileşmesi, hedefleri önceden tayin edilmiş, bir milli şuur hareketidir ki, inkılap onu, bir dava olarak gayeleri arasına almış ve 1933'ten beri Devlet Planları ile yalnız ziraatı, sanayisi, madenciliği, kara ve deniz nakliyeciliği, yani yalnız ekonomisi ile değil, bütün varlığı ile, millet olarak, 'KEMALLEŞMESİ'sinin bir sembolü olmuştur.[3]

Nurullah Esat Sumer 1964 yılında *Sümerbank* dergisindeki bir yazısında Devletçilik ilkesi çerçevesinde İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin ortaya çıkışını şu şekilde açıklar:

> İktisadi Devlet Teşekkülleri, bir iktisadi siyaset telakkisinin, bir başka tabir ile, yapıcı devlet kudretinin tezahürleridir. Biz de bu siyaseti zaruri kılmış olan sebepleri, o devirleri yaşamış olanlar bilirler. Yeni nesiller ise o devrin tablosunu tarih kitaplarında tasvir edilmiş göreceklerdir. Bu tablo basit çizgileriyle şudur: Yüzyıllar boyunca çeşitli sebeplerle gücü ve takati tükenmiş, sömürülmüş, sonra bir büyük Cihan Harbi'nin felaketlerinden harap olmuş, parçalanmış, yanmış, yıkılmış, hayat kaynakları kurumuş bir yurt; bir yurt ki ihya beklemektedir. Bu ihya, milletin maddi mevcudiyetinin kaynaklarını, yani ekonomisini, teknik'in ve kültürün imkân ve vasıtaların-

> dan faydalanarak geliştirmek demek idi. Böyle bir hedefin gerçekleştirilmesi ise, her şeyden önce, iktisadi zihniyette bir inkılapla mümkün olabilirdi. 'Kaybedilen mesafeleri en kısa yoldan kazanma' bir tedbir olarak, 'İktisatta Devletçilik' yurdun mümkün olduğu kadar kısa sürede belirli bir tekâmül ve refah seviyesine yükselmesini sağlayacak bir iktisadi siyaset anlayışı diye kabul edildi; zira prensibi milli hayatımızın gerçeklerinde yatıyordu.[4]

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda yaşadığı planlama deneyimi, Sovyetler Birliği ile birlikte dünyada yaşanan ilk planlama deneyimlerinden biri olmuştur. Modern planlama tekniği kullanılarak hazırlanan makro plancılıktan ziyade projeler topluluğu olarak görülebilecek Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP), temel tüketim maddelerinin yurtiçinde üretilmesini öngören ithal ikameci bir anlayışla hazırlanmış; planda dokuma, maden, seramik, selüloz ve kimya sektörlerinde kamuya ait yirmi kadar tesisin kurulması öngörülmüştür.

17 Nisan 1934'te yürürlüğe giren BBYSP'de öngörülen yatırımların finansmanı ve gerçekleştirilmesi için İş Bankası ve Sümerbank görevlendirilmiştir. Ahmet Hamdi Başar (Limancı Hamdi), hatıralarında BBYSP'nin hazırlanmasına ilişkin şahit olduğu bir anı şöyle anlatıyor:

> O sıralarda Sümerbank Umum Müdürü olan Sayın Nurullah Esat'ın İktisat Vekili Celâl (Bayar) Bey'in Kavaklıdere'ye yakın köşkünde ona Beş Yıllık Planı anlatırken ben de tesadüfen yanlarındaydım. Yapılan hazırlık kurşunkalemle bir kâğıtta tespit edilen bölümler ve rakamlar şeklindeydi. Şu olsun veya da şöyle diye vekil kararını vermekte ve umum müdür de ona göre elindeki kâğıtta değişiklik yapmaktaydı.[5]

Nurullah Esat Sumer 1936 yılında Sümerbank genel müdürü olarak, sanayileşmek için planlamanın önemine ve üretici bir aktör olarak devletin işlevine işaret etmektedir:

> Türkiye'nin fiili ve vazıh [olup biten ve açık] bir hedef olarak endüstrileşme hareketi, devletin yüksek otoritesinin millet ekonomisine müdahalesi

ile başlar. Bu müdahalenin mevzuu, Türkiye'de ana sanayiyi devlet eliyle kurmak ve Türkiye'yi hava gibi, su gibi ve güneş gibi artık ihmal edilemez birer ihtiyaç halini almış olan ana sanayi branşlarında muhtar [kendi ayağı üzerinde durur] bir hale getirmekten ibarettir. Türkiye'nin... bir ortaçağ ekonomisi vardı. Ziraat kısır, ormanlar harap, madenler metruk [terk edilmiş], tezgâhlar kırık ve memleket tenha idi. Bu manzara yüzündendir ki, emperyalist politikaya dayanan ekonomi nizamı, bu memlekete bir sömürge gözü ile bakar oldu ve burada bir nevi politik boyunduruk tesisine kalkıştı. Cumhuriyet bunu bir hamlede yıktı. Türkiye'de organik ve planlı bir ekonominin yaratılmasını da bizzat devlet eline aldı.[6]

Nurullah Esat Bey, Türkiye'yi BBYSP'yi uygulamaya iten nedenleri de şöyle açıklar:

Dünya ekonomisi 1929/30 yıllarında benzeri görülmemiş şiddette bir buhranın zebunu [kurbanı] olmuş ve buhran özellikle büyük endüstrici devletlerin iktisadi nizamını tehdit edici bir seyir takip etmiştir. Buhran oralarda kitlelerin sefaleti ve yaygın içtimai huzursuzluklar demekti. Buhranın dünya nizamını da sarsmak istidadındaki meselelerine ve ihtilatlarına [karışıklığına] hal çareleri aramak için o zamanki Amerika cumhurreisi ile zamanın İngiltere başvekilinin teşebbüsleri üzerine milletlerarası bir konferans tertip edildi. Beynelmilel para ve iktisat konferansı adı ile Haziran 1933'te Londra'da toplanan bu konferansa hükümetimiz de katıldı. O zaman öğrendiğimize göre Amerika cumhurreisi konferanstan önce, devlet reislerine bir mesaj ile müracaat ederek düşüncelerini sormuş ve devlet reisimiz Atatürk, hükümet eliyle verdiği cevapta, 'Türkiye'nin beynelmilel vaziyeti ıslaha yarayacak kolektif tedbir ve hareketleri ve Türkiye'nin hususi şartlarına ve istiklaline uyacak bir işbirliğini destekleyeceğini' bildirmiştir. Endüstrici devletler, aralarındaki menfaat ayrılıklarına ve her türlü ihtilaflara rağmen, dünya ekonomisini bir yeni düzene ve belki disipline bağlamak emelinde idiler. Batı endüstrisini buhranlardan ve çöküntüden korumak için dünya pazarlarını elde tutmak ve Birinci Cihan Harbi'nin sonunda sömürgelerin statüsü de değiştiği için, hammaddeci memleketlerin endüstrileşme gayretlerini engellemek bu emele dahildi. Bu konferansta ziraatçı memleketlerin sanayileşmelerine imkân verilmemesi istikametinde tezler de savunulmuştu.

> Bu havanın, yurdumuz ve benzeri ülkeler bakımından o zaman ifade ettiği mana açıktır. Halbuki biz, devlet olarak, işgücü ve yakıt gibi ana istihsal vasıtalarına sahip bulunurken, ham ve iptidai maddesini yurdumuzun verdiği endüstri kollarını gecikmeden kurmak durumunda ve zorunluğunda idik. Fakat bir ölüm-kalım davası halinde yürütülen Milli Mücadele'den çıktıktan sonra topyekûn iktisadi kalkınmayı göze alırken, bunun süratle gerçekleştirilmesini, iktisadi zihniyete, sermaye kudreti ve teşebbüs ehliyeti gelişmemiş, hatta bilinen sebeplerle gerilemiş olan yurdumuzda sadece fertlerden beklemek, eğer hayal değilse, yersiz bir fazla iyimserlik demekti. Özel teşebbüs ve sermayenin imkân ve iktidar hudutlarını aşan büyük işleri devlet eliyle başarmak prensibini, devlet ilk defa 1933/34 yılında "Birinci Beş Yıllık Endüstrileşme Planı" ile tatbik sahasına koymuş, o yıl kurulan Sümerbank da bu planın tatbik organı olmuştur.[7]

Nurullah Esat Bey, 1936 yılında yaptığı bir başka konuşmasında Türkiye'nin sanayileşmesini ülkeyi daha ileri bir ekonomik sisteme taşıyacak ve ekonomik bünyeye en ileri ve modern teknikleri kazandıracak bir politika olarak değerlendirerek, uluslararası kredi alanında istenen imkânların ve selametin bulunmaması ile muhtemel bir sermaye ve enerji israfını engelleme isteğinin ise, sanayileşmede devlet öncülüğünü doğurduğunu söylemiştir.[8]

"Sümer Bank, Sanayinin Anahtarıdır"

Devletçilik ilkesinin benimsenmesi neticesinde, ülkenin ihtiyaç duyduğu temel malların üretilmesini sağlamak üzere İktisat Vekili Celâl (Bayar) Bey'in hazırladığı sanayi teşviklerini genişleten bir yasayla birlikte 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanun ile adını Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in verdiği Sümerbank kurulur.

Sümerbank'ın kuruluş kanununda görevleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:[9]

– Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek, özel kesimdeki devlet ortaklıklarını Ticaret Kanunu hükümlerine göre yönetmek,

– Devlet sermayesi ile kurulacak bütün sınai müesseselerin etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek,

– Gerek kendi fabrikaları gerekse ülkedeki diğer fabrikalar için gerekli usta ve işçileri yetiştirmek; bu amaçla okullar açmak, yurtta ve dış ülkelerde öğrenci okutmak,

– Sanayi müesseselerine kredi açmak ve bankacılık alanında faaliyette bulunmak,

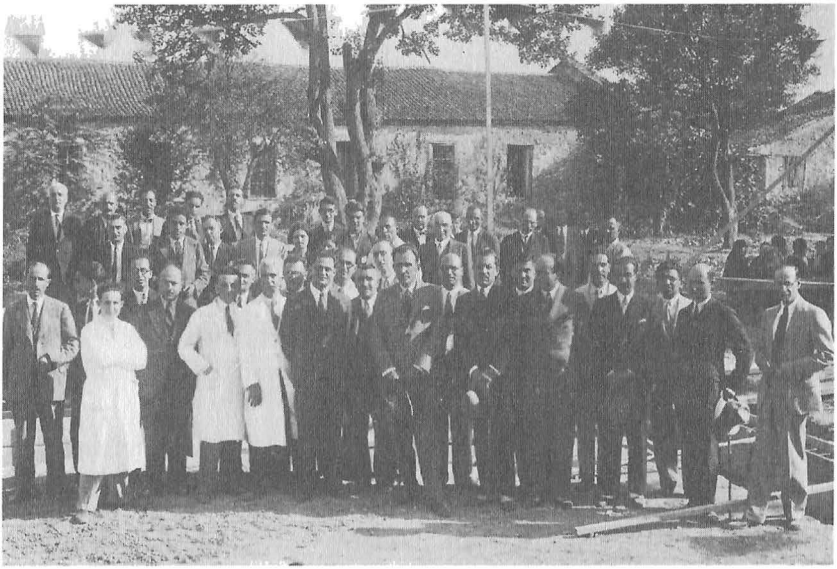
– Ulusal sanayinin gelişmesi için önlemleri belirlemek ve bakanlıkça istenilen konular hakkında görüş oluşturmak.

Sümerbank'ın kurulmasında Nisan-Mayıs 1932'de Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonucunda Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (1930) kapsamında alınan, narenciye ve tütün gibi Türk ihraç malları ile 20 yılda geri ödenmek üzere temin edilen 8 milyon ABD doları tutarındaki kredi de önemli bir rol oynar.[10] Banka böylelikle 10,7 milyonu ödenmiş olmak üzere, 20 milyon lira sermaye ile kurulur.

Nurullah Esat Bey 11 Haziran 1933'te 14545 sayılı kararname ile 600 lira aylık ücretle, daha sadece 34 yaşında bankanın ilk genel müdürü olarak atanır (Bkz. Ek 8). Bu görevini 11 Ocak 1940'a kadar başarı ile sürdürecek olan Nurullah Esat Bey, 6 yıl 7 ay görev yaparak[11] bankanın tarihinde görevde ikinci en uzun süre kalan 'Kurucu Genel Müdürü' olarak tarihe geçecektir.

Nurullah Esat Bey'in Sümerbank'ın başına getirilmesinde gençliğinde kendisini İzmir'de tanımış olan İktisat Vekili Celâl Bey'in etkisi ve onayı büyüktür. Celâl Bayar 1984 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir mülakatta Nurullah Esat Bey'in Sümerbank Genel Müdürü olarak atanmasını şöyle anlatır:

> Sümerbank bir banka olarak kurulmamıştı. İsmen öyle oldu. Ben, bunlar [Sümerbank] gittikleri yerde birkaç sanayiciye iş vererek zemin yaratsınlar diye bunların adını banka olarak koymuştum. Ama hepsi bundan ibarettir. Bunun başına da Nurullah Sumer'i getirdim. Sümerbank'ın kuruluşunda ve daha sonraları Nurullah Sumer muvaffakiyet temin etti. Fakat kredi işine ehemmiyet vermedi. Ben de onun üzerine artık kat ettiği mesafeyi düşünerek, onu kredi mevzuunda zorlamak istemedim. Kredi lafta kaldı. Branşı değişti Sümerbank'ın... Sümerbank'ın temel hedefi, fabrikaların işletilmesi idi.[12]

Nurullah Esat Bey (sağdan sekizinci, elinde şapka ve baston ile) Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası'nın çalışanları ile birlikte, 20 Ağustos 1933 (NES Arşivi).

Bankanın resmen faaliyete geçtiği Galata'daki binasında 11 Temmuz 1933'te *Cumhuriyet* gazetesine konuşan Nurullah Esat Bey, bankanın kuruluş amaçlarını şöyle özetlemiştir:

> Bankamız devletin iktisat programına dahil olarak tahakkuk ettirmek isteyeceği sınai hareket ve tesislere müteallik etüt ve projeleri hazırlamak ve bu yeni tesisleri kurmak ve idare etmek ve bunlardan başka tesisleri milli iktisat zaviyesinden verimli addedecek sınai teşebbüslere iştirak ve yardım etmek gibi vazifeler deruhte etmiştir. Bu geniş faaliyet sahasında semereli çalışmak için devletin müzahereti (korumacılığı) ve teşkilatımızın bünyesi bize emniyet verecek mahiyettedir.[13]

Nurullah Esat Bey bankanın kuruluşu sırasında hazırlık çalışmalarını en ince detayına kadar bizzat yürütmüştür. Bu kapsamda; bankanın kadro ve bütçesini hazırlamış ve tasdik ettirmiş, bankaya devredilecek Sanayi Maadin Bankası'nın hesaplarını İstanbul'a giderek gözden geçirmiş,[14] Bakırköy Bez ve Hereke Mensucat fabrikalarını ziyaret ederek incelemiş[15] ve İstanbul'daki geçici merke-

zin Ankara'da Ziraat Bankası binası içinde Merkez Bankası'nın boşalttığı kısma taşınması için yapılan hazırlıkları yürütmüştür.[16]

Genç genel müdür Sümerbank'ın kurulduğu ilk günlerde basına verdiği demeçlerinden birinde "Sümer Bank, sanayinin anahtarıdır" diyerek işe koyulur. Daha sonraları bu sözden hareketle Sümerbank'ın logosunun tasarlanması görevi, bizzat Nurullah Esat Bey tarafından İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Tezyini Sanatlar Şubesi Afiş Öğretmeni Mithat Özer'e verilir (Bkz. Ek 9).

Ünlü gazeteci Abidin Daver Sümerbank'ın kuruluşu ertesinde yazdığı bir köşe yazısında bu heyecanlı günleri şu şekilde tasvir eder:

> Sümer Bank'ın genç ve kıymetli Umumi Müdürü Nurullah Esat Bey'in geçen sene ortaya koyduğu "Sümer Bank, sanayinin anahtarıdır" vecizesi hakikaten başlamıştır. Bu anahtar her ay yeni bir fabrikanın, yeni bir iş ve servet ocağının kapısını açmaya hazırlanıyor...[17]

Gerçekten de Sümerbank genel müdürü olmasının ardından Nurullah Esat Bey'i yoğun bir çalışma programı bekler. Her ay yeni bir fabrikanın temeli atılır veya açılışı yapılır. Nurullah Esat Bey kurulacak fabrikaların planları üzerinde bizzat uzmanlar ile birlikte geç saatlere kadar mesai yaparak, üretim için gerekli plan çalışmalarına iştirak eder.[18] Bu süreçte ülke kalkınması için önemli bir rol verilen Sümerbank'ın üzerinde sorgulanmayan, etkin bir otorite tesis eden Nurullah Esat Bey, çevresine de kendisi gibi genç, çoğunluğu Türk mühendislerden oluşan bir ekibi toplar. Yabancı uzmanlardan ise sadece gerektiğinde ve çözümü Türk mühendisleri tarafından bulunamayan sorunlar ortaya çıktığında faydalanır.[19]

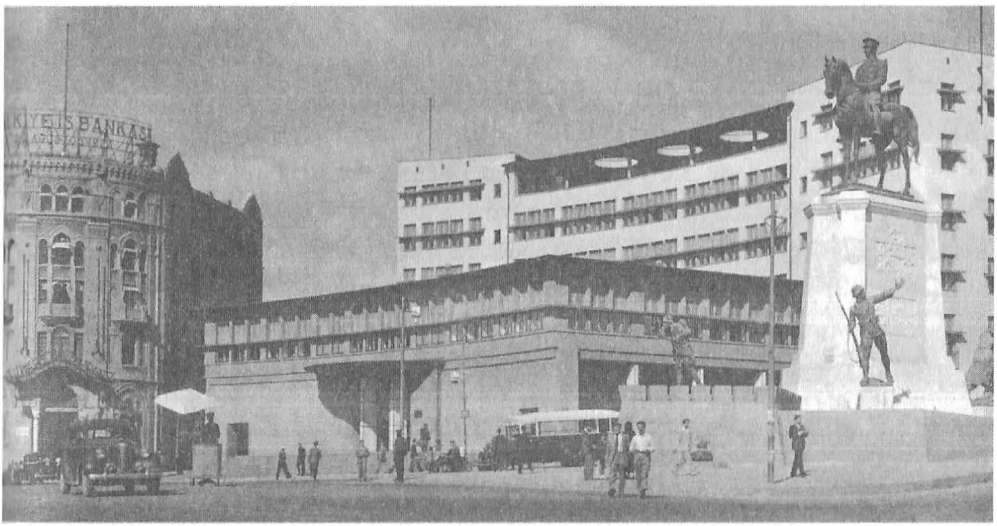
Sümerbank'a ait yeni fabrikaların kuruluş çalışmaları hızla devam ederken, bir yandan da modern işletmecilik prensipleri çerçevesinde bankanın idari, fiziki ve yönetimsel yapılanmasına yönelik çalışmalar yürütülür. Bu çerçevede; öncelikle Ulus'taki Ziraat Bankası binasında faaliyetlerine devam eden Sümerbank'ın modern bir idare binasına kavuşturulması amacıyla çalışmalar başlar. Nurullah Esat Bey'in bu çalışmalarda da katkısı büyüktür. Ankara Ulus Meydanı'nda, 1933 yılında istimlak edilen ve içinde Ankara'nın

Sümer Bank
Merkez binası projesi
müsabakası

Sümer Bank Umumî Müdürlüğünden:

Ankara'da yeni inşa edilecek Sümer Bank Merkez binası için bir proje müsabakası açılmıştır. Müsabakaya girmek istiyenlerin 25 Eylül 1934 tarihine kadar Ankara'da Evkaf apartımanında Banka inşaat servisine müracaatları ilân olunur. (5584)

Akşam *gazetesinde yayımlanan Sümerbank Merkez Binası yarışma ilanı, 12 Eylül 1934.*

Sümerbank Genel Müdürlük Binası ilk açıldığı yıllarda, (Koç Üniversitesi, Suna Kıraç Kütüphanesi, http://digitalcollections.library.ku.edu.tr).

ilk lokantası Karpiç'i de barındıran Taşhan yerine inşa edilecek genel müdürlük binası için yerli ve yabancı mimarlar davet edilir.

Nurullah Esat Bey daha sonra projesi kabul edilecek olan bu mimarlardan Alman Profesör Martin Elsaesser ile bir araya gelerek, proje hakkında görüş alışverişinde bulunur.[20]

Diğer taraftan, Nurullah Esat Bey o yıllarda hiçbir kamu kurumunda çağdaş bir muhasebe sistemi bulunmazken Alman Profesör

Sümerbank Yerli Mallar Pazarı Beyoğlu Şubesi.

Sachsenberg'i de Türkiye'ye davet ederek, Sümerbank'ın işletim, üretim ve satışlarla ilgili maliyet problemlerinin çözümü için kendisini görevlendirir ve modern işletme muhasebesi sistemini kurdurur. 20. yüzyılın ilk yarısında kurulan bir Kamu İktisadi Teşebbüsü olan Sümerbank'ta, muhasebe uygulamaları olarak bugünkü tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Bu uygulama bugünkü genel üretim giderlerinin dağıtımında kullanılan kademeli dağıtım yöntemidir.[21]

Daha sonra diğer kamu kurumları da Sümerbank'ı örnek alarak kendi modern muhasebe sistemlerini kurmaya başlarlar. Sümerbank'ın muhasebe sistemi ve genel hesap planı bütün İktisadi Devlet Teşekkülleri için olduğu kadar daha sonraki yıllarda birçok diğer özel teşebbüs için de bir örnek ve hareket noktası oluşturur.[22]

Sümerbank'ın muhasebe sisteminin kurulmasında Nurullah Esat Bey'e yardımcı olan kişilerin arasında, dostlukları Berlin'deki öğrencilik yıllarına uzanan ve hayat boyu devam eden, Genel Muhasebe Müdürü Kemal Ziya Erimtan da yer alır.[23] Nurullah Esat Bey ile Kemal Ziya Bey arasındaki dostluk, Kemal Ziya Bey'in Sümerbank'tan ayrılmasından sonra da devam etmiş, Nurullah Bey ilerleyen senelerde işleri bozulan ve derin maddi zorluklar içine dü-

İsmet İnönü ve Celâl Bayar Bakırköy Bez Fabrikası'nda, İnönü'nün hemen solunda (resmin sağ kenarında) Nurullah Esat Sumer.

şen Kemal Ziya Bey'in hastalığında kendisini yalnız bırakmamış, devrin en iyi doktorlarına kendisini muayene ettirmiştir.

Sümerbank birbiri ardına yeni fabrikalar kurmaya başlarken, bu fabrikalarda üretilecek malların satış ve pazarlanması sorunu ortaya çıkar. Bu sorunun çözümü amacıyla 1933'ten itibaren Sümerbank fabrika ve işletmelerinde üretilen tüm malların tek elden satışı ve pazarlanması için "Yerli Mallar Pazarları" adı altında modern görünüşlü Sümerbank mağazaları kurulmaya başlanır. Yerli Mallar Pazarları'nın kuruluş amacı Sümerbank fabrikalarının ürünlerini tanıtmak, tüm Sümerbank ürünlerinin tek elden satışını yapmak ve piyasayı yakından izlemektir.[24]

Sümerbank'ın bu mağazalarda satılmak, özellikle dar gelirli ailelerin ihtiyacını karşılamak üzere ucuz elbise ve ayakkabı üretmesi ise 1933'te gelişen olaylar sonucu olur. 21 Kasım 1933 tarihinde İstanbul'da Sümerbank'a ait Bakırköy ve Feshane fabrikalarını gezen İsmet Paşa özellikle dar gelirlilerin giyebileceği ayakkabı ve elbiselerin üretilmesi için çalışmalar yapılması talimatını verir.

Bu talimat üzerine 22 Kasım 1933'te Nurullah Esat Bey, Feshane, Bakırköy ve Beykoz fabrikaları müdürleri ile bir araya gelerek,

dar gelirli halkın satın alabileceği, 5-6 lira mertebesinde satılabilecek ucuz elbiseler ile ayakkabıların üretilmesi için gerekli çalışmaların başlatılması talimatını verir.[25] 1934 yılı Temmuz ayı başında Beykoz Kundura Fabrikaları'nı da ziyaret eden Nurullah Esat Bey, 2-2,5 liraya satılması öngörülen ucuz ve dayanıklı ayakkabı tiplerinin tespit edilmesi çalışmalarına da iştirak eder.[26]

Sümerbank'ın hızlı bir şekilde kurularak, faaliyete geçmesi Başvekil İsmet Paşa tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanır. 1934 yılı Mayıs ayı başında İsmet Paşa Sümerbank'ın Ulus'taki merkezini ziyaret ederek genç genel müdürü, bankanın iktisat programının tatbikinde gösterdiği başarısından dolayı tebrik eder.[27]

Bankanın kurulduğu bu dönemde yurdun dört bir yanına seyahat eden Nurullah Esat Bey, Devlet Demiryolları'nın en sadık müşterilerinden biridir. Nurullah Esat Bey bir yandan Uşak'ta kurulacak yeni şeker fabrikasının hazırlıklarını yaparken, bir yandan da Bakırköy Mensucat Fabrikası, İstanbul Beykoz Cam ve İzmit Kâğıt fabrikalarının açılış ve temel atma töreni programlarını hazırlar. Bütün bu işlerin yanında yeni kurulacak fabrikalara alınacak makine-teçhizatları incelemek üzere yurtdışı seyahat hazırlıklarını sürdürür.[28] 14 Ağustos 1934'te Nurullah Esat Bey, Başvekil İsmet Paşa ile birlikte Sümerbank Bakırköy Bez ve İş Bankası Beykoz Şişecam fabrikalarının açılış törenlerine iştirak eder. Bu törenleri 15 Ağustos'ta İktisat Vekili Celâl Bayar ile Maliye Vekili Fuat Ağralı ile birlikte SEKA İzmit Kâğıt Fabrikası'nın açılışı takip eder.

12 Ağustos 1934'te Başvekil İsmet Paşa ile Nurullah Esat Bey Pendik'ten *Ankara* motoru ile *Ertuğrul* yatına giderek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e katılırlar ve Yalova'ya geçerler.[29] Genç genel müdürün Almanya ve Sovyetler Birliği ziyaretinden hemen önce gerçekleşen bu buluşmada Sümerbank projelerinin tartışılmış olması muhtemeldir.

Dış Kredi Arayışları ve Nurullah Esat Bey'in Sovyetler Birliği Ziyaretleri

Sümerbank'ın faaliyete geçmesi ile genç Türkiye Cumhuriyeti milli sanayinin kurulması alanındaki en büyük adımını atmıştır. Ancak Sümerbank'ın kuracağı fabrikalar için sermaye, teknoloji ve *know-how*'a ihtiyaç vardır. Büyük Buhran neticesinde gerek Amerikan ve Batı Avrupa bankalarından kredi temin etmenin imkânsız hale gelmesi, gerekse gelişmiş kapitalist devletlerin daralan ihraç pazarlarını koruma çabaları neticesinde, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin destek alabileceği tek kaynak olarak Sovyetler Birliği kalır.

Yalova ziyaretinin ardından Nurullah Esat Bey Sümerbank Genel Müdürü sıfatı ile ilk yurtdışı ziyaretini, 8 Ağustos 1934 tarihli bir kararname çerçevesinde, şube müdürleri Celalettin ve Şeref Turgut beyler, Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Bey'in de katılımı ile, Kayseri ve Nazilli Mensucat fabrikalarına alınacak makineler hakkında incelemelerde bulunmak üzere 16 Ağustos 1934'te Berlin, Moskova ve Leningrad'a (St. Petersburg) yapar.[30]

Heyet Berlin'in ardından Moskova'ya geçer ve ilk önce Stalin Otomobil Fabrikası'nı ziyaret eder. Burada Nurullah Esat Bey ile Sovyet yetkililer arasındaki görüşmelerin neticesinde Ankara Belediyesi için alınmak üzere sipariş edilmiş otobüslere ilişkin bir anlaşma yapılır. Anlaşmaya göre sipariş edilen 100 adet ZIS marka otobüsün teslimi öncesinde Ankara'ya numune olarak bir adet otobüs gönderilmesi ve bu otobüs beğenilirse kalan otobüslerin siparişlerinin kesinleştirilmesi üzerinde mutabık kalınır.[31]

Bu ziyaret sırasında Nurullah Esat Bey ve Türk heyeti, Dışişleri Komiser Vekili Krestinski ile Dışişleri Komiserliği Doğu Şubesi Müdürü Zukerman tarafından kabul edilir.[32] 20 Eylül 1934'te Sanayi Komiser Vekili Kaganoviç Türk sanayi heyetinin şerefine bir yemek daveti verir. Yemeğe Moskova Büyükelçisi Vasıf Bey, Dışişleri Komiser Vekili Krestinski, Dış Ticaret komiserleri Elyova ve Suriç, Sovyetler Birliği Hükümet Bankası Başkanı Margasin katılır. Yemeğin sonunda Sanayi Komiser Vekili Kaganoviç ve Dışişleri Komiser Vekili Krestinski'nin konuşmalarına Büyükelçi Vasıf Bey

Ekonomi Bakanı dün gitti

B. Celâl Bayar, Rusyada bir buçuk ay ekonomsal incelemelerde bulunacak

Ekonomi Bakanı ve diğer gidenler Çiçerin vapurunda İlbayla beraber

Ekonomi Bakanı **Celâl Bayar** dün öğleden sonra, Sovyet bandıralı Çiçerin vapuriyle **Odessaya** hareket etmiştir.

Bakan Rusyaya gitmeden evel kendi ahbaplarına, sevenlerine, ve ekonomi işleri ile uğraşanlara Park otelinde bir öğle çöleti vermiştir.

Celâl Bayar saat 10,30 da yolcu salonuna gelmiş ve burada öğretmen Bayan Afet, Başyaver Celâl, saylavlar, İlbay Muhittin, İş Bankası Direktörü Yusuf Ziya, Deniz Ticaret müdürü Müfit Necdet, Deniz yolları Direktörü Sadettin ticaret ve ekonomi müessesatı direktörleri, ve dostları tarafından karşılanmıştır.

Bay Celâl Bayar kendisini uğurlamağa gelmiş olanların hepsinin

Devamı 3 ncü sahifede

Celâl Bayar ve Sümerbank heyeti İstanbul Limanı'nda Odessa'ya hareket ederken. Celâl Bayar'ın sağında Nurullah Esat Bey (Cumhuriyet *gazetesi*).

ve Nurullah Esat Bey mukabele ederler.[33] 25 Eylül tarihinde Türk sanayi heyeti tren ile Leningrad'a hareket eder[34] ve sonrasında 28 Eylül 1934'te Türkiye'ye geri dönmek üzere yola çıkarlar.[35]

Nurullah Esat Bey Sovyetler Birliği'ne ikinci ziyaretini İktisat Vekili Celâl Bayar'ın başkanlığında, İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş, İktisat Vekâleti ve Sümerbank mühendislerini de içeren on kişilik bir heyet ile yapar. Heyet 10 Temmuz 1935 Çarşamba günü *Çiçerin* adlı vapurla İstanbul'dan ayrılarak, Rusya'ya doğru yola çıkar. İki günlük bir seyahatin ardından 12 Temmuz 1935 Cuma günü Odessa Limanı'ndan karaya çıkan heyet Kiev üzerinden hareket ederek 15 Temmuz 1935 Pazartesi günü Moskova'ya varır.[36]

16 Temmuz günü akşamı heyet için Rus yetkililer tarafından bir yemek verilir. Yemekte yaptığı konuşmada Bayar, Sovyet Rusya'da gördüğü derin ve sıcak kabulden çok duygulandığını söyleyerek, kara günlerden başlayan ve kaynağını devrimden alan ve gün geç-

tikçe kuvveti artan Türk-Sovyet dostluğunun tarihsel anlamından bahseder ve iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin müspet sonuçlarını anlatır.

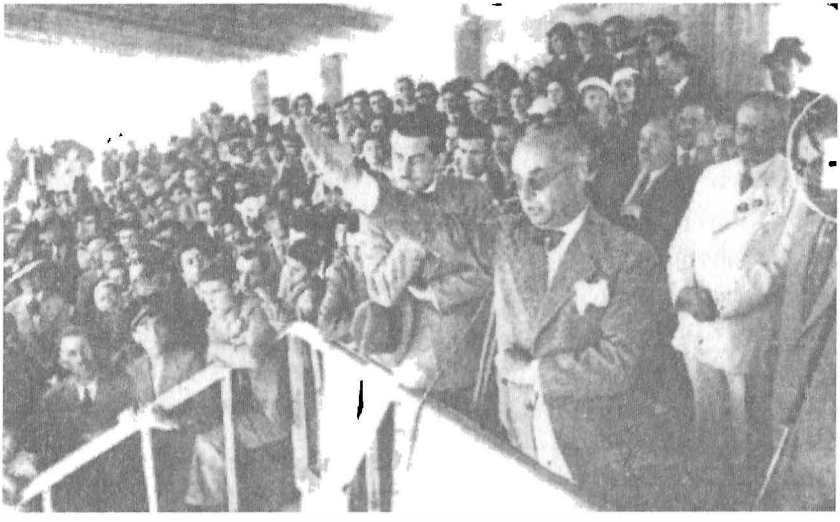
17 Temmuz'da Nurullah Esat Bey İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş ile birlikte Devlet Bankası Yönetim Kurulu Başkanı M. Mariasini'yi ziyaret ederler.[37]

Türk heyeti, 19 Temmuz'da incelemeler için Leningrad'a gider ve 22 Temmuz'da tekrar Moskova'ya döner. 23 Temmuz'da heyet, Dışişleri Komiser Vekili Krestinski, Kalinin ve Voroşilov tarafından kabul edilir ve karşılıklı görüşmeler yapılır. Heyet, 26 Temmuz'da Noguinsk'teki elektrik fabrikasının radyo merkezini, 27 Temmuz'da Tula'da yeni maden endüstri merkezlerini ve elektrik santralini gezer. 6 Ağustos'ta Ukrayna, Kramatorsk'da mekanik yapım fabrikasını gezen heyet, 10 Ağustos 1935 Cumartesi günü, Moskova'da Zaporojie'ye gitmiş ve Dinyeper Nehri üzerindeki elektrik santralini, alüminyum fabrikasını, elektro-metalürjik fabrikalarını ve çelik atölyelerini de gezmiştir.

İstanbul'dan 10 Temmuz'da ayrılan heyet, en nihayet otuz sekiz gün sonra, 18 Ağustos 1935 Pazar günü İstanbul'a geri döner. Gezi hedeflediği amacına ulaşır. Sovyetler Birliği Sümerbank'ın yeni üretim tesisleri kurması için 8 milyon altın dolarlık kredi ve makine desteği verir, başta tekstil fabrikaları olmak üzere sanayi tesislerini kurmak için "Türkstroy" isimli bir yardım ajansı tesis eder ve bu ajansta çalışmak üzere 160 uzman görevlendirir.[38]

Sümerbank Fabrikaları Kuruluyor

Sovyet uzmanlarının da katkısı ile kurulmasına karar verilen Sümerbank fabrikalarının birer birer temelleri atılır ve hızla inşa edilen fabrikalar açılmaya başlar. Bu çerçevede; kuruluşunda Nurullah Esat Bey'in önemli katkıları bulunan fabrikaların temelleri kendisinin de iştirak ettiği törenlerle atılır. 20 Mayıs 1934'te Kayseri Pamuklu Mensucat Fabrikası, 20 Ekim 1934'te Ereğli Pamuklu Sanayi Müessesi, 21 Kasım 1934'te Konya Ereğlisi Bez Fabrikası, 25 Ağustos 1935'te Nazilli Basma Fabrikası, 28 Kasım 1935'te

İktisat Vekili Celâl Bayar ve Nurullah Esat Sumer Kayseri Bez Fabrikası'nın açılışında (Cumhuriyet *gazetesi*).

Gemlik Suni İpek Fabrikası ile Bursa Merinos Fabrikası ve 1936 yılında Malatya Pamuklu Sanayi Müessesesi'nin temellerine ilk harç konulur.

Hızla inşa edilen Sümerbank fabrikalarının açılışları birkaç yıl içinde yapılır. 13 Ağustos 1934'te yenilenen ve kapasitesi artırılan Bakırköy Bez ve Mensucat Fabrikası, 16 Eylül 1935'te Kayseri Bez Fabrikası, 11 Aralık 1935'te Zonguldak Sömikok Fabrikası, 4 Nisan 1937'de Ereğli Pamuklu Sanayi Müessesi, 9 Ekim 1937'de Nazilli Fabrikası, 1 Şubat 1938'de Gemlik Suni İpek, 2 Şubat 1938'de Bursa Merinos Fabrikası ve 14 Aralık 1939'da Malatya Bez ve İplik Fabrikaları üretime geçer.

Kayseri Bez Fabrikası

Sovyetler'den temin edilen kredi ile Kayseri'de inşasına karar verilen ve Prof. Orloff başkanlığındaki teknik heyetin hazırladığı 22 Eylül 1932 tarihli rapora dayanılarak 32 bin iğli, 900 otomatik tezgâhlı ve bin yedi yüz işçiyi istihdam edecek, kombine olarak kurulan ülkenin ilk ve en büyük pamuklu fabrikası olacak tesisin inşası

Nurullah Esat Sumer Gemlik Sunî İpek Fabrikası'nın açılışında (sol başta), Celâl Bayar ve Atatürk'ün arkasında Fazlı Turga'yı dinlerken.

Kayseri Bez Fabrikası'nın üretim hatları
(Orhan Conker, Redressement économique et Industrialisation de la Nouvelle Turquie*).*

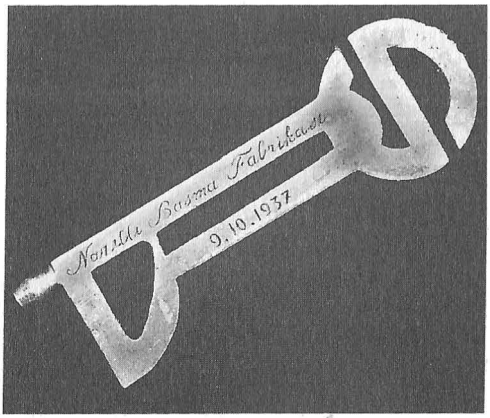
için 21 Ocak 1934'te Sovyetler Birliği ile bir protokol imzalanmış ve bu protokol 12 Mayıs 1934'te TBMM'de kabul edilmiştir.[39]

Sovyetler'den kredi temin edilmesinin öncesinde Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Bey ve İktisat Vekili Muhlis Bey 17 Ağustos 1933'te Kayseri'yi ziyaret eder ve fabrikanın kurulacağı arazinin kamulaştırma işlemlerini başlatırlar.

Sümerbank'ın kuruluşunun ardından ilk inşa edilen fabrikası olan Kayseri Pamuklu Bez Fabrikası'nın temeli, 20 Mayıs 1934'te Başvekil İsmet Paşa tarafından atılır ve inşası 16,5 ayda tamamlanarak 16 Eylül 1935'te büyük bir törenle hizmete açılır. Açılış töreninde İktisat Vekili Celâl Bayar, Nurullah Esat Sumer, Sovyetler Birliği elçilik mensupları, Adliye ve Sıhhiye vekilleri hazır bulunurlar.

Gemlik Suni İpek Fabrikası

Nurullah Esat Bey Gemlik'te kurulması planlanan suni ipek fabrikasının yerini tespit etmek üzere 22 Ocak 1935'te Gemlik'i de ziyaret etmiş ve burada CHP İlçe Başkanı Doktor Ziya, Belediye Başkanı Eşref Dinçer, Ticaret Odası Başkanı İbrahim Karsaklı ile beraber fabrikanın yerini belirlemişlerdir.[40] Fabrika 1 Şubat 1938'de Nurullah Esat Bey'in de hazır bulunduğu bir tören ile Atatürk tarafından hizmete açılmıştır.

Nurullah Esat Bey tarafından Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışında Atatürk'e takdim edilen anahtar (NES Arşivi).

Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışında Atatürk Nurullah Esat Sumer'in takdim ettiği altın anahtarı incelerken.

Nazilli Basma Fabrikası

Temeli 24 Ağustos 1935 Cumartesi günü İktisat Vekili Celâl Bayar tarafından atılan Nazilli Fabrikası, Sümerbank'ın kurduğu ilk büyük basma fabrikasıdır. Fabrikasının yer tespitinde de Nurullah Esat Bey görev almış ve bu amaçla ilçeyi Bez Fabrikaları Müdürü Fazlı Turga ile birlikte ziyaret etmiştir.[41] Nurullah Esat Bey aynı gün Celâl Bayar ile birlikte Isparta'ya geçerek burada Sümerbank Keçiborlu Kükürt Fabrikası'nın açılış törenine de iştirak etmiştir.

1937'de inşaatı biten Nazilli Basma Fabrikası Türkiye'de devlet eliyle kurulan Türk-Sovyet ortak yatırımlarından biri olup, açılışı 9 Ekim 1937'de Atatürk tarafından yapılmıştır.[42] Açılış töreninde Nurullah Esat Sumer fabrikanın altın bir anahtarını Atatürk'e sunmuştur.

Bursa Merinos Fabrikası

Sümerbank Merinos Yünlü Sanayi Dokuma Fabrikası, Türkiye'nin sanayileşme atılımları çerçevesinde "yünlü tekstil girdileri fabrikası" olarak kurulmuştur. Bursa, Balıkesir ve Çanakkale ille-

Nurullah Esat Sumer, Merinos Fabrikası'nın temel atma töreninde, 28 Kasım 1935.

rinde yetiştirilen merinoslar üzerinde yapılan incelemelerin olumlu netice vermesiyle İktisat Vekili Celâl Bey, Nurullah Esat Bey ve Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Bey Kasım 1934'te Bursa'da incelemelerde bulunur ve fabrikanın yerine karar verirler.[43]

Nurullah Esat Bey'in katıldığı bir tören ile temeli 28 Kasım 1935'te dönemin Başvekili İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celâl Bayar tarafından atılan fabrikanın yapımını ünlü işadamı ve girişimci Nuri Demirağ üstlenmiştir. İki yıla yakın bir sürede tamamlanan ve 16 bin 140 eğirme ve 7 bin katlama iğlik bir iplik fabrikası olarak üretime başlayan Merinos Fabrikası'nın açılışı, 2 Şubat 1938'de, Bursa'ya yaptığı on yedinci ve son ziyaretinde Atatürk tarafından yapılmıştır. Merinos Fabrikası'nın açılışında, Nazilli Fabrikası'nın açılışında olduğu gibi, Nurullah Esat Sumer, Atatürk'e fabrikanın altın bir anahtarını sunar. Bu olay *Bursa'da Zaman* dergisinde şu şekilde nakledilmektedir:

Nurullah Esat Bey, Atatürk ve Celâl Bayar Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışında (NES Arşivi).

(2 Şubat), saat 16.00'da Atatürk ve beraberindekiler Sümerbank Merinos Fabrikası'na geldiler. Konferans salonunda kısa bir dinlenmenin ardından Belediye Başkanı Neşet Kiper, Bursa'nın ve Bursalıların Atatürk'e ve devrimlere bağlılığını belirten bir konuşma yaptı. Başbakan Celâl Bayar da, Merinos Fabrikası'nın Bursa'ya sağlayacağı yararları vurgulayan bir söylev verdi. Bayar'ın söylevinin ardından Atatürk ve beraberindekiler otomobillerine binerek fabrikanın bahçesindeki bir yolu izleyerek ana giriş kapısına geldi. Burada Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Sumer, Atatürk'e, pamuk bir yastık üzerinde, "SB" harfleri (Sümer ve Bank'ın ilk harfleri) şekli verilmiş Merinos'un "altın anahtar"ını sundu. Atatürk kapının içeri doğru açılması gerektiğini söyleyerek anahtarı kilide soktu ve çevirdi. Aynı anda fabrika çalışmaya başladı.

Gezi ve incelemelerin ardından Atatürk, fabrikanın onur defterine şunları yazdı: "Sümerbank Merinos Fabrikası, çok kıymetli bir eser olarak milli sevinci artıracaktır. Bu eser yurdun, hususiyle Bursa bölgesinin endüstri inkişafına [gelişimine] ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yar-

dım edecektir. Eserin başarılmasından Ekonomi Bakanlığını tebrik ederim. Sümerbank direktörlüğüne teşekkür ve fabrikayı, gördüğüm gibi yüksek bilgi ve tam düzenli idarede direktörüne başarılar temenni ederim.[44]

Malatya Bez ve İplik Fabrikası

Doğrudan Sümerbank'a ait olmayan, ancak Sümerbank'ın kuruluşuna iştirak ettiği Malatya Bez ve İplik Fabrikası'na da değinmek gerekir. Malatya Bez ve İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi resmiyetini 4 Ocak 1937 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanan "Esas Mukavelesi" ile kazanır. Türkiye Ziraat Bankası, İş Bankası ve Sümerbank'ın ortaklığı ile kurulan Malatya Bez ve İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi, "Esas Mukavelesindeki" diğer üç ortak olarak Muammer Eriş (İş Bankası Genel Müdürü), Kemal Zaim Sunel (Ziraat Bankası Genel Müdürü) ve Nurullah Esat Sumer sayılır.

Malatya Bez ve İplik Fabrikası'nın inşasına 25 Mayıs 1937'de başlanmış ve fabrika 14 Aralık 1939'da işletmeye alınmıştır.

SEKA İzmit Kâğıt Fabrikası

Nurullah Esat Sumer'in Türkiye'de tekstil sanayiinin kurulmasında oynadığı kilit role ek olarak kâğıt sanayinin ve SEKA'nın kurulmasında oynadığı role de değinmek gerekir.

Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlanırken Türkiye hâlâ ithal kâğıt kullanmaktadır. Yerli kâğıt üretecek bir fabrikanın kurulması için başlatılan ilk girişimler, böyle bir fabrikanın zarar edeceği yolundaki görüşler karşısında başarısız olmuştur. Fransa'da Grenoble Üniversitesi'nde kâğıt mühendisliği eğitimi alan Mehmet Ali Kâğıtçı'nın yurda dönüşü ve Celâl Bayar ile görüşme fırsatını bulması ile SEKA'nın doğumu başlar. Mehmet Ali Kâğıtçı'nın Ankara'da Celâl Bayar ile görüşmesinin ardından Türkiye'de kâğıt, karton, ambalaj ve gazete kâğıdı ile sigara kâğıdı üretecek bir fabrikanın projeleri Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından hazırlanır. 3 Haziran 1933'te Sümerbank'ın kurulmasıyla kâğıt fabrikasının da Sümerbank bünye-

Nurullah Esat Sumer (altta soldan üçüncü), İktisat Vekili Celâl Bayar (altta soldan ikinci), Maliye Bakanı Fuat Ağralı (altta sağdan birinci) ve Mehmet Ali Kâğıtçı (Fuat Ağralı'nın hemen üstünde) ile birlikte SEKA'nın temel atma töreninde (SEKA Müzesi).

sine alınması kararı alınır ve fabrikanın yeri olarak tüm hammadde ve diğer girdilerin kolayca nakledilebileceği deniz kıyısındaki İzmit şehri seçilir.[45]

4 Mayıs 1934'te Celâl Bayar başkanlığında ve Nurullah Esat Bey'in de dahil olduğu bir heyet İzmit'te fabrika yerinin seçimi için incelemelerde bulunur. Ancak, fabrikanın İzmit şehrinde nerede inşa edileceği sorun olur. Ellerindeki bataklık arazileri devlete satmak isteyen nüfuzlu kişiler vali ve belediye başkanını da arkalarına alırlar ve bir gün Hereke'de incelemelerde bulunan Celâl Bayar'a bir oldubitti yaparak, kendisini Hereke'den bindirdikleri bir motor ile bataklık taraftaki Yeni Cuma Camisi tarafındaki geniş bir araziye götürüp sembolik bir temel atma töreni düzenlerler. Ertesi gün olayı gazetede hayretle okuyan Mehmet Ali Kâğıtçı doğrudan Nurullah Esat Bey'e gider. Nurullah Esat Bey de haberi okumuş ve hayretler içinde kalmıştır. Mehmet Ali Kâğıtçı fabrikanın yer

seçimini belirleyecek sondaj çalışmalarının henüz bitmediğini, bu sebeple konuyu Celâl Bayar'a anlatmak gerektiğini söyler. Ancak Nurullah Esat Bey durumdan rahatsız olmuştur: "Beni karıştırmayın, madem vekil nutuk çekmiş, gazeteler yazmış, ola ki vekil bey bunu bir onur meselesi yapar, gerekeni yapın ama beni karıştırmayın," der. Mehmet Ali Kâğıtçı: "Peki efendim, siz karışmayın, ama biz durumu arz edeceğiz," der ve İnşaat Müdürü Reşat Bey ile birlikte durumu anlatan yarım sayfalık bir notu daktiloda hazırlayarak Nurullah Esat Bey'e götürürler ve imzalamasını isterler. Nurullah Esat Bey imzayı atar, ancak yine "Beni karıştırmayın," der. Celâl Bayar'ın huzuruna çıkan Mehmet Ali Kâğıtçı notu takdim eder, gerekli açıklamaları da hızlıca yapar. Notu eline alan Celâl Bayar, kaşlarını kaldırır, notu okur ve elindeki kırmızı mavi çift taraflı kopya kalemi ile kâğıdın üzerine "mucibince" yazar ve notun gereğinin yapılması için müsteşara havale eder.[46] Böylelikle, Celâl Bayar "teknik ne diyorsa onu yapın!" diyerek fabrikanın temel atma töreninin yapıldığı bataklık arazide değil, deniz kıyısındaki daha elverişli arazide kurulmasını sağlar.[47]

14 Ağustos 1934'te temeli atılan fabrikanın inşaatını 27 Kasım 1935'te gezen Başvekil İsmet İnönü, Nurullah Esat Bey'den fabrikaya ilişkin bilgiler alır ve hem kâğıt hem de karton üretebilecek gelişmiş makinelerle teçhiz edilen fabrikanın kurulmasında gösterdikleri gayret ve başarıdan dolayı Sümerbank çalışanlarını tebrik eder.[48]

Fabrika Nurullah Esat Sumer'in de hazır bulunduğu bir törenle Celâl Bayar tarafından 6 Kasım 1936'da açılır. Fabrikada deneme üretiminin 18 Nisan 1936'da yapılmasının ardından Türkiye çok uzun zamandır hasretle beklenen ilk yerli kâğıda kavuşur.[49] Fabrikanın faaliyete geçişinin ardından Nurullah Esat Sumer, Mehmet Ali Kâğıtçı'ya gönderdiği telgrafta kendisini tebrik ederek, "İlk Türk kâğıdını çıkarmanız münasebetiyle sizi ve arkadaşlarınızı kutlar, muvaffakiyetler dilerim," yazar.

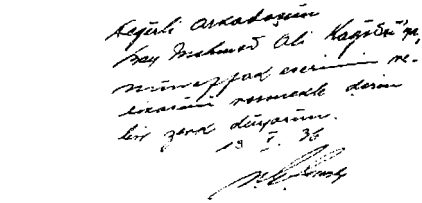
Atatürk, fabrikanın açılmasının ardından bir süre sonra Nurullah Esat Bey'i huzuruna çağırır ve milli kâğıdın durumunu sorar. Nurullah Esat Bey SEKA'nın ürettiği kâğıda basılan, Sümerbank'ın

İzmit SEKA Fabrikası'nın açılış töreni, sağda iki küçük kız çocuğunun arasında makas tepsisini tutan kişi Nurullah Esat Sumer (https://www.trhaberler.com/tarihte-bugun-neler-oldu-tarihte-bugun- 6 Kasım 1936).

Nurullah Esat Bey SEKA'da kâğıt hamurunu incelerken Mehmet Ali Kâğıtçı bilgi veriyor (Yüksel Erimtan Arşivi).

Değerli arkadaşım
Bay Mehmet Ali Kâğıtçı'ya,
muvaffak eserinin ni-
şanesini vermekle derin
bir zevk duyarım.
19 - V - 36

SÜMER BANK
1935 SENESİ İDARE HEYETİ RAPORU VE BİLANÇOSU

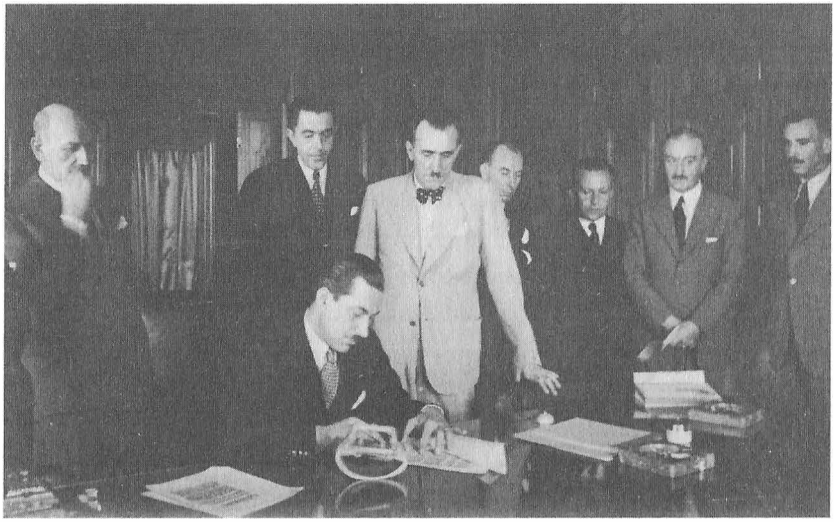
Rapor yerli kâğıda basılmıştır.

1936

Nurullah Esat Sumer'in Mehmet Ali Kâğıtçı için 19 Mayıs 1936'da imzaladığı, SEKA'da üretilen ilk yerli kâğıda basılı Sümerbank 1935 yılı raporu. "Değerli Arkadaşım Bay Mehmet Ali Kâğıtçı'ya, muvaffak eserinizin nişanesini vermekle derin bir zevk duyarım. 19.V.1936."

1935 yılı faaliyet raporunu Atatürk'e sunarak, "İşte efendim, çalışmaz dedikleri fabrikamızın ürettiği milli kâğıda basılmış bir yıllık emeğimizin kitabı..." der. Atatürk dışarıdan getirilenden farksız, yerli kâğıda basılı broşürü dikkatle inceler, sonra da içini çekerek şunları söyler:

> Çocuğum... Bana bu yapılan fabrikanın işlemeyeceğini, memlekete dert olacağını, lüks ve fanteziden ileri gitmeyeceğini açık kapalı çok söyleyenler oldu. Bunlar içinde hâlâ hükümette bakanlık sandalyesinde oturanlar var, en çok ısrarlı tenkitleri kâğıt sanayiinde topladılar. Ama ben diyorum ki; öteki fabrikalardan vazgeçilse bile kâğıt üretiminden vazgeçilemez. Çünkü bir memleket, kâğıdını kendi yapamadığı zaman ulusal kültürünü yabancı lütfuna bağlar. Kapitülasyonların en tehlikelisi de budur. Ve ötekilerden önce bütün dikkat ve ilgimizi kâğıt sanayiinde toplayalım.[50]

Nurullah Esat Bey Brassert firması yetkilileri ile Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın kuruluşuna dair sözleşmeye imza atarken. Nurullah Esat Bey'in arkasında, siyah takım elbiseli kişi, Sümerbank Muhasebe Müdürü Kemal Ziya Erimtan (NES Arşivi).

SEKA'nın faaliyete geçmesi ile Türkiye'ye kâğıt satan Batılı firmalar ve onların Türkiye'deki temsilcileri üretimi baltalamak için türlü oyunlar çevirmeye başlarlar. Devlete bağlı Kırtasiye Genel Müdürlüğü'ne SEKA İzmit Fabrikası'nın ithal ettiği selüloz fiyatına çok yakın, dampingli fiyattan kâğıt vermeyi teklif eden bu çevrelerin teşebbüslerini engellemek için Nurullah Esat Bey ve Mehmet Ali Kâğıtçı işbirliği yapar. Teklifi öğrenen Nurullah Esat Bey, Mehmet Ali Kâğıtçı'yı haberdar eder ve kendisini Ankara'ya çağırarak gerekli girişimlerde bulunmasını ister. Mehmet Ali Kâğıtçı Maliye Bakanı Siyasi Müsteşarı Cezmi Erçin'e giderek, durumu anlatır. Cezmi Erçin durumu anladığını, ancak bu oyunu savuşturmak için SEKA'nın teklif edilen fiyattan kâğıt vermesinin mümkün olup olmadığını sorar, "Bunların verdiği fiyattan siz yapın," der. Mehmet Ali Kâğıtçı hemen Sümerbank'a, Nurullah Esat Bey ile görüşmeye gider. İki arkadaş otururlar, kafa kafaya verip bir maliyet hesabı yaparlar ve rakiplerin verdiği fiyattan kâğıdı satmaları halinde kârın yüzde 2,5'a düştüğünü görürler. Ancak, Nurullah Esat Bey bu kârı yeterli bulur ve "Olur, kabul!" der. Böylece kâğıt

simsarlarının SEKA'yı batırmak için düzenledikleri bir oyun daha bozulmuş olur.

Karabük Demir Çelik Fabrikası

Sümerbank'ın ve Nurullah Esat Sumer'in hizmete sokulmasında etkin bir rol oynadığı sanayi kuruluşlarından birisi de Karabük Demir Çelik Fabrikaları'dır. Mustafa Kemal Atatürk'ün onayladığı 11 Temmuz 1936 tarih ve 4995 sayılı kararname ile Karabük'te kurulması kararlaştırılan, demir ve çelik fabrikası yapımı ihalesini kazanan İngiliz Şirketi H.A. Brassert ile anlaşma yapmak üzere İktisat Vekâleti Müsteşarı Faik Kurtoğlu ve Nurullah Esat Sumer 14 Şubat 1936 tarih ve 4056 sayılı kararname ile Londra'da görevlendirilmiştir (Bkz. Ek 10).

Nurullah Esat Bey 27 Şubat 1936'da İktisat Vekâleti Müsteşarı Faik Kurdoğlu ile birlikte Londra'ya hareket etmiş, buradaki temaslarının ardından yeni fabrika için alınacak makinelere yönelik kredilerin temini için Krupp firması ile görüşmek üzere Almanya'ya geçmiştir.[51]

23 Haziran 1936'da Ankara'da Sümerbank adına Yönetim Kurulu Başkanı Safa Apaydın ve Nurullah Esat Bey ile Brassert firması adına H. Sommerville-Smith ve M. Mackenzie arasında finansal şartlara ilişkin bir anlaşma imzalanır.

29 Eylül 1936'da Londra'da imzalanan anlaşma ve diğer sözleşmeler 30 Aralık 1936 tarih ve 5780 sayılı kararname ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanır.

O günlerde *Cumhuriyet* gazetesinde Nurullah Esat Bey'in İngiltere'deki temasları hakkında şu satırlar yer almıştır:[52]

> Sümer Bank'a ait işleri yakından takip ve intaç [sonuçlandırma] için bir müddetten beri Avrupa'da bulunan Sümer Bank Umumi Müdürü Nurullah Esat dün şehrimize dönmüştür. Nurullah Esat, evvela Almanya'ya, oradan İngiltere'ye, sonra da Fransa'ya gitmiş, muhtelif temaslar yapmıştır. Bilindiği üzere, Nurullah Esat, Almanya'ya Krupp müessesesi ile hayli zaman evvel başlamış olan temasları kat'î bir şekilde neticelendirmek için

gitmişti. Sümer Bank umumi müdürü, beş yıllık endüstri programı dairesinde kurulacak olan demir sanayii için Almanya ve İngiltere'de muhtelif gruplarla müzakereler yapmıştır. Mevzuubahse işlerin kıymeti 50 milyon Türk lirasını bulmaktadır. Bu müzakereler hüsnü suretle neticelenmiş telâkki edilebilir. Dün öğleden sonra Nurullah Esat şehrimizde bulunan İktisat Vekili Celal Bayar'a Avrupa'daki temasları hakkında izahat vermiştir. Sümer Bank umumi müdürü kendisi ile görüşen bir muharririmize bu seyahati hakkında demiştir ki: "Seyahatimin neticelerinden memnun olarak dönüyorum. Aldığımız neticeleri iktisat vekiline arz etmedikçe bir şey söyleyemem."

Nurullah Esat Bey yaklaşan savaş sırasında zarar görmemesi için yeri titizlikle seçilen demir-çelik fabrikasının yapılacağı araziyi tetkik etmek üzere Safranbolu'yu da ziyaret etmiştir.[53]

Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın temeli 3 Nisan 1937'de, Başvekil İsmet İnönü, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, İktisat Vekili Celâl Bayar, Gümrük İnhisarlar Vekili Ali Rânâ Tarhan ve Orgeneral Fahrettin Altay ile İngiltere Büyükelçisi Sir Presi Loren ve Brassert Şirketi İdare Meclisi Başkanı B. Brassert'in katıldığı bir törenle atılmış; böylelikle Türkiye'de ağır sanayi hamlesi başlatılmıştır.

Atatürk'ün vefatının ardından cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü 12 Aralık 1938'de incelemelerde bulunmak üzere tekrar Karabük'e gelir ve burada kendisini Nurullah Esat Bey karşılar. Fabrikanın inşaatı hızlı bir şekilde ilerlemiş ve bazı bölümleri işletmeye hazır hale gelmiştir. Nurullah Esat Bey incelemeler sırasında fabrikayı gezdirerek yeni cumhurbaşkanına tesis hakkında izahatlar verir.[54]

Karabük Demir Çelik Fabrikası 1937-1955 yıları arasında Sümerbank'a bağlı olarak işletilmiş, fakat 6559 sayılı ve 13 Mayıs 1955 tarihli kanunla Divriği demir madenlerinin de katılmasıyla Türkiye Demir Çelik İşletmeleri adı altında bağımsız bir iktisadi devlet işletmesi şeklini almıştır. Karabük Demir Çelik Fabrikası bugün de faaliyetlerine devam etmekte olup, sürekli modernizasyonlar sonucunda verimli bir tesis olarak ülke ekonomisine katkı vermeyi sürdürmektedir.

Döneme İlişkin Diğer Önemli Olaylar ve İnsanlar

Şeker Politikaları

Nurullah Esat Bey Sümerbank Genel Müdürlüğü görevini yürütürken ülke kalkınmasında rol oynayan konularda ek görevler almaya devam eder. Bunlardan biri de şeker üretiminin artırılması ve şeker üretim politikalarının oluşturulması görevidir.

Türkiye'de ilk şeker fabrikası, Uşaklı Molla Ömeroğlu Nuri (Şeker) öncülüğünde, Sanayi ve Maadin Bankası, Çekoslovak Skoda Şirketi ve diğer girişimciler tarafından 600 bin lira sermaye ile oluşturulan Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi'nce kurulmuştur. Yapımı Çekoslovak Skoda Şirketi tarafından üstlenilen fabrikanın temeli 6 Kasım 1925'te atılmış, ilk üretim 17 Aralık 1926'da gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin ilk şeker fabrikası olarak kurulan, ancak gerek kuruluşundaki bazı planlama hataları ve gerekse yönetiminde karşılaşılan güçlükler neticesinde 1931 yılında kamulaştırılan ve yönetimi Sanayi ve Maadin Bankası'na, ardından 1933 yılında Devlet Sanayi Ofisi'ne ve en nihayet Sümerbank'a devredilen Uşak Şeker Fabrikası'nı incelemek amacıyla Nurullah Esat Bey Sümerbank Muhasebe Müdürü Kemal Ziya (Erimtan) Bey ve Sümerbank mühendislerinden Adnan Bey ile Eylül 1933'te Uşak'a giderler.[55]

Diğer taraftan, şekerpancarı ile Türk köylüsünü tanıştırmak, şeker tüketimini artırarak şeker sanayiinin gelişmesini hızlandırmak isteyen ve tüketimin artması için mutlaka şeker fiyatlarının inmesi gerektiğini düşünen hükümet, 18 Aralık 1934'te Şeker Rasyonalizasyon Komitesi'ni kurar. Komitede, Trabzon Milletvekili Hasan Saka, Sanayi ve Tetkik Heyeti Başkanı İlhami Nafiz Pamir, Edirne Milletvekili Şakir Kesebir, Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş, Ziraat Bankası Genel Müdürü Kemal Zaim, Türkofis müşavirlerinden M. Rauf beylerin yanı sıra Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Sumer'e de yer verilir.[56]

Şeker Rasyonalizasyon Komitesi tarafından hazırlanan 17 Ocak 1935 tarihli raporda;

a- Mevcut şeker şirketlerini tasfiye etmek ve yeni bir şirket kurmak suretiyle şeker fabrikalarının birleştirilmesi,

b- Memleketin her tarafında aynı şeker fiyatının tatbiki,

c- Şeker üretiminin rasyonelleştirilmesi ve bilhassa şeker fiyatının 10-15 kuruş indirilmesi ve memlekette ucuz şeker yedirilerek tüketimin karşılanması,

d- Şeker fiyatlarının indirilmesi için, şeker ve şeker imalinde kullanılan kömür ve pancarın devlete ait nakil vasıtaları ile yarı fiyatına taşınması,

e- Kristal şeker ile küp şeker arasındaki fiyat farkının 3 kuruştan, 5 kuruşa çıkarılması,

f- Devletin, yerli şeker sanayiinin korunması için şeker ithaline izin vermemesi gerektiği, doğal afetler nedeniyle yeterli şekerin üretilmediği durumlarda yapılacak şeker ithalatının, kurulacak şeker şirketi kanalıyla yapılması önerilmiştir.[57]

Rapor doğrultusunda harekete geçen hükümet, şeker fiyatlarının düşürülmesi için bir kanun teklifi hazırlamıştır. Hazırlanan kanun teklifi 4 Haziran 1935'te Meclis'e sunulmuş, 12 Haziran 1935'te gündeme alınmıştır. Hazırlanan tasarıda, bir kilo toz şekerin fabrika çıkışı 25 kuruşa, kesme şekerin kilosu ise 28 kuruşa indirilmiştir. Şeker fiyatlarının aşağı çekilmesi ile birlikte artması beklenen talep ile şeker üretimini dengelemek isteyen hükümet, içeride üretilecek şeker ile ithal edilecek şeker miktarını belirleme hakkını elde etmiştir. Yapılan düzenleme ile ülke içinde üretilecek şekerden alınacak istihlâk (tüketim) vergisinin, üretim arttıkça yükselmesine, üretim azaldıkça da indirilmesine karar verilmiştir. Ülke içinde üretilen şekerden, ithal edilen şekere göre daha az istihlâk vergisi alınarak, yerli şeker sanayi korunmaya çalışılmıştır. Ayrıca, şeker fabrikalarının tek bir merkezden yönetilmesi için, 6 Temmuz 1935'te İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümerbank'ın eşit hisseleriyle, 99 yıl müddet ve 22 milyon TL sermaye ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurularak, dört şeker fabrikası birleştirilmiştir.[58] Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin ilk genel müdürü olarak ise daha sonra Yapı ve Kredi Bankası'nı kuracak Kâzım Taşkent atanır.

Atatürk'ten Armağan: Sumer Soyadı

1934 yılında Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesi ile Nurullah Esat Bey'e Atatürk tarafından Sümerbank'ın kurulmasında gösterdiği çabalardan ve büyük hizmetlerden dolayı Sumer soyadı verilir. Nurullah Esat Bey, çok sevdiği ve babaları Mehmet Esat Bey'in ölümünün ardından ağabeyden çok bir baba gibi ilgilendiği, erkek kardeşi, Güzel Sanatlar Akademisi fresk bölümünün kurucusu Mehmet Ayetullah Bey'in de (Prof. Dr. Ayetullah Sumer) bu soyadını almasına izin verir.

Nurullah Esat Bey ve "Limancı Hamdi"

Sümerbank'ın kuruluş yıllarında el attığı iş alanlarından biri de süngercilik olmuştur. 1935 yılında İktisat Vekili Celâl Bayar, o yılların iktisat hayatının tanınmış simalarından, İstanbul Liman Şirketi'nin başarılı Müdürü Ahmet Hamdi Bey'i,[59] namı diğer "Limancı Hamdi"yi çağırarak İş Bankası ve Sümerbank'ın 100'er bin lira ile ortak oldukları ülkedeki sünger üretimini tekeline almış olan Süngercilik Türk Anonim Şirketi'nin başına geçmesini ister.

Görevi kabul eden Ahmet Hamdi Bey, Nurullah Esat Bey'in yakın arkadaşlarından olup, kurulan şirketin hem idare meclisi reisliği hem de murahhas azalığına getirilir. Şirket Sümerbank, İş Bankası ile İş Bankası Genel Müdür Vekili Muammer Eriş, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Sumer ve Ahmet Hamdi Bey ortaklığında kurulur.

Şirket kurulmadan önce ilkel tarzda sünger üretimi yapılmakta, süngerler adalı süngercilere yine ilkel bir tarzda satılabilmektedir. Bu durum Türk tüccarını kârdan ziyade zarara uğratmaktadır. Ahmet Hamdi, yurtdışı gezileri sayesinde Türk süngerini almak isteyen ecnebi bir tacirle anlaşma sağlamış ve şirket bu sayede toparlayarak kâra geçmiştir.

Ahmet Hamdi Bey, şirketi devlet ile özel sektörün bir arada, ortak iş yapacağı iktisadi devletçilik modeline göre yönettiği için hükümet çevrelerinden eleştiriler almaya başlamıştır. Bu eleştirilerin başında sünger satışının tek bir tacire yapılması gelir. Ayrıca

bu tacir Türkiye'ye geldiğinde Ahmet Hamdi Bey ile pek samimi olduğunun görülmesi de akıllara soru işareti getirmiştir. Bu eleştiriler Ahmet Hamdi Bey'i fazlasıyla rahatsız etmiş ve görevinden istifa etmiştir.

Kendisi hakkında bulunulan ithamları haksız bulan Ahmet Hamdi Başar, kendisini şöyle savunmaktadır:

> Sonra tutturdular: "Ne diye bir tek alıcıyla anlaşılmış. Eğer tek alıcı olacaksa, iş eksiltmeye konarak şirkete en uygun şart teklif eden aranmalı." Bu konu İdare Meclisi'nde tartışılırken, Sümerbank temsilcisi, merkezden aldığı talimata dayanarak vetosunu kullandı. Adeta bu adamla benim gizliden gizliye bir ortaklığım olduğundan bile söz ediliyordu. Türkiye'ye geldiği zaman ben onunla çok içli dışlıydım. Bu kadar yakınlık dedikoduya sebep olmaktaydı. Yaptıkları tenkitler aynı zamanda benim haysiyetimi kurtarmak içindi. Oysaki ben, adam bize bağlansın diye, ne yapacağımı bilmiyordum. Sünger merkezlerine gittiği zaman hep yanında bulunur; onu kendime bağlamaya çalışırdım. Nihayet ben de dayattım. Bu iş ya benim dediğim gibi yürür ya da ben şirketten ayrılırım, dedim. Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Esat Sumer yakın arkadaşımdı. Gidip kendisini gördüm ve bunları söyledim. Ellerini ovuşturarak: "Hamdi; bu devlet işidir; senin söylediğin gibi tek elden idare edilemez; mevzuata ve usullere uyacaksın" dedi. Ben de istifamı verdim ve çekildim. Bundan memnun bile olmuşlardı.[60]

Sanayi Kongresi

Nurullah Esat Sumer, 20-24 Ocak 1936 tarihlerinde İktisat Vekili Celâl Bayar'ın başkanlığında Ankara'da İktisat Vekâleti toplantı salonunda toplanan ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı Projesi'ni ele alan Sanayi Kongresi'ne Sümerbank'ı temsilen katılır. Kongre'de plan çerçevesinde ele alınacak sanayi konularını belirlemek üzere çalışma grupları oluşturulmuş, çalışma gruplarının hazırladığı raporlar tartışılarak, İkinci Sanayi Planı kapsamına alınacak sanayi kolları ve projeler belirlenmiştir.[61] Kongre sonucunda uzmanlarca hazırlanan etüt raporları İktisat Vekâleti'nce incelenerek İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve Başba-

kanlığa sunulmuş, ancak savaş şartları içinde bu plan uygulanamamıştır.

Celâl Bayar ile Irak Ziyareti

27 Haziran 1937'de Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında İktisat Vekili Celâl Bayar ve Nurullah Esat Sumer'in de katılımı ile bir heyet Ankara'dan hareket ederek Toros Ekspresi ile Musul, Kerkük ve Irak'ın başkenti Bağdat'ı ziyaret ederler ve burada bir hafta kalırlar.[62] Celâl Bayar ile Nurullah Esat Bey Bağdat'tan uçak ile Basra'ya giderek burada çeşitli incelemelerde bulunur ve aynı gün tekrar Bağdat'a geri dönerler. Bağdat ziyareti sırasında Irak başbakanının Fırat Nehri üzerindeki bir gezi teknesinde verdiği davete katılan heyet, ardından bir açık hava balosuna da iştirak eder.[63]

İsmet İnönü Başvekillikten Alınıyor

İsmet İnönü'nün, 20 Eylül 1937'de başvekillik görevinden alınmasının ardından Celâl Bayar'ın başvekil koltuğuna oturması ertesinde Nurullah Esat Bey Sümerbank Genel Müdürlüğü görevini muhafaza etmiş, I. ve II. Bayar hükümetlerinde İktisat vekilliğine atanan ve daha önce Âli İktisat Meclisi Genel Sekreteri iken birlikte çalıştığı Şakir Kesebir ile uyum içinde görevini sürdürmüştür.

Bu dönemde, Nurullah Esat Bey ile İnönü ailesi arasındaki ilişkiler devam etmiştir. Çankaya Köşkü'nün hemen altındaki Pembe Köşk'e yerleşen İnönü ailesinin küçük kızı Özden (Toker) için tutulan Fransız mürebbiyeyi de Nurullah Esat Sumer aileye tavsiye etmiştir. Söz konusu Fransız mürebbiye Marguerite Villaume, daha önce altı yıl boyunca Nurullah Esat Bey'in evinde çalışmış ve kızı Melike Nur'a ilk eğitimini vererek, Fransızca öğretmiştir. Ayrıca, Nurullah Esat Bey'in kızı Melike Nur ile İsmet Paşa'nın kızı Özden yakın arkadaştırlar.

Sumer ailesi ile İnönü ailesi arasındaki ilişkiyi Özden Toker anlatıyor:

Annem Mevhibe İnönü'nün insanlara, kendine özgü bir bakış açısı vardı. Ona göre her insanı Allah yaratmıştı, çirkin insan yoktu, herkeste ayrı bir güzellik vardı. Onu bulmak bize düşüyordu.

Çocukluğumdan beri çevremizden hiç eksilmeyen kalabalık arasında annem resmi veya özel tanıdıklarının hepsiyle iyi geçinir ama kendi ölçülerine göre bazısına daha yakın, bazısına daha uzak dururdu. Bunu ancak biz çocukları fark eder, hissedebilirdik.

İşte annemin kendisine yakın gördüğü ailelerden birisi Nurullah Esat Sumer ailesiydi. Onun gözünde Fazilet Hanım'ın yeri bambaşkaydı. Annem onlarla beraber olduğu davetlerden, hatta vazife icabı gittikleri yurtdışı seyahatlerden hep iyi anılarla dönerdi. Nezaketlerinden, görgülerinden, kültürlerinden hep sitayişle bahsederdi.

Benim çocuk gözümde de özel bir çifttiler. Seneler sonra hâlâ gözümün önünden gitmediler. Annemin misafir kabul günlerinde, diğer hanımlar gibi Fazilet Hanım elini öptüğüm zaman benimle ilgilenir, benden birkaç yaş büyük olan kızı Melike'den hikâyeler anlatırdı.

Babam biz çocuklarının yabancı dilleri ve öncelikle Fransızcayı öğrenmelerine çok önem verirdi. Dönemin âdetine göre evde yaşayan bir Fransız mürebbiye tutmaya karar verdiler. İlk deneme pek verimli olmadı.

Ne yapalım, nereden bulalım derken annemin yakın, güvendiği arkadaşı Fazilet Hanım yardımlarına yetişti. Kızı Melike büyümüş, güzel Fransızca öğrenmiş, artık İngilizceye başlamıştı. Senelerden beri yanlarında çalışan Fransız mürebbiye Matmazel Marguerite Villaume'a ihtiyaçları kalmamıştı. Başlangıçta bana ve ağabeylerime Fransızca öğretmeye gelen matmazel sonunda benim başıma kaldı. Çok disiplinli, zor bir hocaydı. Ama ondan ileriki yıllarda işime yarayan iyi Fransızcam dışında çok şey öğrendim. Asıl onun sayesinde Melike ablamı kazandım.

O İstanbul'da, ben Ankara'daydım. O günlerde birbirimize ulaşmak şimdiki kadar kolay değildi. Ama onun bana yazıp yolladığı kartpostalları alınca dünyalar benim olurdu. Hemen ona cevap verme telaşına kapılırdım.[64]

Atatürk'ün Vefatı ve Sümerbank'a Veda

Atatürk'ün 10 Kasım 1938 günü vefat etmesi ile genç Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihindeki bir dönem sona ererken, Nurul-

lah Esat Bey'in hayatında da yeni bir dönem başlamaktadır. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Celâl Bayar'ın kısa bir süre daha görevine devam ederek 25 Ocak 1939'da başvekillik görevini Refik Saydam'a devretmesinin ardından İnönü ile arasındaki yakınlığa ve iki aile arasındaki samimi ilişkilere rağmen Nurullah Esat Bey için zor günler başlar.

1939 yılından itibaren Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti tarafından Sümerbank'a ilişkin yürütülen denetim daha kapsamlı bir hale gelir ve eleştirel bir havaya bürünür. Banka'ya ilişkin 1939 yılı denetim raporunda bankanın idari yapılanması incelenerek, servisler arasında rasyonel bir işbölümünün olmadığı ve koordinasyon eksikliği bulunduğu belirtilir. Yeni hükümetin Sümerbank bünyesinde yapmak istediği, bankacılık ile üretim kısmının birbirinden ayrılmasını öngören ve Sümerbank Genel Müdürlüğü bünyesindeki işletmelerin ayrı birer müessese haline gelmesini öngören yeni teşkilatlanmayı kabul etmeyen Nurullah Esat Bey 10 Ocak 1940'ta genel müdürlük görevinden istifa eder. Basında çıkan haberlere göre bu istifada Sumer'in İktisat Vekili Hüsnü Çakır ile anlaşamamasının da etkili olduğu iddia edilir.[65]

Nurullah Esat Bey toplam 6 yıl 7 ay sürdürdüğü genel müdürlük görevinden ayrıldığında Sümerbank tarafından işletmeye alınan tesisler sayesinde, Türkiye toplam tüketiminin pamuklu kumaşlarda yüzde 43, yünlü kumaşlarda yüzde 83, kâğıt ve mukavvada ise yüzde 32'sini yerli üretimle karşılayabilir seviyeye ulaşmıştır.[66] Nurullah Esat Bey'in genel müdürlüğü döneminde Sümerbank tarafından yapılması planlanan 23 fabrikadan yalnızca 4 tanesinin temeli atılamamıştır.[67]

Bu dönemde, Sümerbank sürekli yeni yatırımlar yaparak büyürken kârlı bir işletme olarak hiç zarar etmemiştir. Banka 1933 yılında 1 milyon 517 bin 613 lira, 1938 yılında 490 bin 482 lira, 1939'da ise 83 bin 352 lira kâr etmiştir.[68] Üstelik bu kârlılık bankacılık faaliyetlerinden değil, doğrudan üretim faaliyetlerinin sonucunda elde edilmiştir.

1935 yılı hesaplarının görüşüldüğü umumi heyet toplantısında, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak ve Mardin Milletvekili Rıza

Erten, başarılı çalışmalarından dolayı Nurullah Esat Bey ile idare meclisi başkanı ve üyelerine birer maaş ikramiye verilmesini önermiş, oturum başkanı tarafından memurların da kapsam altına alınması sağlanarak bu öneri kabul edilmiştir.[69]

1933-1939 döneminde sınırlı mali kaynaklar ile hızla yeni yatırımlar yaparak büyüyen Sümerbank dış kaynaklara da başvurmuştur. 1938 yılı banka hesaplarının ele alındığı komisyon raporu toplantısında, Nurullah Esat Bey açıklamalarda bulunarak, Sümerbank'ın mali zorluklardan çekinerek yalnızca öz kaynakları ile yatırım yapmaya çalışması halinde Karabük Demir Çelik Fabrikası gibi bazı önemli yatırımların gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamış ve bu sebeple uzun dönemli kredilerin alınmasının ve bazı mali zorluklar yaşanmasının normal olduğunu belirtmiştir.[70]

Sümerbank'ın kurulmasında büyük hizmetlerde bulunan ve bu sebeple Atatürk tarafından bizzat Sumer soyadı ile onurlandırılan Nurullah Esat Bey, yıllar sonra Cumhuriyet Senatosu'nun bir oturumunda verdiği bu hizmetleri için şu sözleri söyler:

> Sümerbank'ta hizmet görmüş olmam benim için gerçekten mutlu bir kader tecellisi olmuştur. Gerçekte yapılmış bir hizmet varsa, bu bir fikre inanışın verdiği güven ve kuvvetle yapılmıştır ve başta hükümetlerin müzahereti [desteği] ile Sümerbank camiasının mensuplarının müşterek gayretlerinin bir semeresi [ürünü] olmuştur.[71]

Gözbebeği Sümerbank'tan istifa etmek zorunda kalan Nurullah Esat Bey, 10 Ocak 1940'ta 12648 sayılı kararname ile Başbakanlığa bağlı olan Devlet Sermayesi ile İdare Olunan Müesseseler Yüksek Murakabe Heyeti'ne üye olarak tayin edilir (Bkz. Ek 11). Ancak pasif bir görev olan bu üyelikten de kısa bir süre içerisinde istifa eder.[72]

Nurullah Esat Bey'in Sümerbank Genel Müdürlüğü görevini bırakmasının ardından, 2 Ocak 1941 tarihli *Vatan* gazetesinde ismini tespit edemediğimiz bir köşe yazarı tarafından kendisi hakkında aşağıda yer alan övgü dolu satırlar yazılır:

Kar'i Mektupları

İktisadi Bilgi ve Tecrübeden Azami İstifade

Bir tarihte Berlin'de bulunuyordum. Adlon oteline yolum düştü. Bir salonun bir tarafında, birinci sınıf bir Amerikalı iş adamı olduğuna hükmettiğim genç bir adam oturmuş, sıra bekleyen takım takım Alman iş adamları ile müzakerelerde bulunuyordu. Alman dilini pürüzsüz kullanıyor ve muhataplarına karşı hâkim bir vaziyeti muhafaza ediyordu. "Bizde bu sınıf adam ne zaman yetişecek?" diye imrendim. Trende benim Amerikalı yine karşıma çıktı. Yanımdaki bir arkadaşa sordum:

— Bu Amerikalı kim olsa gerek?

— Hangi Amerikalı? diye cevap verdi. Gösterdiğin adam, Sümer Bank Umum Müdürü Nurullah Esat Sumer...

Memlekete dönünce bu zatın neler yaptığını merak ettim. Bilenlerden sordum. Bizde âdet olduğu üzere aldığım cevaplardan çoğu, kusurlarını saymak yolunda idi. Fakat ortada bütün noksanlarına rağmen müşkül ve çetin şartlar içinde vaktinde yetiştirilmiş bir beş yıllık plan vardı. Bu plan her halde iş bilgisine ve yorulmak bilmez bir çalışmaya delâlet ediyordu. Böyle bir işin idaresine memur edilen adam, kusur yapa yapa olgunlaşmış ve memleket hesabına tecrübe sahibi olmuştu. Bunun için günün birinde işten çekilince ve işe yarayabilecek bir makine muattal [kullanılmaz] bir hale konunca teessür duydum. Çünkü iktisadi işlerde yetişmiş adamımız o kadar çok mu ki, yetişenlerden istiğna duyalım? Bu mesele bana dert oldu. Çünkü iktisadi sahada diğer olgunlaşmış insanlarımızdan da layık ile istifade edilmediğini gördüm. Bu düşüncemi gazetelere yazacaktım. Fakat belki zülfüyâra dokunur diye çekindim. Nurullah Esat Sumer'in Partinin son mebus namzetleri arasında bulunduğunu görünce memnun oldum. Umumiyetle şunları düşünürüm ki, insanları şu veya bu kusurlarına göre bilgi ve tecrübeleri dolayısıyla memleketin kendilerinden edebileceği istifadeye göre tasnif edelim ve iktisadi sahada bilgi ve tecrübeden son hadde kadar istifadeye çalışalım. Maçka: M.S.D.

Milletvekilliği ve Bakanlık Yılları

Antalya'dan Milletvekili Seçiliyor

Sümerbank'tan ayrılmasının ardından bir müddet devlet işlerinden uzak duran Nurullah Esat Bey İsmet Paşa'nın onayı ile CHP'den milletvekilliğine aday olur. Nurullah Esat Bey, 1941 yılındaki ara seçimlerde oy kullanan 626 ikinci seçmenden 475'inin oyunu alarak TBMM'ye 6. Dönem Antalya Milletvekili olarak girer ve 6 Ocak 1941'deki Meclis oturumunda yemin ederek milletvekilliği görevine başlar.

1943 ve 1946 seçimlerinde de tekrar, şehirle herhangi bir bağı olmamasına rağmen, Antalya'dan aday gösterilen Nurullah Esat Bey, 1943 seçimlerinde 664 seçmenin 595'inin oyunu alarak; DP ile CHP'nin ilk kez yarıştığı 1946 seçimlerinde ise oy kullanan toplam 81.008 seçmenden 66.675'inin oyunu alarak, 7. Dönem (1943-1946) ve 8. Dönem'de (1946-1950) Antalya Milletvekili olarak görev yapar.

Maliye Bakanlığı Dönemi

Dört yılı aşkın bir süreyi milletvekili olarak geçiren Nurullah Esat Bey, 13 Eylül 1944'te "sıhhi durumu devamlı çalışmasına

mani olduğundan" vekillikten istifa eden Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı'nın yerine 13. Hükümet'te Maliye bakanı olarak atanır. Nurullah Esat Bey'in Maliye bakanı olmasında Osmanlı borçlarının yeniden düzenlenmesine ilişkin Paris'te yapılan müzakerelerde kendisi ile yakından çalışma fırsatını bulduğu Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun etkisi büyüktür.

Nurullah Esat Bey'in ataması Cumhurbaşkanlığı'nın 3/202 sayılı Tezkeresi ile TBMM'nin onayına sunulur. Tezkere TBMM'nin 15 Eylül 1944'teki oturumunun 1. celsesinde oylanarak alkışlarla kabul edilir.

İktisat doktorasına sahip bir kişi olan Nurullah Esat Sumer'in maliye bakanı olarak atanması basın tarafından da olumlu karşılanır. Prof. Dr. Yavuz Abadan 24 Eylül 1944 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan yazısında yeni Maliye bakanının ele alması gereken sorunlara değindikten sonra kendisinden övgü ile bahsederek, beklentilerini aktarır:

> Türkiye'nin iktisadi kalkınmasında büyük hizmetleri olan değerli maliye vekilimiz, harpten sonra maliye sistemimizin ilmi, iktisadi, idari esaslarını en büyük salahiyetle (yetki) tayin edecek bir şahsiyettir... Nurullah Esat Sumer kendisinden milletçe büyük başarılar beklediğimiz üstün değerde bir fikir ve idare adamıdır. Halkçı bir zihniyet içinde yetişmiş iş arkadaşlarına, sistemli bilginin ışıklandırdığı aydın kafası ile edeceği rehberliğe büyük umutlar bağlamakta haklıyız.[1]

Yakın arkadaşı Şükrü Saracoğlu başbakanlığındaki 14. Hükümet'te de Maliye bakanı olarak görev yapan Nurullah Esat Bey bu görevini hükümetin sona erdiği 7 Ağustos 1946 tarihine kadar sürdürür.

Nurullah Esat Bey'in Maliye bakanı olarak en önemli başarıları arasında emisyon artışını durdurarak ve piyasadan bir miktar banknot çekmeyi başararak enflasyonu kontrol altına alması,[2] gelir vergisi reformu hazırlıklarını başlatması, bütçe kanunu ile uygulaması arasındaki ahengi sağlaması ve köylülerin büyük tepkisini çeken Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kaldırılması sayılabilir.

Gazeteci ve yazar Ahmet Emin Yalman da CHP'nin 1950 seçimlerini kaybetmesine etki eden sebepler arasında saydığı Toprak Mahsulleri Vergisi'ni Nurullah Esat Sumer'in kaldırdığını belirtir.[3] Gerçekten de 4553 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun uygulanmasına Nurullah Esat Bey'in Maliye bakanlığı sırasında kabul edilen 23 Ocak 1946 tarih ve 4840 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun Kaldırılması Hakkında Kanun ile 1 Ocak 1946'dan geçerli olmak üzere son verilmiştir.

Nurullah Esat Bey 1946 yılı bütçe konuşması sırasında toprak mahsulleri vergisinin kaldırılması konusunda şunları söyler:

> Buhran yıllarının maliyemize yüklediği ağır külfetleri karşılamak zaruretiyle ihdas edilen ve zaten güç şartlar altındaki milli ekonomiyi bir kere daha zorlamış olan toprak mahsulleri vergisinin ilgası, hazine bakımından, ağır bir gelir kaybı ifade etmekle beraber, milli ekonominin belkemiği ve beka şartı olan ziraatı kalkındırıcı ve fedakâr Türk çiftçisini ferahlandırıcı bir tedbir olarak düşünülmüştür. Refaha kavuşmuş bir Türk çiftçi kitlesinin, dolaylı ve dolaysız vergi ödeme kabiliyetinin daha yüksek olacağına şüphe yoktur.[4]

Başarılı bir Maliye bakanı olarak anılan Nurullah Esat Bey'in gerçekleştirdiği en önemli işlerden bir diğeri de gelir vergisi reformudur. Avrupa finansal kurumlarının işleyişini bilen Hesap Uzmanı Ali Alaybek, Nurullah Esat Bey'i vergi reformu konusunu araştırmak ve tartışmak üzere bir komisyon kurulmasına ikna eder. İstanbul Vergi Müdürü Mehmet İzmen ve İstanbul Üniversitesi Maliye Bölümü öğretim üyesi Alman uzman Prof. Fritz Neumark'ın da iştirak ettiği komisyonun çalışmaları yıllarca sürer.[5]

Eski başbakanlardan Fuat Melen kendisi ile 26 Şubat 1988'de yapılan bir röportajda Gelir Vergisi Reformu konusundaki çalışmaları şöyle anlatır:

> Gelirler Genel Müdürlüğü dönemimde, Gelir Vergisi Reformu hazırladık. Vasıtalı Vergiler Genel Müdürlüğünde iken kazanç vergisinde değişiklik yapmak üzere, Rüştü Koray Bey'in başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. Ben, Suat Başar, Ali Alaybek ve Sait Naci Ergin o komisyon-

daydık. Bir iki ay çalıştıktan sonra Ali Alaybek bir fikir ortaya attı; kazanç vergisini ne kadar ıslah edersek edelim bir şey olmaz, bunun yerine gelir vergisi sistemini getirelim dedi. Ali Alaybek'in hazırlığı vardı, çünkü o tahsilini Almanya'da yapmıştı ve Alman Gelir Vergisi Sistemini iyi biliyordu. O bunu özet olarak komisyonda iki gün bize anlattı ve komisyon olarak uygun bulduk. Zamanın Maliye Bakanı Nurullah Esat Sumer, aydın bir bakandı ve meseleyi o istikamete çevirdik; gelir, kurumlar, vergi usul ve esnaf vergisi kanunlarının ön tasarılarını hazırladık. Benimsetmek için başka bir otoritenin yardımına ihtiyaç duyduk. Prof. Neumark'ı davet ettik. Meseleyi ona anlattıktan sonra Neumark da birkaç makale yazarak bizi destekledi. Bundan sonra da bunu maliyeye resmen mal ettik. Bu model bir çalışmaydı ve meseleyi Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'ya açtığımızda o da kabul etti. Maalesef şimdi böyle çalışmalar yapılmıyor. Bütün ilgili kurum ve kuruluşlardan mütalaa aldıktan sonra tasarı haline getirerek Meclise verdik. Mecliste Karma Komisyonu kuruldu. Komisyon 3 yıl çalıştı ve 3 yıl zarfında bizim aynen maliyede yaptığımız gibi bütün ilgili kurum ve kuruluşlardan görüş aldı. Tasarı 3 yıl zarfında kanun haline geldi. İşte böyle bir hizmetim de var; fakat asıl büyük şeref Ali Alaybek'e aittir. Çünkü fikir ona aitti.[6]

Vergi reformu çalışmalarına iştirak eden Prof. Fritz Neumark ise hatıralarında gelir vergisi çalışmalarının esas mimarı olarak Nurullah Esat Sumer'i işaret etmektedir:

O devrin en yakından ve en iyi tanıdığım Türk bakanları arasında doğal olarak, uzun yıllar Maliye'nin başında bulunan Nurullah Esat Sumer vardı ki, kendisini Almanya'ya döndükten sonra da arada sırada görmüşümdür. Sumer, Maliye Bakanlığı görevinden evvel devlet kurumu olan Sümerbank'ın direktörüydü. Kendisinin kanımca en büyük hizmeti, Türk vergi sisteminin ciddi bir reform gereksinimi olduğunu anlaması ve çok büyük direnişe karşı bu reformu yaşama geçirmiş olmasıdır. Bir dizi temel reform kanunu taslağı hazırlamak ile görevlendirilen ve benim de üyesi olduğum bilirkişi heyetini hayata geçiren de Nurullah Esat Sumer'dir.[7]

Üzerinde çalışılan yeni sistemin amacı vergi tabanını çok nadiren vergi ödeyen iş kollarını da kapsayacak şekilde genişleterek,

ücretli kesim üzerindeki vergi yükünü azaltmaktır. Komisyon çalışmaları neticesinde Alman Vergi Sistemi'ne benzeyen bir sistem önerilerek, kişisel gelirler ve kurumlar için gelir vergisi konulması ve modern vergi sistemine entegre olması için kayıt tutması gerekecek küçük işletmeler ve zanaatkârlar için ise farklı bir vergi konulması tavsiye edilir. Rapor aynı zamanda miras ve intikal vergisinin de yalnızca geliri artıracak şekilde değil, sosyal olarak da çeşitli faydaları birlikte getirecek şekilde geliştirilmesini önerir.[8]

Gelir vergisi reformu çalışmaları sırasında üzerinde çalışılan yeni kanunun uygulanması ve mükelleflerin denetimi amacıyla Hesap Uzmanları Heyeti kurulmasına ilişkin çalışmalar da Nurullah Esat Bey'in bakanlığı döneminde yapılır.[9]

Komisyon tarafından hazırlanan tasarılar, TBMM'de kurulan karma komisyonda üç yıl süreyle incelenip değerlendirildikten sonra 1949 yılında kanunlaştırılır. Yasalaşan Gelir Vergisi Kanunu, Esnaf Vergi Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanunu 1 Ocak 1950'de yürürlüğe girer.

Nurullah Esat Bey'in Maliye bakanlığı sırasında üzerinde çalışılan vergi reform paketi aşağıda sayılan ana unsurlardan oluşmuştur:

1. Gelir vergisi;
2. Kurumlar vergisi;
3. İşletme vergisi;
4. Usul Kanunu;
5. Damga Resmi Kanunu;
6. Muamele ve istihlak vergilerinin tadili ve birleştirilmesi hakkında kanun;
7. "Tahsili Emval Kanunu" yerine geçmek üzere hazırlanmış olan "Kamu Alacaklarının Tahsil Kanunu" tasarısı.[10]

Nurullah Esat Bey Maliye bakanlığı yaptığı sırada, İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunun belli olduğu ve yeni milletlerarası iktisadi düzenin temelinin atılmaya başlandığı 1944 yılının sonlarına doğru *Muasır İktisat Nizamı* adıyla yazdığı kitabı yayımlanır. Yaklaşık iki yüz sayfa olan kitabında iktisadi hayatın tarih içindeki gelişimini, bu süreçte ortaya çıkan farklı iktisat düzeni ideolojilerini,

20. yüzyılın ilk yarısındaki iktisadi düzeni ve bu düzenin yaşadığı buhranları inceler. Kitabını Dünya Bankası ve IMF'nin kurulması ile sonuçlanacak, Amerika'nın başını çektiği yeni ekonomik düzeni analiz ederek bitirir. Kitap hakkında basında çok olumlu eleştiriler çıkar. *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Cihad Baban[11] "Mühim Bir Eser" başlıklı yazısında kitaba büyük bir yer ayırarak, okunmasını önemle tavsiye eder. Baban, Nurullah Esat Sumer için şu övgü dolu satırları da kaleme alır:

> Sümerbank Umum Müdürü sıfatı ile memleketin endüstri davasında birinci safta rol almış genç maliye bakanımızı aynı davanın ilmi ve nazariyesi üzerinde eğilmiş çalışırken görmek, hizmet ettiği rejime ve yaşlarının icabı olarak iktidar sandalyesine doğru yükselen kendi nesline ve İstiklal Harbi gençliğine hiç şüphe yok ki iftihar hisleri telkin eden bir misaldir.[12]

Yazar ve siyaset adamı Samet Ağaoğlu da on bir sayfalık bir eleştiri yazısında kitabı enine boyuna incelemekte ve yazarın öne sürdüğü bazı fikir ve çıkarımları çürüterek, karşıt görüşler öne sürmekte ise de şu övgü dolu sözlerle incelemesine son vermekteydi:

> Yukarıdan beri Muasır İktisat Nizamı hakkında yaptığımız tenkitler bu kitabın son senelerin gerçekten en mühim eserlerinden birisi olduğunu meydana koymuştur zannındayız. Kitabın Türk fikir âleminde büyük bir boşluğu doldurduğunu ve doldurmağa da layık olduğunu tereddütsüz söyleyebiliriz.[13]

Savaş Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinden itibaren Türkiye, ABD öncülüğünde şekillenen serbest ticaret sistemine entegre bir tavır sergilemiştir. Bu çerçevede, 1945-1950 döneminde Türkiye'de izlenen iktisat politikasını belirleyen en önemli unsur dünya ekonomisiyle bütünleşme konusunda gösterilen çabadır.

Aslında bu çabalar ilk kez Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından 1943 yılında kurulan Savaş Sonrası Planlama Örgütü adı ile bakanlardan oluşan bir çalışma komisyonu kurulması ile başlar.

Nurullah Esat Sumer ve Şevket Süreyya Aydemir tarafından hazırlanan bir planı çalışmalarına temel alan örgütün sekreterliğini Şevket Süreyya Aydemir yapar ve üyeleri Maliye Bakanı Nurullah Esat Sumer, Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen, Ticaret Bakanı Celal Sait Siren, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'ndan oluşur. Komisyonun çalışmalarını oluşturan planın temelinde dokuma, kâğıt-selüloz, inşaat malzemesi, kimya sanayii, makine, madencilik ve elektrik santrallerinin inşasını merkeze koyan sanayileşme yatmaktadır.[14]

Maliye Bakanı Nurullah Esat Sumer'in, 1945 yılında bütçe görüşmeleri vesilesiyle yaptığı konuşmada savaş sonrası izlenecek iktisat politikasının ipuçlarını görmek mümkündür:

> Harp sonrası mali ve iktisadi işlerimizi iki ana seviyede görmek mümkündür. I. Dış mali ve ticari münasebetler, 2. Dış münasebetlere ve şartlara göre devlet maliyesi ve yurt ekonomisi. Her şeyden önce harp sonrasında milletin meşru iktisadi ihtiyaçlarının layık oldukları önemle nazara alınacağını ummakta ve bunu bir taraftan dünya ekonomisinin yeniden gelişmesi, diğer taraftan da insanlık âleminin refahı için zaruri görmekteyiz. Bu itibarla harp sonrasında milletlerarası para işlerinde emniyet ve milletin iktisadi tamamiyetlerini koruyacak prensipler kabul etmek suretiyle milletlerarası ticari mübadelelerin kolaylaştırılması ve milletlerarası kalkınma teşebbüslerini insanlık istikbalinin nefsini besleyecek sermayelere seyyaliyet [akışkanlık] verilmesi tarzında beliren iş birliği zihniyetini benimsemiş bulunuyoruz. Birleşmiş Milletler ailesine katılmış olan Türkiye, bundan böyle harp sonrası dünya işlerini ilgilendiren hareketlere faal bir surette katılmak durumundadır.[15]

Nurullah Esat Bey ayrıca 26 Mayıs 1945'te, "Memleketin sanayileşmesi yalnızca devletin kuvvetine terk edilemez," sözleriyle de liberalizme geçişin sinyallerini vermiştir.[16]

Bütçe görüşmelerinde, dünya pazarlarıyla yeniden yakın bir bağlantı kurabilmek için tedbirlerin alınmaya başlandığını söyleyen Nurullah Esat Bey, savaşın özellikle fiyatlar üzerinde oluşturduğu baskıya da değinmiş ve bu konunun paranın iç ve dış değeriyle yakından bağlantılı olduğuna dikkat çekmiştir. Paranın değeri

meselesini hayati bir dava olarak niteleyen Nurullah Esat Bey, paranın kıymetini belirlemeye yönelik herhangi bir karar almadan önce buna tesir edecek iç ve dış etkenlerin açıklığa kavuşmuş olması gerektiğini, ancak henüz böyle bir durumun oluşmadığını belirterek hükümetin bu önemli konuyla ilgilendiğinin altını çizmiş ve bu konuda izlenecek yolun serbest dünya ticareti çizgisinde olacağını açıklamıştır.[17]

Görüldüğü üzere, 1945 yılında Maliye bakanı bir bakıma Türkiye ekonomisinin geleceğini mali ve ticari ilişkilerini alacağı seyre bağlamakta ve bu yüzden uluslararası düzeyde Türkiye'nin daha aktif bir politika izlemesini önermektedir. Başka bir deyişle, Türkiye artık 1930'ların kendi içine kapalı, müdahaleci iktisadi gelişme çizgisinden sıyrılmak istemekte, savaş sonrasında başlatılması düşünülen kalkınma hamlesi için gerekli desteği yeni oluşan uluslararası platformlarda aramaktadır.[18] Nitekim Nurullah Esat Bey, savaş sonrasında ülkenin iktisadi ve politik yönelimlerine uygun olarak kurulan yeni ilişkilerde, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) Türkiye temsilcisi olarak da çalışacaktır.

1946 yılı bütçesinin Meclis görüşmeleri sırasında da Nurullah Esat Bey, dışa kapalı ekonomi politikalarını reddederek, Türk sanayileşmesinin hedefini de açık bir şekilde ortaya koyar:

> ... Bu münasebetle açık olarak ifade etmek isterim ki, Türk endüstrileşmesinin, Türkiye'nin cihan ekonomisinden uzaklaşarak kendine dönmesi gibi bir düşünce ile en uzaktan bir alakası yoktur. Biz insanlık ailesinin, insanlık idealine inanmış ve bağlanmış bir cüz'ü ve insanlık âleminin hayırhah bir yardımcı uzvu olarak kurulmakta olan yeni dünya düzenine uymak ve ona hizmet etmek kararındayız. Türk endüstrileşmesinin tek hedefi, Türk ekonomisinin organik ahengini kurmaktan ve aynı zamanda dış tediyeler muvazenemizde [ödemeler dengesi] aktif gelişmeler sağlamaktan ibarettir.[19]

Nurullah Esat Sumer'in yukarıdaki açıklamasında da anlaşılacağı üzere hükümet Türk lirasının değerini düşürmek sureti ile

ihracatı artırmak, ithalatı dizginlemek ve biriken mal stoklarını eritmek istemekteydi. Bu amaçla Nurullah Esat Sumer, Maliye bakanı olarak yerini alacak Halit Nazmi Kaşmir ile birlikte çalışarak Türk lirasının dolar karşısındaki değerini, 1 dolar 1.30 TL'den 2.80 TL'ye düşürecek tarihi 1946 devalüasyonunun hazırlıklarını yapar.[20] Diğer taraftan, o sıralarda bürokrasinin başındakiler de IMF'ye üye olma yolunun ülke parasının uluslararası paralara göre yeniden değerlendirilmesinden geçtiğine inanmaktadırlar. Bu çerçevede, zamanın Hazine Genel Müdürü Sait Naci Ergin ile Müsteşar Zeki Siberman devalüasyon hazırlıklarını yürütürler. Hazine Genel Müdürü Ergin Maliye Bakanı Nurullah Esat Sumer'e "Bu kuruluşa [IMF] gidelim" önerisinde bulunur. Girişin gerekçelerini anlatır. Bunun üzerine Maliye Bakanı Sumer, "Girelim ve kabul edelim," der.[21]

Ancak, devalüasyon hazırlığı sürdüğü sırada, Şükrü Saracoğlu Hükümeti görevi bırakır ve yerine gelen Recep Peker Hükümeti'nin ilk gerçekleştirdiği icraatlardan biri bu beklenmedik devalüasyon kararını almak olur. Devalüasyonun gerçekleştiği 7 Eylül 1946 sabahı bütün ülke bu haberle çalkalanır. Bu haberle sarsılanlardan biri de Nurullah Esat Bey'in annesi Saniye Hanım'dır. Her sabah gazeteleri alıp dikkatle inceleyen ve oğlu hakkında çıkan haberleri takip eden Saniye Hanım, Türk lirasının değerinin düşürülmesi karşısında çok sinirlenir. Oğlu Nurullah Esat'a telefon açan Saniye Hanım, devalüasyonun hazırlığını yapmış olan ve sadece bir ay önce Maliye bakanlığı görevinden ayrılmış oğlundan bu düşüşün hesabını sert bir şekilde sorar.[22]

Sovyet Tehdidi ve Dışişleri Bakanlığı'na Vekâlet

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi Türkiye'nin rahat bir nefes almasıyla sonuçlanmamış, tam aksine ülkeye yönelik yeni tehditler ortaya çıkmıştır. Türkiye artık İkinci Dünya Savaşı sırasında İsmet İnönü'nün izlediği denge siyasetinden ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmekten son ana kadar kaçınmasından rahatsız olduğu anlaşılan Joseph Stalin'in yayılmacı politikası ile karşı karşıyadır.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeni dünya düzeninin tartışılması amacıyla 25 Nisan 1945'te San Francisco'da toplanan konferansa katılmak için 5 Nisan 1945'te ABD'ye doğru yola çıkması üzerine aynı gün Maliye Bakanı Nurullah Esat Bey Dışişleri bakanlığı görevini de fiilen yürütmeye başlamıştır.

Nurullah Esat Bey'in vekâleti sırasında önüne gelen meselelerden ilki İtalyanların terk edeceği On İki Ada'nın sahipliği meselesidir. Trablusgarp Harbi sırasında 1911 yılında İtalyanlarca işgal edilen ve İkinci Dünya Savaşı'ndan İtalya'nın yenilgi ile çıkmasının ardından kaderi belirsiz bir hale gelen Rodos dahil On İki Ada'nın Türkiye'ye iadesi hakkında Ankara'daki İngiltere büyükelçisi ile Nurullah Esat Bey arasında da çeşitli temaslar olur. Bu temasların ilki 14 Mayıs 1945'teki gerçekleşir. Nurullah Esat Bey İngiltere Büyükelçisine, Türkiye'nin güvenliği açısından adaların geleceğinin büyük önem taşıdığının fark edilmesini umduğunu, haritaya bir göz atmanın bile bunu göstermeye yeterli olacağını belirtir. Türkiye'nin Yunanistan'a karşı sadece dostça duygular beslediğini, ancak On İki Ada sorununa ilişkin Türkiye'nin kendi görüşlerini açıklaması olanağının verilmesini sıcak karşılayacağını belirtir ve Türkiye'nin konuyu Yunanistan ile doğrudan görüşmeye istekli olduğunu, ancak İngiliz hükümetinin desteğini almayı umduklarını söyler.[23]

Nurullah Esat Bey'in vekâleti sırasında karşılaştığı en ciddi mesele ise Sovyet tehdidinin bertaraf edilmesidir. Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa çok geç girmesinden rahatsız olan Sovyetler daha Avrupa'da savaş bitmemişken, 19 Mart 1945'te 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı fesheder. Türk hükümeti 4 Nisan 1945 tarihli cevabi notasında anlaşmanın yenilenmesi için yapılacak teklifleri "dikkat ve hayırhahlıkla" incelemeye hazır olduğunu bildirir.[24]

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler Sovyetler'in bu ani hamlesi ile gerilmeye başlarken ABD de gelişmeleri yakından takip etmeye başlar. ABD diplomatik misyonu ile Washington arasındaki telgraflar Nurullah Esat Bey'in Sovyetler ile ilişkilerin gerildiği günlerde tanıklık ettiği olaylara ışık tutmaktadır.

25 ve 27 Nisan 1945'te Dışişleri binasında Dışişleri Bakanı Vekili Sumer'in Amerikan Maslahatgüzarı E.L. Parker ile yaptığı bir görüşmede, maslahatgüzarın Türk-Rus ilişkileri ile ilgili sorusuna Nurullah Esat Bey, "Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması ile ilgili Türkiye'nin cevabına Rusya cephesinden bir tepki gelmediği ve Molotov'un San Francisco'dan dönüşüne kadar da bir cevap gelmesini beklemediklerini" söyler. Farklı bir gündem maddesinde E.L. Parker "müttefik" Türkiye'nin planlı uçuşların dışında bir başka Amerikan uçağının inişine müsaade etmemesine anlam veremediğini belirtmesi üzerine Nurullah Esat Bey daha "müttefik" olmadıklarını, ama bunun başarılabilmesini umduğunu ifade etmiştir.

Görüşmenin devamında, Nurullah Esat Bey, Türkiye'nin ABD ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek istediğini; endüstrileşmeye yönelik ihtiyaç duyulan malların temininde krediye ihtiyaç duyduklarını; ABD'nin de Türkiye'den tütün ve kuru meyve dışında başka mallar alabileceğini ve son olarak kendisinin hükümette olduğu sürece ABD ile ekonomik ve ticari bağların gelişmesi için çabalayacağını dile getirmiştir. E.L. Parker, fiyatlarda aşırı bir indirime gidildiği takdirde krom ve bakır alımının ve Türkiye'ye kredi verilmesinin mümkün olabileceği yanıtını vermiştir. Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi maksadıyla ABD'ye bir heyet göndermeyi planlayan Nurullah Esat Sumer'e bunun için erken olduğunu söyleyen Maslahatgüzar Parker, yakın zamanda artırılmış yetki ve finansal kaynaklarla Export-Import Bank'ın Türkiye'ye özel krediler ve finansal yardım temin etmesinin muhtemel olduğunu açıklar.[25]

Avrupa'daki çatışmaların bitişinin ardından, 18 Haziran 1945'te, ABD Büyükelçisi Wilson, ABD Dışişleri bakanına gönderdiği bir diğer telgrafta Nurullah Esat Bey ile aralarında geçen uzun bir görüşme hakkında bilgi verir.

> Dışişleri bakanı vekili bu sabah beni takip edildiği şekilde bilgilendirdi: Moskova'daki Türk büyükelçisi 7 Haziran tarihinde Molotov'un isteği üzerine, Rus Dışişleri bakanı ile görüşmeye çağrılır. Molotov görüşmede, iki ülke arasında yeni bir dostluk anlaşmasının imzalanmasından önce iki

ülke arasındaki tüm önemli sorunların çözümlenmesinin gerekli olacağını söyler ve belirli üç sorunu işaret eder:

1921 Anlaşması ile Rusya için yaratılan, Rusya'nın Türkiye'nin doğusundaki belirli bölgeleri terk etmesine yol açan durum. Molotov Sovyetler Birliği'nin bu bölgelerin geri verilmesini istediğini söyler. Türk Büyükelçisi Türkiye'nin toprak bütünlüğünü etkileyecek herhangi bir sorunu tartışmayı reddetmek zorunda olduğunu söyler. Molotov bunun üzerine bu sorunu şimdilik bir kenara bırakacaklarını, ancak büyükelçinin bu konunun çözülmemiş olduğunu anlaması gerektiğini söyler.

Boğazlar sorunu: Molotov Sovyet hükümetinin Türklerin savaş sırasında iyi niyetli hareket ettiklerini tanıdığını ve Boğazlar'ın savunması için tatmin edici bir şekilde davrandıklarını söyler. Bununla birlikte Türk iyi niyeti Sovyetler Birliği'nin güvenliğini garanti etmek için yeterli değildir. 200 milyon nüfuslu bir halkın bu konuda yalnızca Türk iyi niyetine güvenemeyeceğini, fakat Türkiye'nin Boğazlar'ı savunmak için imkânlarının ne olduğunu düşünmek zorundadır. Türk büyükelçisi bunun ne anlama geldiğini sorar: Bu açık açık Rusya'nın Türk topraklarında üsler mi arzu ettiği anlamına geliyor? Molotov olumlu yanıt verir. Bunun üzerine Türk büyükelçisi üzülerek bu gibi bir talebi tartışamayacağını söyler. Daha sonra ikili arasında Türklerin Boğazlar'ın savunması için Sovyetler Birliği'ne hangi etkili garantileri verebileceğine ilişkin uzun ve sonuçsuz bir tartışma yaşanır.

Montreux Konvansiyonu: Molotov Montreux Konvansiyonu'na yapılacak değişikler hakkında Rusya ve Türkiye arasında prensipte bir anlaşma yapılmasını istediğini söyler. Diğer bir deyişle, büyükelçiye göre Molotov Rusya ve Türkiye arasında, Montreux Konvansiyonu'nun revizyonu için gelecekte yapılacak herhangi bir uluslararası konferansta diğer tarafların görüşleri ne olursa olsun iki ülkenin birlikte duracağına ilişkin bir ön anlaşma yapılmasını istemektedir. Türk büyükelçisi soruna bu tarzda bir yaklaşımın doğru olmayacağını çünkü Montreux Konvansiyonu'na taraf olan diğer ülkelerin de görüşlerinin alınması gerektiğini söyler. Molotov, Türkiye ve Rusya'nın bağımsız ülkeler olduğunu ve onlar için diğer güçlerin görüşlerini sormanın gerekli olmadığını söyler. Büyükelçi sorunun tartışılması sırasında Molotov'un Türkiye'nin Britanya ile bağlaşıklığından ayrılması halinde Sovyet hükümetinin Molotov'un dile getirdiği üç istek üzerinde ısrar etmesinin gerekli olmayacağı izlenimini vermeye çalıştığını ekler.[26]

Bu görüşmede Nurullah Esat Bey, Moskova büyükelçisinin raporunun alınmasının ardından kabinenin Cumhurbaşkanı İnönü'nün başkanlığında acil olarak toplandığını ve 12 Haziran tarihinde, kendisinin Türk büyükelçisine bir telgraf yollayarak Molotov ile yaptığı görüşmedeki tutumunu onaylandığını, Türk hükümetinin Türk topraklarının üs olarak terk edilmesini tartışamayacağını, benzer şekilde Boğazlar'a ilişkin yapılacak uluslararası bir konferans öncesinde Rusya ile özel bir anlaşma yapılmasına yönelik teklifin de kabul edilemeyeceğini bildirir. Nurullah Esat Bey ayrıca, İstanbul'a giderek İngiltere büyükelçisine de bilgi verdiğini ve İngiliz hükümetinin de konuya ilişkin görüşlerini istediğini Amerikan büyükelçisine anlatır.[27]

Nurullah Esat Bey Wilson'dan konuyu hükümetine rapor etmesini ister, Türk hükümetinin çok ciddi olarak gördüğü soruna ilişkin olarak ABD hükümetinin görüşlerinin alınmasından memnuniyet duyacağını belirtir ve bu isteğini tekrarladıktan sonra Büyükelçi Wilson'ın şahsi fikrini sorar. Büyükelçi Wilson cevaben, Türkiye'nin, ülkenin egemenliği ve bağımsızlığına ilişkin konuları tartışmaya hazır olmamasını çok iyi anlayabildiğini ifade eder. Nurullah Esat Bey, yakın zamanda San Francisco'daki oylama meselesi ve Polonyalı liderlerle danışmalar gibi konularda Rusya ve diğer ülkeler arasındaki ilişkilerde cesaret verici gelişmeler olduğunu, Sovyetler Birliği'nin en sonunda uzlaştığını ve anlaşmayı kolaylaştırıcı bir tavır aldığını belirtir. Wilson ise, Sovyetler Birliği'nin diğer ülkeler tarafından iyi niyet ve işbirliğine ihtiyaç duyduğunu, bunu akılda tutarak dikkatli bir yönetim ile Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerindeki nazik ve ciddi problemin tatmin edici bir şekilde çözüme kavuşturulacağına dair ümidinin olduğunu ifade eder.

Nurullah Esat Bey, kendisini rahatsız edenin, San Francisco Konferansı'nda tartışıldığı ve üzerinde anlaşıldığı halde, Dünya Örgütü'nü (BM) yönetecek prensipler ile tamamen uyuşmaz bir şekilde Rusya'nın konferansın kapanış günlerinde Türkiye'ye karşı bu tavrı alması olduğunu söyler. Sumer, Molotov'un Türk hükümetinin duruşu hakkında bilgilendirilmesinin ardından Rusya'nın

ilişkilerde bir kesilmeyi provoke edeceğini veya Sovyet radyosu ve basınının Türkiye'ye karşı yeni ve daha şiddetli bir kampanya başlatması ihtimali olduğunu düşündüğünü ifade eder. Bununla birlikte, Nurullah Esat Bey Türkiye'nin tüm sonuçlara katlanmaya hazır olduğunu ve ülke için alınan pozisyonun bozulmadan durulması dışında açık bir başka yol olmadığının altını çizer.[28]

ABD Büyükelçisi Wilson, 22 Haziran 1945 tarihli diğer bir telgrafında, Nurullah Esat Bey ile yaptığı başka bir görüşmede gelişmelerden aşağıdaki gibi bahseder:

> Vekil Dışişleri Bakanı [Nurullah Esat Sumer] beni aşağıdaki şekilde bilgilendirdi:
>
> Türk büyükelçisi ile Molotov arasında 18 Haziran tarihinde ikinci bir görüşme gerçekleştirildi. Görüşmede Türk büyükelçisi Molotov'a, hükümetince görüşmelerin temeli olarak teklif edilen üç noktanın kabul edilmeyeceğini bildirmelerini talimatlandırıldığını söyledi. Bunun ardından Molotov Sovyet hükümetinin iki ülke arasında bir "işbirliği ve ittifak" anlaşması müzakerelerini öngörmeye hazır olduğunu işaret etmişti.
>
> Sumer bu görüşme hakkında "negatif bir izlenim" edindiğini ve "hiçbir yere varmayacağını" hissettiğini söyledi.
>
> Dışişleri bakanı vekili Moskova'daki toplantı raporunun kendisine ulaştığı gün Sovyet büyükelçisinin Türkiye'deki Alman arşivlerine ulaşmak amacıyla hazırlanan bir notayı sunmak üzere geldiğinden bahsetti. Konu üzerindeki kısa bir görüşmeden sonra, Sovyet büyükelçisi Moskova'dan bir haber olup olmadığını ve ikinci görüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini sordu. Sumer bu görüşmeye ilişkin bir raporun kendisine ulaştığını, ancak "negatif bir izlenim" edindiğini söyledi. Daha sonra ikili yaklaşık bir buçuk saat konuştu ve Sovyet Büyükelçisi Molotov tarafından dile getirilen noktalar üzerinden gitti. Sumer iki ülke arasındaki yeni bir dostluk anlaşmasının Molotov tarafından dile getirilen sorunlar üzerine inşa edilemeyeceğini, sadece "karşılıklı saygı" üzerine inşa edilebileceğini bildirdi. Sumer, Sovyetlerin bu gibi teklifler yapmaya devam etmesi halinde, görüşüne göre, iki ülke arasında daha iyi bir anlayış yerine onları birbirlerinden daha uzağa sürükleyeceğini söyledi. Bu yüzden, bu gibi sorunların gelecekteki herhangi bir görüşmeden bertaraf edilmesi gerektiğini belirtir. Sovyet Büyükelçisi Molotov'un toprak talebi konusu-

nu bir kenara bıraktığını söyler. Vekil Dışişleri Bakanı Sumer konuları bir kenara bırakmanın iki yolu olduğunu belirtir: Önce, konuları daha sonra ele almak üzere bir kenara bırakmak ve ikincisi konuları bir daha ele almamak üzere bir kenara bırakmak. Sumer daha sonra dünyanın büyük bir parçasını elinde tutan Sovyetler Birliği'nin gerçekten ilave topraklara ihtiyacı olup olmadığını sorar. Büyükelçi Sovyetler Birliği'nin ilave toprağa ihtiyacı olmadığını fakat Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin çok küçük olduğunu ve ek topraklara ihtiyacı olduğu yanıtını verir. Vekil dışişleri bakanı, tabii ki bu gibi bir açıklamanın kabul edilemeyeceğini bildirir.

Konuşmanın sonunda Sovyet büyükelçisi yeni bir anlaşma konusunu tartışmayı arzu ettiğini söyler. Sumer her zaman tartışmaya memnun olacağını ifade eder; Türk hükümetinin tüm toprak talepleri ve diğer kabul edilemez sorunlar bir kenara bırakıldığı takdirde Rusya ile yeni bir dostluk anlaşmasına değer verdiğini belirtir.

Sumer Moskova'daki Türk büyükelçisine talimatların telgraf ile iletildiğini, bu çerçevede Molotov ile gerçekleştirilecek görüşmelerde uygun bir temelde şekillendirilecek yeni bir dostluk anlaşmasına Türkiye'nin büyük bir önem verdiğini söylemeye yetkilendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Montrö Anlaşması'nın tadili konusunda Sovyet hükümetinin görüşlerini bilmek istediğini ve bu görüşleri bir an önce alabilirlerse Türk hükümetinin bunları değerlendirmeye ve konvansiyonun revizyonu konusunda bir konferans toplamanın faydalı olup olmayacağını kararlaştırmak için diğer ilgili hükümetler ile tartışmaktan memnun olacağını söyler.

Sumer Türk hükümetinin Molotov'un bu ikinci görüşmede sık sık Polonya'ya değinmesinden rahatsız olduğunu ifade etti. Sumer Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya ve Sovyetler Birliği'nin, Sovyetler Birliği zayıfken bir barış anlaşması müzakere ettiğini ve bu anlaşmanın Sovyetler Birliği için "adil olmadığını" söyledi. Polonya şimdi bu haksızlığı telafi etmiş ve iki ülke arasında sürecek bir dostluğun temelini atmıştır. Sumer, Türk hükümetinin Türkiye'nin Polonya, Yugoslavya ve Romanya ile aynı tekneye konmasını ve aynı renkte boyanması fikrinde olmadıklarını söyledi.[29]

Büyükelçi Wilson, Nurullah Esat Sumer ile 26 Haziran 1945'te gerçekleştirdiği görüşme hakkında ise Washington'a aşağıdaki bilgileri geçmektedir:

... [Sumer] Türkiye'nin Türk toprakları ve üslerinin Rusya'ya bırakılmasına ilişkin Sovyet görüşlerine "saygı" göstermesi beklenemez... [Sumer] Türk hükümetinin Sovyetlerin birliklerini Polonya ve Macaristan'dan çekerek Bulgaristan'a kaydırdıkları yolunda güvenilir bilgi aldığını söyledi. 7 Haziran'daki görüşmede Molotov tehdit etmese de, Sovyet askeri hareketleri tehdit gibi gözükmektedir. Sumer'e Üç Büyükler [ABD, İngiltere, Rusya] arasındaki toplantı öncesinde Rusya'nın Türkiye'ye karşı askeri bir harekâta girişeceğini gerçekten düşünüp düşünmediğini sordum. Yanıt olarak kendisi bu konuda şüphesi olduğunu ancak Türkiye'nin hazırlıksız yakalanamayacağını söyledi.

Ben daha sonra merak ettiğim için Türk hükümetinin niçin 7 Haziran görüşmesi için girişimde bulunduğunu sormak istedim. Sumer Türk hükümetinin bu konuda girişimde bulunduğunu söylemenin doğru olmayacağı yanıtını verdi. Sarper Ankara'ya döndükten sonra Sovyetlerin dostluk anlaşmasını fesih ettiğini, Sarper ve Sovyet büyükelçisinin bu konuda birçok resmi olmayan konuşma gerçekleştirmişti. Bu konuşmalar tabi ki Türk hükümetinin bilgisi dahilinde gerçekleşmişti. Görüşmeler genel bir mahiyetteydi ve Karadeniz'in güvenliği ile Boğazlar Konvansiyonu'nun revizyonu hakkında idi. Vinogradov, Sarper'e Moskova'ya döner dönmez San Francisco'dan dönecek olan Molotov ile görüşmek için girişimde bulunmasını tavsiye etmiş, bu gibi bir görüşmenin müzakereler için tatmin edici bir temel sağlayacağını belirtmişti. Sarper bu sebeple görüşme için girişimde bulunmuş ve görüşmenin başlangıcında Molotov'un Vinogradov'dan Ankara'daki görüşmelerine ilişkin bir rapor alıp almadığını sorgulamıştı. Molotov bilgi aldığını ancak raporun sadece Türkiye'nin görüşlerini içerdiğini, oysa Sovyet hükümetinin de ifade edeceği görüşleri olduğunu belirterek, daha sonra üç noktadan oluşan açıklamasına başladı.

Sumer Türk hükümetinin Rus büyükelçisinden gelen Molotov ile görüşülmesine ilişkin cesaretlendirmeyi olumlu karşıladığını çünkü iki ülke arasında dostluk anlaşmasını fesih eden tarafın Sovyet tarafı olduğunu, bu sebeple hükümetinin yeni bir anlaşmada yapılacak değişiklikler hakkındaki Sovyet görüşlerini bilmek istediğini belirtti. Ayrıca, Türk hükümetinin Molotov'un Üç Büyükler toplantısı öncesinde teklifini yapmış olmasından memnun olduklarını, böylelikle uluslararası adil bir anlaşma ilkesini destekleyecek yardımcı tedbirler alabilecek şekilde İngiltere ve ABD'nin bilgilendirilmiş olacağını belirtti.[30]

ABD Büyükelçisi Wilson, Nurullah Esat Bey'in yakın çalışma arkadaşları Büyükelçi Feridun Cemal Erkin ve Başbakan Şükrü Saracoğlu ile birlikte Ankara Garı'nda (Feridun Cemal Erkin, Dışişlerinde 34 Yıl*).*

ABD Büyükelçisi Wilson'ın 19 Temmuz 1945'te Dışişleri bakanına gönderdiği başka bir telgrafta, Nurullah Esat Sumer'in kendisine Türk hükümetinin Dışişleri Bakanı Hasan Fehmi Saka ile Anthony Eden arasında Londra'da gerçekleştirilen görüşmeden tamamen tatmin olduğunu ve İngilizlerin Türkleri Sovyet isteklerine karşı tutumlarını korumaları için "cesaretlendirdiğini" söyler. İngilizler, Stalin'in söz verdiğinin aksine, Sovyetler'in Montrö Konvansiyonu'nun değiştirilmesine ilişkin taleplerini İngiltere veya ABD'ye danışmadan doğrudan Türkiye nezdinde ortaya koymalarından "büyük şaşkınlık" duymuşlardır.[31]

Potsdam Konferansı'nda alınan kararların bir gereği olarak 2 Kasım 1945'te ABD, 21 Kasım 1945'te ise İngiltere Boğazlar hakkındaki görüşlerini Türk hükümetine bir nota ile bildirir. Her iki ülke de temelde Montrö Sözleşmesi ile benimsenen rejimin devamından yana olduklarını ifade eder. Sovyetler ise görüşlerini bildirmek için acele etmeyecektir.

4 Aralık 1945'te İstanbul Üniversitesi öğrencileri Sovyetler aleyhine bir yürüyüş yapar ve yürüyüş sırasında sol yayınlar yapan gazete ve dergilerin ofisleri tahrip edilir. 21 Aralık 1945'te Mos-

kova gazeteleri Gürcü bir profesörün Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bazı illerin Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne verilmesi gerektiğini bildiren bir mektubunu yayımlar. İki taraf arasında artan gerginlik taraflar arasındaki diplomatik ilişkilere de yansır ve Sovyetler dolaylı yollardan taleplerini Türk hükümetine iletmeye devam ederler.

1946 yılının Ocak ayında Bulgar Büyükelçisi Antonoff, Dışişleri Bakanı Nurullah Esat Bey'i akşam yemeğine davet eder. Yemeğin ardından Antonoff Nurullah Esat Bey'i bir kenara çekerek, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişeceğine olan inancından bahsederek, temel sıkıntının Sovyet hükümetinin Türk hükümetine olan güvensizliğinden kaynaklandığını, bunun ise Saracoğlu'nun istifası ile sağlanabileceğini Nurullah Esat Bey'e söyler. Nurullah Esat Bey bugünkü durumun Sovyet taleplerinden kaynaklandığını ve Sovyetler'in mevcut hükümetin istifasını istemesinin başka sebepleri olduğunu ifade eder.[32]

Birkaç gün sonra Antonoff tekrar Nurullah Esat Bey ile ilişkiye geçerek, Sovyet ve Türk basın organlarında yer alan karşılıklı suçlamaların çekilmesinin ilişkilerin geliştirilmesi için iyi bir fırsat yaratabileceğini belirtir. Nurullah Esat Bey, kendisinin de Sovyet-Türk ilişkilerinin gelişmesinden yana olduğunu, ancak bunun yolunun iki ülke arasında eşitlikten ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Doğu illeri ve Boğazlar'da üs taleplerinden vazgeçmesi olduğunu dile getirir. Antonoff kendinden emin bir şekilde Kars ve Ardahan'a ilişkin bir sorun olmadığını, ancak Boğazlar'a ilişkin sorunun çözümsüz kaldığını söyler. Antonoff, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'un konuyu Türk hükümeti ile görüşmek üzere yetkilendirildiğini ve Türklerin müzakereyi kabul etmelerini umduğunu söyler. Nurullah Esat Bey, gerekli olduğunu düşünmesi halinde, Vinogradov'u kabul edeceğini bildirir.[33]

4 Şubat tarihinde İngiltere Büyükelçiliği'nde verilen bir resepsiyonda Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ve Nurullah Esat Sumer görüşme fırsatı bulurlar. Hatta Nihat Erim'in ifadesine göre Vinogradov, Nurullah Esat Bey'i "iki saat herkesin gözü önünde lafa tutar" ve İngiliz büyükelçisi bu sahne üzerine telaşla "ne oluyoruz?" diye sorar.[34] Bu olay Nurullah Esat Bey'in yakın arkadaşı

Büyükelçi Feridun Cemal Erkin'in *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* isimli kitabında şu şekilde tasvir edilir:

1946 Şubat ayının ortalarına doğru eşimle birlikte İngiliz büyükelçisi ve Lady Peterson tarafından verilen bir suareye davet edilmiştik: Hükümet üyeleri, ünlü politikacılar, dışişlerinin yüksek memurları, kor diplomatiği, maruf basın mensuplarını, hülasa başkentin başlıca şahsiyetlerini eşleriyle bir araya getiren parlak bir toplantı. Büfe muhteşem, caz sürükleyici ve neşe sâri idi. Günün olaylarıyla meşgul ve yüklü olan zihinler üzüntülerinden sıyrılıp bu ferahlık ve ruhi esenlik havası içinde birkaç saat avunmak ihtiyacını duymakta idi. Saat 11 raddelerinde salonların birinde bazı dostlarla sohbet ettiğim bir anda Sir Maurice yavaşça yanıma yaklaşarak bana ihtiyacı olduğunu söyledi. Kıpkırmızı olan siması belirsiz bir huzursuzluk ifadesi taşıyordu. Dans salonuna doğru birlikte giderken sükûtu muhafaza ettiği için bu kısa yolculuğun nedeni ile birlikte büyükelçinin bariz sıkıntısını da bana açıklayacak olan izahları merakla bekliyordum. Dans salonunun kapısına vardığımız zaman, büyükelçi başı ile bir işaret yaparak bana sadece şu kelimeleri söyledi: "Şuraya bakınız." Bir lahzada olan biteni kavradım. Pist, dans meraklıları tarafından boşaltılarak uzaktan merakla seyredilen iki şahsiyetin emrine terk edilmişti. Sovyet Büyükelçisi Vinogradov, Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Sumer ile birlikte pist üzerinde gayet samimi ve neşeli bir sohbete dalmış bulunuyorlardı. Sovyet sefareti mensuplarını da, kor diplomatik üyelerine borçlu olduğumuz bütün ilgi ile pek tabii olarak, ihata etmek itiyadında idi. Ancak iki komşu memleket arasındaki münasebetlerin, özellikle son yıllardaki durumu, Vinogradov'un girişmiş olduğu sıcaklıkta sarmaş dolaşa katiyen müsait değildi. Sıkıntı içinde Sir Maurice beni boş bir salona rica etti. Orada Müsteşar Knox Helm'in de katılmasıyla, dans meraklılarının büyük üzüntüleri içinde tam bir buçuk saat süren "pist" safasını birlikte yorumlamaya başladık. Sovyetlerle münasebetlerin hali, Majeste Kral'ın sefaret binasının Türk-Rus flörtü için ideal sahne olarak seçilmesine şüphesiz müsait değildi. Bu noktada, Büyükelçi'nin kaidelere bağlı mizacının katiyen hazmedemediği bir sapaklık, bir tabiata karşılık şüphesiz vardı. Hiç bir suçu olmayan bakanın sorumluluğunu tamamıyla bertaraf etmek şartıyla bu hususta büyükelçi ile mutabık idim. Bakanın mizacı, terbiyesi, nezaketi ve sevimliliği, cemiyet münasebetlerinde, kendisini, dostlarının ve görevi itibariyle temasta bulunduğu

kimselerin arzularına uymaya mecbur ediyordu. Vinogradov, politikasının başarısı için bu sahneyi hazırlamayı lüzumlu bulduğu içindir ki bakan pist üzerinde idi. Fikrime göre, bu şartlar altında, Sovyet büyükelçisinin ustaca manevrasından hiddetlenecek yerde, bize düşen vazife, bu davranışın sebep ve hedeflerini tahlil etmek ve olayın geleceğe ait tasavvurlarımızı zedelediği kaanatine vardığımız takdirde de manevrayı en uygun tarzda bozmak çarelerini aramak olmalı idi.

Gece yarısında Sumer, Büyükelçi Vinogradov'dan ayrılarak küçük salonda bize katıldı. Bakan, bir az evvel İngiliz dostlarıma tarif ettiğim ruhi durum içinde, olaylar seyrinin ihtiyarı haricinde kendisini maruz bıraktığı tecrübeden sıkılmış, üzülmüş ve yorgun görünüyordu. Hadise, hiç değilse, İngiliz Sefareti ile münasebetlerimizdeki sıkıcı veçhesi itibariyle latifeler içinde kolaylıkla halledildi. Saat de ilerlemiş olduğu için ev sahiplerine veda ederek ayrıldık.[35]

Büyükelçi Feridun Cemal Erkin'in dışarıdan endişeyle izlediği bu görüşmede, Rus büyükelçisi Nurullah Esat Bey'den Türk basınındaki anti-Sovyet saldırıları engellemek için "dost yardımlarını" talep eder. Sumer, hükümetinin bu yolda gerekli adımları attığını ancak "ateşkes"in Moskova Radyosu tarafından bozulduğunu bildirir. Nurullah Esat Bey hükümetinin bu konuda yeni bir girişimde bulunmaktan memnun olacağını ve aynısını Sovyet hükümetinden de beklediğini söyler.

Gerçekten de iki gün sonra hükümet, Basın Yayın Enformasyon genel müdürünü İstanbul'a gönderir ve gazetelerin Sovyet aleyhtarı yayınları kesilir. Bu gelişme üzerine Moskova Radyosu da Türkiye aleyhine olan yayınlarını durdurur. Nurullah Esat Bey bu gelişmeyi ikili ilişkilerde "yeni bir ateşkes" olarak niteler.[36]

Aynı resepsiyon sırasında Vinogradov, Nurullah Esat Bey'e Türklerin ilişkilerin geliştirilmesi için niçin adım atmadıklarını sorar. Nurullah Esat Bey ilişkilerin Türkiye'nin egemenliği ve bağımsızlığına riayet edilerek geliştirilebileceğini söyler ve Sovyetler'in Doğu illeri ve Boğazlar'da üs konusundaki taleplerinin halen geçerli olup olmadığını sorar. Vinogradov, toprak taleplerinin çok önemli olmasına rağmen, Boğazlar probleminin en üst önemde olduğunu belirtir.[37]

Sovyet Büyükelçisi Sergei Vinogradov (Getty Images).

Nurullah Esat Bey bunun üzerine Boğazlar'a ilişkin Sovyet taleplerinin ne olduğunu sorar. Vinogradov konunun Sovyetler Birliği'nin güvenliği olduğu, bunun için de "yeterli garanti"ye sahip olmaları gerektiği yanıtını verir. Nurullah Esat Bey Boğazlar'da dost bir Türkiye'nin varlığından daha iyi bir garanti olamayacağını söyler. Büyükelçi, Türkiye'nin zayıf olduğunu ve Boğazlar'ı savunamayacağını ve gerek olursa Sovyet güvenliğinin üslerin kullanılmasını gerektireceği yanıtını verir. Nurullah Esat Bey, Boğazlar'da Sovyet askeri üslerinin açık olarak Türkiye'nin egemenliği ile bağdaşmayacağını, Doğu illerine yönelik toprak talebinin birinci derecede önemde olmadığı için Sovyetler Birliği tarafından geri çekilebileceğini belirtir. Vinogradov Sovyet hükümetinin anayasası gereği Sovyet Cumhuriyetlerinin çıkarlarını savunmakla yükümlü olduğunu, Doğu illeri için yapılan talebin Ermeni temsilcisi ve Sovyet hükümeti adına yapıldığını, bu sebeple talebin geri çekilemeyeceğini söyler. Vinogradov bunun üzerine Nurullah Esat Bey'e yaklaşarak, "Polonya ile istediğimiz anlaşmanın yapılması için

uzun bir süre bekledik ve sonunda elde ettik; Türkiye için de bekleyebiliriz," diyerek alttan alta tehdidini yineler. Nurullah Esat Bey daha sonra Amerikan büyükelçisine Sovyetler Birliği'nin toprak ve Boğazlarda üs talebi konusunda kararlı olduğunu ve zamanın kendi lehlerine işleyeceğine inandıklarını söyler.[38]

6 Şubat tarihinde İnönü'nün, "İngilizlerden ittifakın baki olduğuna dair aleni bir teminat isteyelim" demesi üzerine Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin aynı günün gecesinde anılarında[39] "arkadaşım" olarak nitelediği Nurullah Esat Bey'in evinde Helms ile buluşur ve İnönü'nün isteğini bildirir. Helms'in konuyu İngiltere büyükelçisine anlatmasının ardından Nurullah Esat Bey ile görüşen İngiltere büyükelçisi, "Hasan Saka Londra'da Hariciye ile konuşursa kendisine tatmin edecek cevabı alacaktır," der.[40]

25 Şubat tarihinde Sovyet Büyükelçisi Vinogradov tekrar Nurullah Esat Sumer'le bir resepsiyonda bir araya gelir. Vinogradov 21 Şubat tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türkiye Masası Şefi Bevin'in İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmaya atıfla, "Zannederim ki bu konuşma Hasan Saka'nın Londra'daki faaliyetleri sonucu yapıldı," demesi üzerine, Nurullah Esat Bey, "Hiç de değil. Bu konuşma tamamen Türkiye'deki durumun ve Türk-İngiliz ilişkilerinin doğrudan bir ifadesidir," yanıtını verir.

Vinogradov Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile bağlaşıklık anlaşması imzalaması için gereken şartları Molotov'un geçen haziran ayında ifade ettiğini belirtir. Nurullah Esat Bey, Türkiye'nin hiçbir zaman bir bağlaşıklık anlaşması talep etmediğini, bu gibi bir anlaşma istemediğini, fakat Sovyetler Birliği ile dostluk ve güvene dayanan bir ilişki istediğini ve bu amaçla 1925'teki çizgiler dahilinde yeni bir dostluk anlaşması istediğini ifade eder. Vinogradov bunun üzerine ilginç bir açıklamada bulunur: Molotov'un Doğu illeri için bulunduğu talepten bahsederek, Ermenilerin bu topraklara ihtiyacı olduğunu ve Türkiye'nin bu talebi garanti etmesi halinde, "Türkiye'nin kaybının başka bir yerde tazmin edileceğini," söyler. Nurullah Esat Bey bunun üzerine, "Türkiye'nin ne toprak bırakacağını, ne de başkasının topraklarını ilhak edeceğini," söyler.

Büyükelçi bunun üzerine Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile çözmesi gereken iki sorunu olduğunu, bunlardan birinin Doğu illeri, bir diğerinin de Boğazlar Sorunu olduğunu tekrar eder. Nurullah Esat Bey Türkiye'nin bu konulara ilişkin duruşunun yeterince açık olduğunu ve Boğazlar'la ilgili olarak Potsdam Konferansı'nda Montrö Konvansiyonu'na ilişkin kabul edilen ve ABD ve İngiltere'nin görüşlerini açıklayarak izlediği usulleri niçin Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde izlemediğini sorar. Vinogradov, söyleyecek sözü kalmamış olsa gerek, tekrar Molotov'un haziran ayındaki taleplerine atıf yapar. Konuşmanın sonunda Vinogradov, Sumer ile konu üzerinde daha fazla konuşmak istediğini, ancak Türk Dışişleri Bakanlığı'na gidemeyeceğini, bunun için de bir diplomatik yemek sırasında görüşmek için fırsat kollayacağını söyler. Nurullah Esat Bey de neredeyse Sovyet Büyükelçiliği'nin karşısında yaşadığını ve evinin kapısının her zaman Sovyet büyükelçisine açık olacağını belirtir. Vinogradov, "Bu konuları daha fazla tartışmak için her zaman davetinizi kabul edeceğim," yanıtını verir.[41] Nihat Erim'in günlüğüne göre, Nurullah Esat Sumer Vinogradov'un sözlerinden Sovyetler'in toprak isteklerinden vazgeçeceklerini, fakat Boğazlar üzerinde görüşmek lazım geldiğini anlamıştır.[42]

Nurullah Esat Bey'in Sovyet taleplerine ilişkin yoğun temas ve görüşmeleri başarılı bir şekilde yürüttüğü bu zor günlerde kendisinin Dışişleri bakanı olmak istediği yolundaki söylentiler artmaya başlar. Nihat Erim günlüklerinde bu söylentileri şu şekilde naklediyor:

> Nurullah, Hariciye vekili olmak için can atıyor. Fakat bu arzusunu çok belli ediyor. Son günlerde hava döndü. Hasan Saka bir müddet daha kalacak. Falih Rıfkı reisicumhura "İngilizler Hasan Saka'dan memnun, Nurullah Ruslarla oyun yapacak diye şüpheleniyorlar. Times muhabiri Mavrodis öyle söyledi," demiş. Ertesi akşam reisicumhur, Nurullah ve Feridun'a, "İkinizden biriniz Washington'a büyükelçi gideceksiniz," demiş. Anlaşılan bu suretle Hariciye vekili olmasının bahis mevzuu olmadığını bildirmek istemiş. Fakat Başvekil (Şükrü Saracoğlu) her ikisinin gitmesine de mani olmuş. "Bunlarsız iş göremem," demiş.[43]

9 Haziran 1946'da İnönü Dışişleri Bakanlığı'nı yürüten Nurullah Esat Sumer'e ABD ve Britanya büyükelçileri ile görüşerek, hükümetlerini Rus planlarına karşı bir an önce tepki vermeleri konusunda uyarmasını söyler. Nurullah Esat Bey, Britanya Büyükelçisi Maurice Peterson ile görüştüğünde, Peterson'ın tepkisi hükümetini bilgilendireceğini ve "heyecanlanılmamasını" tavsiye etmekle sınırlı olur. Diğer taraftan, ABD Büyükelçisi Edwin G. Wilson, hızlı bir şekilde ABD'nin Türkiye'yi yalnız bırakmayacağını söylemekten kaçınmaz. Bununla birlikte Wilson, ABD'nin dokuz aydan önce Türkiye'ye askeri yardım sağlama sözünü veremeyeceğini, Stalin'in ABD'deki yüksek prestijinin zamanla azalmasının bekleneceğini söyler.[44]

Nihayet, 7 Ağustos 1946'da Sovyetler, Boğazlar konusundaki notasını Türkiye'ye iletir. Notada özetle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlar'daki yetkilerini kötüye kullandığı belirtilerek, yeni Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesi ve Boğazlar'ın güvenliğinin Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa sağlanması gerektiği bildirilir. ABD, İngiltere ve Türkiye, sırasıyla 19, 21 ve 22 Ağustos tarihlerinde verdikleri notalar ile itiraz ederler. Türklerin notasına yanıt olarak Sovyetler'in 24 Eylül 1946'da verdiği notada 7 Ağustos tarihli notadaki istekler tekrarlanır. 9 Ekim tarihinde verdikleri notalar ile ABD ve İngiltere, Türkiye'den yana tavır alarak, Türkiye'nin Boğazlar'ın savunmasında tek sorumlu olarak kalması gerektiği hususundaki ortak görüşlerini bildirirler. Türkiye de Sovyetler'e gönderilen 18 Ekim 1946 tarihli notasında 22 Ağustos tarihli ilk notasındaki görüşlerini tekrar ederek, Boğazlar konusundaki Sovyet taleplerine karşı kararlılığını son kez bildirir.

Artık Türkiye'nin artan Sovyet tehdidi karşısında İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzeninde yer alacağı saf belli olmaya başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden beri izlediği tarafsızlık politikasını terk etmeye zorlanarak adeta Stalin tarafından ABD'nin kucağına itilmiştir. Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin gelişmesi özellikle askeri açıdan ilk başlarda olumlu sonuçlar doğurarak Sovyet tehdidinin azalmasıyla sonuçlansa da, ekonomik

açıdan Türkiye'nin dışa bağımlılık sürecini de başlatmış oluyordu. Bu yeni süreç Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kazanması ve milli sanayisini geliştirmesi taraftarı olan Nurullah Esat Sumer'in kaderini de olumsuz etkileyecek, devlet ve siyaset hayatının sonunu getirecek talihsiz olaylara yol açacaktır.

Çok Partili Döneme Geçiş

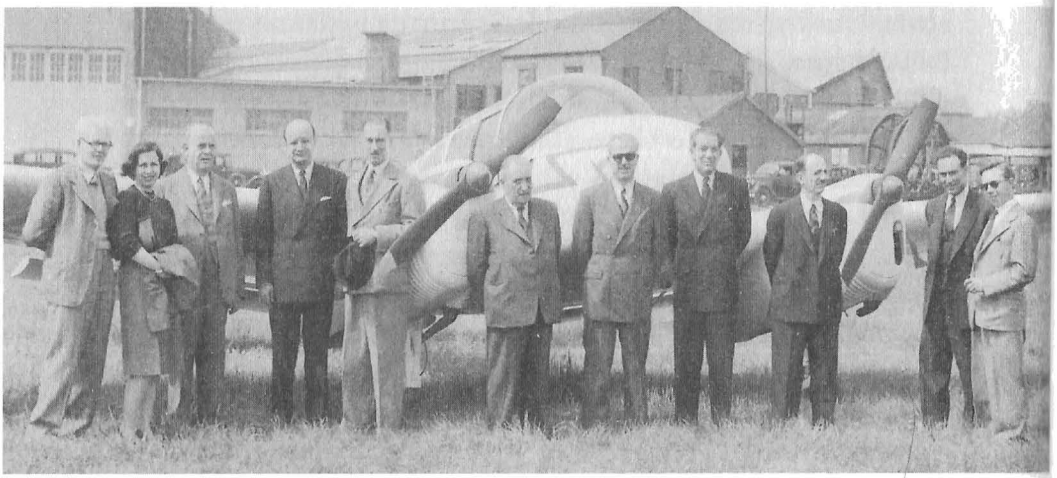
Şükrü Saracoğlu Hükümeti'nin 7 Ağustos 1946'da görevi bırakması ile Maliye bakanlığı görevi sona eren Nurullah Esat Bey milletvekili olarak faaliyetlerine devam eder. Bu kapsamda; 12 Ağustos 1946'da TBMM Bütçe Komisyonu üyeliğine seçilir. 11 Kasım 1946 ve 5 Kasım 1947 tarihlerinde de Bütçe Komisyonu üyeliğine tekrar seçilen Nurullah Esat Bey, son olarak 4 Kasım 1948'de Maliye Komisyonu üyeliğine de seçilir.[45]

Bu arada, çok partili siyasal hayata geçmeye hazırlanan ülkede, 7 Ocak 1946'da Celâl Bayar, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes liderliğinde Demokrat Parti kurulmuştur. Nurullah Esat Bey hem İsmet İnönü hem de Celâl Bayar'ı yakından tanıyan bir kişi olarak ikili arasında elçi vazifesi de görmüştür.

Bu konuda Avni Doğan kitabında şunları yazar:

> Meşhur dörtlü takririn verilmesindeki maksat üzerinde çeşitli ihtimaller bahis konusu olmuş ve türlü tefsirlere uğramıştır. Bununla kurulması daha önceden tasarlanmış bir parti için zemin hazırlanmak istediği söylenebilir. Ancak dörtlü takririn Halk Partisi liderleri üzerinde bıraktığı tepkiyi önlemek arzusu ile Celâl Bey'in, Nurullah Esat Sumer'le birçok görüşmelerde bulunduğu bir gerçektir. Celâl Bey, takrirlerinin bir ayrılık arzusuna dayanmadığını, parti içinde demokratik anlayışın sağlanmasını ve harp sonrası güçlüklerini karşılayacak kudrette millî bir kabinenin kurulmasını temine matuf olduğu belirtmiştir.[46]

Demokrat Parti'nin kuruluşu sırasında Celâl Bayar, Nurullah Esat Sumer'e yeni partiye katılması için birçok kez teklifler de götürmüş, ancak Nurullah Esat Bey bu teklifleri her defasında geri çevirmiştir.[47]

Nurullah Esat Bey (sağdan dördüncü) Türk Parlamento üyeleri ile birlikte Miles Uçak Fabrikası'nda (NES Arşivi).

10 Mayıs 1947'de CHP ve DP milletvekillerinden oluşan toplam sekiz kişilik bir milletvekili heyeti İngiltere'ye iyi niyet ziyaretinde bulunmak üzere Yeşilköy'den Pan Am'ın uçağı ile toplam on üç günlük bir ziyaret için Londra'ya hareket ederler. Heyette CHP'den Nurullah Esat Sumer ile birlikte Hüseyin Cahit Yalçın, Nihat Erim, Fuat Sirmen, Esat Uras ve Sait Odyak, DP'den ise, Fuat Köprülü ve Enis Akaygen yer alır. Heyetin ziyaret ettiği yerler arasında Miles Uçak Fabrikası, Royal Society, Avam Kamarası ve başbakanlık konutu bulunmaktadır.

Yolculuk sırasında Fuat Köprülü ile Nurullah Esat Sumer ve ayrıca Nihat Erim arasında sıcak bir diyalog kurulmuş ve partiler arasında daha ılımlı bir siyaset izlenmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Hatta Nihat Erim'e göre Fuad Köprülü, Nurullah Esat Sumer'e, "Burada anlaştığımız gibi memlekette de anlaşabiliriz. İsmet Paşa iyi niyet sahibi ama diğerleri öyle değiller. Eğer muhalefetin başındakiler vatansever ve aklı başında insanlar olmasaydı durum çok fena olurdu," demiştir.[48]

20 Mayıs 1947'de ziyaret edilen Avam Kamarası'nda Nurullah Esat Bey heyet adına bir konuşma yaparak, Türkiye'nin yaşadığı ekonomik zorlukları ve milletlerarası durumunu anlatmış ve konuşmanın

sonunda İngiliz parlamenterlerin sorularını da yanıtlamıştı. Öğle yemeği için İngiltere Başbakanı Attlee'nin Downing Sokağı 10 numaradaki konutuna geçen Türk heyeti samimi bir ortamda ağırlanır.[49]

Heyetin Türkiye'ye dönmesinden sonra da Nihat Erim'in telkinleri sonucunda İnönü, heyetin tamamını Çankaya'ya yemeğe çağırarak iki parti arasındaki buzların erimesine katkıda bulunmaya çalışmıştır.[50]

Nurullah Esat Bey, İngiltere ziyaretinin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kâzım Karabekir'in başkanlığında yaptığı oturumda söz alarak izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

> Muhterem arkadaşlar, Avam Kamarası'nın daveti üzerine Meclisimizi temsilen Londra'ya giden heyet, yurda dönmüş bulunmaktadır. Şimdi ilk işimiz, bize kendisini temsil etmek gibi şerefli ve mümtaz bir vazifeyi tevdi etmiş olan Büyük Meclise teşekkürlerimizi arzetmektir. Bu borcu yerine getirdikten sonra pek kısa olmak üzere bazı maruzatta bulunmama müsaadelerini rica ederim. Harp sonrasının maddî ve mânevi hayat ve hareketinin mihraklarından biri ile yakından temas etmek, büyük ve şuurlu bir milletin fedakârlıklar ve ıstıraplarla geçen uzun savaş yıllarından sonra tekevvün eden [oluşan] yeni şartlara uymak için bütün varlığı ile sarf ettiği gayreti yakından görmek bizler için mazhariyet sayılacak derecede öğretici olmuştur. Umumî intibaımız odur ki İngiltere övülecek bir seciye [yaradılış] kuvvetiyle karşılaştıkları bütün zorluklara göğüs germiş ve daha iyi bir geleceğin temellerini kurmaya çalışmaktadır.
>
> Arkadaşlar, davet sahipleri bizleri derinden duygulandıran bir samimiyetle kabul ettiler. Parlamento üyeleri ve hükümet erkâniyle temaslarımız ve muhaverelerimiz [konuşmalarımız] tam bir samimiyet içinde cereyan etti. İstekleri üzerine tertip ettikleri hususi bir toplantıda, biz de kendilerini yurdumuzun iktisadi ve siyasi mevzuları etrafında gereği gibi tenvir ettik [aydınlattık]. Sorulu cevaplı, hulâsa semereli ve faydalı bir konuşma oldu.
>
> Muhterem arkadaşlarım, bu ziyaretimiz bundan başka ayrıca mühim olarak Türk-İngiliz dostluğunun yeni tezahürlerine ve Türk-İngiliz ittifakının barış ülküsüne bağlı iki millet bakımından taşımakta olduğu kıymetin bir kere daha belirtilmesine vesile teşkil etti.
>
> Dar olan zamanınızı fazla işgal etmemek için hulâsa edeyim, bu ziyaret karşılıklı salayasın, karşılıklı takdir ve saygı duygularını Yüce Meclisin

> arzu ettiği gibi kuvvetlendirmiştir. Bu münasebetle Britanyalı meslektaşlarımıza heyetinize gösterdikleri sıcak kabulden dolayı teşekkür etmek bir kadirbilirlik borcudur. Bunu bu kürsüden ifade etmekle derin bir vicdan hazzı duymaktayız.[51]

Nurullah Esat Bey 30 Haziran 1947'de, Recep Peker başbakanlığındaki 15. Hükümet tarafından Türkiye'nin 1947 yılında üye olduğu Dünya Bankası ve IMF'ye guvernör olarak atanır ve IMF'nin 11 Eylül 1947'de Londra'da yapılan toplantısında Türkiye'yi temsil eder. Toplantının ardından Paris üzerinden Marsilya'ya gelen Nurullah Esat Bey, Marsilya'dan kalkan efsanevi kaptan Şefik Gogen kumandasındaki *İstanbul* vapuru ile Akdeniz'deki sert fırtınaları da atlatarak 1 Ekim 1947'de yurda döner.[52]

Bu sıralarda Nurullah Esat Bey, hükümet adına iktisat bilgisi ve teknik yeterlilik gerektiren çeşitli çalışmaları da yapmaya devam eder. Bu çerçevede; 1948 yılında beş yıllık tarımsal kalkınma işleri hakkında bir program hazırlar. Tatbik edilmeyen bu raporun pek çok kısmında önemli ve dikkate değer teşhisler ve tavsiyeler bulunmaktadır. Beş senelik tarımsal kalkınma programında Tarımsal Ekonomi İşler Dairesi adı altında yeni bir teşkilat kurulması ve bu dairenin ilgileneceği işler arasında zirai kooperatiflere yer verilmesi dikkat çekicidir.[53]

Nurullah Esat Bey 17 Haziran 1948-10 Temmuz 1948 tarihleri arasında ABD'nin San Francisco şehrinde düzenlenen 35. ILO (International Labour Organization-Uluslararası İşçi Örgütü) Konferansı'na da iştirak eder. Konferans devam ettiği sırada, Nurullah Esat Bey CHP genel sekreteri, yakın arkadaşı Kasım Gülek'e yazdığı uzun bir mektupta San Francisco'yu anlattıktan sonra ABD'ye ve ekonomisine ilişkin ilginç kişisel gözlemlerini paylaşır (Bkz. Ek 12).

Konferansın başkan vekilliği görevini de icra eden Nurullah Esat Bey, San Francisco'dan New York'a kadar trenle yolculuk ettikten sonra New York'tan gemiyle Atlas Okyanusu ve Akdeniz'i kat eden uzun bir yolculuğun ardından 11 Ağustos 1948'de İstanbul'a dönüşünde yaptığı açıklamada, Türkiye'nin teşkilatın idare meclisine diğer üye ülkelerin oybirliği ile seçildiğini ve yapılan çalışmaların müspet bir netice verdiğini söyler.[54]

Yaklaşık bir ay sonra, 13 Eylül 1948'de Nurullah Esat Bey Yeşilköy'den uçakla Londra'ya hareket eder, ardından 15 Eylül 1948'de İngiltere'nin Southampton Limanı'ndan bindiği bir transatlantik vasıtasıyla Amerika'ya doğru yola çıkar ve altı günlük bir seyahatin ardından 21 Eylül'de New York'a ayak basar. Bu seferki ABD ziyaretinin amacı, eylül ayında Washington'da düzenlenen Dünya Bankası ve IMF'nin yıllık toplantılarına iştirak etmek ve ardından mali açıdan Türkiye'yi incelemek üzere görevlendirilecek bir yabancı uzmanın seçilmesi çalışmalarına iştirak etmektir. Bu görevinin ardından Nurullah Esat Bey 22 Ekim 1948'de Londra, Paris ve Roma üzerinden İstanbul'a döner.

Devlet Bakanlığı ve Ardından Gelen İstifa

Nurullah Esat Bey, Dışişleri bakanlığını fiilen yürüttüğü dönemde Türkiye'nin kalkınması ve sanayileşmesi için Amerikan yardımının temin edilmesi yönünde çaba harcamaya da başlamıştır. ABD Maslahatgüzarı Earl L. Parker tarafından 28 Nisan 1945'te Washington'a iletilen bir telgrafta, kendisinin Nurullah Esat Bey ile yaptığı bir görüşmeden bahsedilerek, Türk hükümetinin ülkenin sanayileşmesi için 500 milyon ABD doları tutarında düşük faizli (yüzde 2,375) kredi arayışında olduğu belirtilmektedir.[55]

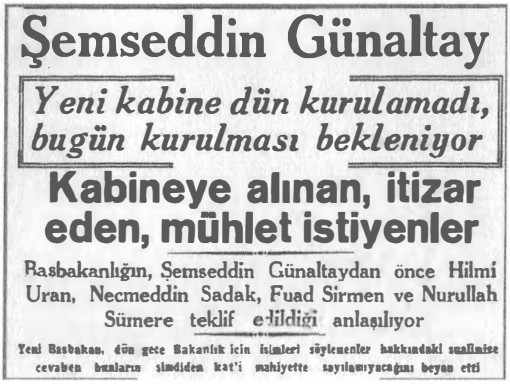
Nurullah Esat Bey tarafından ABD'den talep edilen kredi, 1944 yılında Saracoğlu Hükümeti tarafından hazırlanmasına başlanan Harp Sonrası Kalkınma Plan ve Programı'nın uygulanması için gerekmektedir. Planı hazırlamak üzere Maliye Bakanı Nurullah Esat Sumer, İktisat Bakanı Fuat Sirmen, Ticaret Bakanı Celal Siren ve Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun katılımı ile bakanlıklar arası bir Planlama Komisyonu kurulmuştur.[56] Teknik seviyede, Sanayi Tetkik Dairesi Başkanı Şevket Süreyya Aydemir ve Sümerbank Konjonktür Müşaviri İsmail Hüsrev Tökin tarafından hazırlanan ve yatırımların devlet eliyle yapılmasını öngören bu plan çerçevesinde talep edilen kredinin tamamı hiçbir zaman alınamayacak ve plan da 1947 Şubatı'nda Recep Peker Hükümeti tarafından iptal edilecektir.[57]

Büyükelçi Wilson tarafından ABD Dışişleri bakanına gönderilen 23 Ocak 1946 tarihli bir başka telgrafta, Türkiye'nin ABD'den kredi elde etme çabalarına devam ettiği görülmektedir. Telgrafta Büyükelçi Wilson, Nurullah Esat Bey ile yaptığı bir konuşmadan bahsederek, Sumer'in TCDD ve Denizcilik İşletmeleri'nin ihtiyaç duyduğu ekipman ve gemilerin satın alınması için, ABD'den Eximbank kredisi temin edilmesi amacıyla Hasan Fehmi Saka'nın Londra'da ABD Dışişleri Bakanı Byrnes ile görüşmesinin uygun olup olmadığını sorduğunu yazar.[58] 28 Ocak 1946'da Türk hükümeti Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Bey aracılığı ile askeri amaçlı kamyon, otomobil ve bunların lastik ihtiyaçlarının karşılanması talebinde bulunur. Bu talep neticesinde Türkiye ile ABD arasında 27 Şubat 1946'da Mısır'da bulunan ihtiyaç fazlası Amerikan silah ve ekipmanlarının satın alınması amacıyla 10 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzalanır.[59]

Bütün bu çabaların neticesinde Türkiye ilk başta çok sınırlı bir miktarda kredi elde eder. 1946'da 25 milyon dolar, 1947'de ise 100 milyon dolar tutarında kredi Import-Export Bankası'ndan temin edilir.[60] Marshall Yardımı'nın Türkiye'ye sağlayacağı toplam yardım miktarı ise çoğu karayolları ve tarım kesimine gitmek üzere 1950 yılına kadar 351 milyon ABD dolarına ulaşacaktır.[61]

14 Ocak 1949'da kendi partisi tarafından eleştirilen ve muhalefete yumuşak davranmakla suçlanan ılımlı Başbakan Hasan Saka ekonomideki kötü gidişatın da etkisiyle istifa eder. Demokrat Parti'nin hızla iktidara yürüdüğü bir ortamda Saka'nın yerine kimin getirileceği sorun olur. Başbakanlığa Hilmi Uran, Necmeddin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Esat Sumer getirilmek istenmiş; ancak hepsi de teklifleri geri çevirmişlerdir. Hilmi Uran'ın, hükümeti kurmak için en uygun kişinin Şemseddin Günaltay olduğu gerekçesini ileri sürerek başbakanlığı kabul etmemesi üzerine yeni hükümetin başına Şemseddin Günaltay, Başbakan Yardımcılığına da Prof. Nihat Erim getirilir.[62]

İş başına gelen Şemseddin Günaltay Hükümeti'nin çözmesi gereken önemli sorunlardan biri Amerikan yardımlarının uygun şekilde kullanılmasını sağlamak üzere bir yapının oluşturulmasıdır.

Şemseddin Günaltay

Yeni kabine dün kurulamadı, bugün kurulması bekleniyor

Kabineye alınan, itizar eden, mühlet istiyenler

Başbakanlığın, Şemseddin Günaltaydan önce Hilmi Uran, Necmeddin Sadak, Fuad Sirmen ve Nurullah Sümere teklif edildiği anlaşılıyor

Yeni Başbakan, dün gece Bakanlık için isimleri söylenenler hakkındaki suallere cevaben bunların şimdiden kat'i mahiyette sayılamıyacağını beyan etti

Cumhuriyet, *16.01.1949*.

Önceleri bu iş için dört bakandan oluşan bir komisyon kurulduysa da, bu görev daha sonra Maliye bakanına bırakılmış, yoğun bir mesaisi olan Maliye bakanının bu işe bakması konuya gereken önemin verilmesine engel olacağından, özel olarak yardım işlerine bakacak bir bakanlık kurulmasına karar verilmiştir. 16 Ocak 1949'da Şemseddin Günaltay Hükümeti, Amerikan yardımları da dahil olmak üzere, Türkiye'ye yapılacak tüm yabancı yardımları ve uluslararası ekonomik örgütler ile ilişkileri koordine etmek üzere bir Devlet Bakanlığı kurarak, başına Nurullah Esat Bey'i getirir.[63] Aslında Nurullah Esat Bey'in bu göreve getirilmesi daha önce 2. Hasan Saka Hükümeti sırasında bu görev için düşünülen Kasım Gülek'in ikna edilememesi üzerine de gündeme gelmiş, ancak Hasan Saka bu öneriyi benimsememiştir.[64]

Yeni kurulan Devlet Bakanlığı'nın makamı Ulus'taki Sümerbank binasının ilk katındadır. Nurullah Esat Bey yuvasına geri dönmüştür. Nurullah Esat Bey Özel Kalem Müdürlüğü'ne Şemseddin Günaltay'ın yeğeni Hamit Günaltay'ı getirir. Kendisine müsteşar vekili olarak ise geleceğin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu seçer.[65] Bu dönemde Nurullah Esat Bey zaman zaman Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın yokluğunda Dışişleri Bakanlığına da vekâlet eder.

Aynı yılın ocak ayı sonunda genel bir devlet planı yapmak üzere Başbakanlığa bağlı bir plan dairesi oluşturulması amacıyla çalış-

Nurullah Esat Sumer Devlet Bakanlığı makamında (NES Arşivi).

malara da başlanır. Bu amaçla Şemseddin Günaltay başkanlığında Necmeddin Sadak, Nihat Erim, Nurullah Esat Sumer ve Tahsin Banguoğlu'ndan oluşan bir komite kurulur. Ancak, yapılan ön çalışmaların neticesinde, mart ayı sonunda daha kapsamlı bir devlet programına olan ihtiyaç dile getirilerek, sadece bir komisyonun bunun altından kalkamayacağı vurgulanır.[66]

Yeni Devlet Bakanı Nurullah Esat Bey çalışmalarına hızlı başlar. 26 Ocak 1949'da İstanbul'da Türkiye'yi ziyaret eden IBRD (Dünya Bankası) Heyeti ile tanışır ve bankanın Türkiye'nin kalkınması için sağlayabileceği kredi olanaklarını görüşür.[67] Marshall Planı'ndan sorumlu bakan olarak ABD'nin Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye sağlayacağı yardımların Türkiye'nin döviz ihtiyacının karşılanmasına ve kalkınmasına ilişkin diğer ihtiyaçlarını yansıtacak şekilde oluşturulmasında önemli bir rol oynar. Marshall Planı çerçevesindeki Türkiye programı, Avrupa İş Birliği Yönetimince (European Co-Operation Administration-ECA) Nurullah Esat Sumer'in gözetiminde oluşturulur.

23 Mayıs 1949'da *Akşam* gazetesinde yayımlanan açıklamasında Nurullah Esat Bey Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil edilmesinin ardından beklentilerini şu ifadelerle dile getirir:

> ... Avrupa'nın daha uzun müddet muhtaç olacağı maddelerin istihsalini artıracak ve bunların yurt içinde ve yurt dışında taşınmasına yarayacak vasıtaları ihtiva etmektedir. Büyük ölçüde ziraat alet ve makinaları, yollar teçhizatı, su işleri, limanlar inşası, Zonguldak kömür havzası angajmanı, garp linyitleri ve yeni krom işletmelerine ait vasıtalar. Divriği demir cevheri işletmesi ve diğer tesisler, demir ve deniz yolları ihtiyaçları, balık ve et sanayii, petrol arama vasıtaları, tuz istihsalimizin artırılması beklenmektedir...[68]

ECA yetkilileri tarafından oluşturulmak istenen programda Türkiye'nin Batı Avrupa ekonomileri ile entegrasyonu amaçlanıyor, bu kapsamda, özellikle tarım ve madencilikte üretim artışı sağlanarak Ekonomik Kalkınma Programı'na katılan diğer Batı Avrupa ülkelerinin gıda ve hammadde ihtiyaçlarının Türkiye tarafından karşılanması öngörülüyordu. Türkiye'nin ihracattan sağlayacağı gelirler ise, ülkenin ihtiyacı olan sanayi malları ve ekipmanlarının Batı Avrupa ülkelerinden temin edilmesinde kullanılacaktı.[69] ABD böylelikle doğrudan Türk sanayisinin gelişmesini fonlamaktansa, dolaylı yoldan Batı Avrupa sanayisinin ayağa kalkmasına yardım edecek, Türkiye ise bir tarım ülkesi olarak Batı Avrupa'nın buğday ambarı vazifesini üstlenecekti. ECA yönetiminin başına atanan Russell H. Dorr, Türkiye'ye biçilen rolü şu sözleriyle açıklamaktaydı:

> Türkiye'nin ekonomik planı ardından artan buğday üretimi özgür dünyanın ordularını ve savunma sanayi işçilerini beslemeye yardımcı olacaktı. Özgür dünyanın güçlendirilmesi ancak gıda ürünleri, kömür ve aletler gibi gereksinimlerin Türkiye'de artan tarımsal üretim neticesinde dostlarına ihraç edilmesi ile sağlanabilirdi.[70]

Nitekim Nihat Erim de günlüklerinde Russell H. Dorr'un Türkiye hakkındaki görüş ve tutumunu teyit etmektedir:

> Nurullah Sumer Dışişleri bakanına vekâlet ediyor. Marshall Planı, Avrupa yardımı işlerimize bakıyor. Son zamanlarda Avrupa Yardım Teşkilatı temsilcisi Mr. Dorr petrol meselesi üzerinde çok duruyormuş. Nurullah

> Sumer onunla görüşmesini Bakanlar Kurulu'nda anlattı. Mr. Dorr bizim arama ve ilk tesisleri kurmak için istediğimiz 7,5 milyon doları listeye koymak hususunda gevşek davranıyor ve hususi Amerikan sermayesine başvurulmasını tavsiye ediyormuş.[71]

47 yaşındaki Nurullah Esat Bey'in ECA yönetiminin başına atanan, İkinci Dünya Savaşı sırasında CIA'in öncüsü OSS'de (Office of Strategic Services) görev almış olan 43 yaşındaki Amerikalı temsilci Russell H. Dorr[72] ile arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Nurullah Esat Bey'in ECA'nın tavsiyelerine bire bir uymaması ve personel üzerindeki denetimi Dorr'u rahatsız eder.[73]

Sümerbank'ın kurulmasında görev alan ve Türk sanayisinin gelişmesinde önemli katkıları bulunan Nurullah Esat Bey'in ABD'nin Türkiye için biçtiği görevi uygun bulmaması ve hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin bir bakanını ayakları çalışma masasının üzerinde karşılama kabalığını sergileyen, nezaket yoksunu Dorr ile anlaşamaması şaşılacak bir durum değildir. Üstelik, Russell H. Dorr 4 Haziran 1949'da Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'i ziyaret ederek Nurullah Esat Bey'i şikâyet etme cüretini de gösterir.[74] Bu gelişmenin ardından başbakan ile görüşen Nihat Erim, Nurullah Esat Sumer'in bir büyükelçiliğe gönderilmesini önerir ve bu görüşünü Başbakan Şemseddin Günaltay'a da kabul ettirir. Başbakan Günaltay, Nurullah Esat Sumer'e büyükelçilik teklif eder. Düşünmek için süre isteyen Nurullah Esat Bey bu süreçte parti başkanı Hilmi Uran'ın yardımını ister. Konuyu danışmak üzere Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşen Hilmi Uran, görüşmeye süreci başlatan Nihat Erim'in de katılması ve Nurullah Esat Bey'in aleyhinde konuşması neticesinde İnönü'nün menfi bir tutum takınması sebebiyle çaresiz bir şekilde Nurullah Esat Sumer'e büyükelçilik teklifini kabul etmesini söyler.[75]

Tüm bu gelişmelerin neticesinde, Nurullah Esat Bey 7 Haziran 1949'da, ABD tarafından Türkiye'ye biçilen "tahıl ambarı" rolünü ve devlet endüstrilerinin adem-i merkezileşmesini kabul etmemesi ve basında aleyhinde çıkan maksatlı yazıların da etkisiyle

Yarın AKŞAM'da —
EV-KADIN-MODA
AKŞAM
Şemseddin Günaltay Kabinesindeki değişiklik
Fabrikalar ve iktisadî teşekkülleri ihtiva edecek bir işletmeler Bakanlığı kuruldu
Cemil Sait Barlas Devlet Bakanı, Münir Birsel İşletmeler Bakanı, Vedat Dicleli de Ticaret Bakanı oldu. Nurullah Esad'ın Kanada büyük elçiliğine tayini muhakkaktır
Brezilya sefaretimiz
Gaz ve benzin

Akşam, *8 Haziran 1949.*

KÜKÜRTLÜ OTEL - LOKANTA ve BANYOLARI
Cumhuriyet
26 ncı yıl Sayı : 8918
Çarşamba 8 Haziran 1949
ÇOCUK BAKIMI
Günaltay Kabinesinde Mühim Değişiklik
Devlet Bakanı Nurullah Esad Sumer, yabancı memleketlerde mühim bir temsil vazifesi alacağından kabineden istifa etti
İktisadî devlet teşekkülleri için bir bakanlık kuruluyor
Kabinenin dün gece Cankayada İnönünün başkanlığında toplanılı. bu toplantıda Bakanlıkları bahis mevzuu olan milletvekilleri de bulundular

Cumhuriyet, *8 Haziran 1949.*

Şemseddin Günaltay kabinesinden istifa eder[76] ve hemen ertesi gün Ankara'yı terk ederek İstanbul'a gelir.[77]

Nurullah Esat Bey'in istifasının ardından kendisinin Ottawa Büyükelçiliği'ne atanacağına dair haberler Türk gazetelerinde yayımlanmaya başlar, hatta 10 Haziran 1949 tarihli *Ottawa Journal* gazetesinde de bu haberin doğruluğunu sorgulayan yazılar çıkar. Bununla birlikte, kulaktan kulağa yayılan fısıltılar neticesinde Nurullah Esat Sumer'in istifasını sorgulayan haberler gazetelerde görülmeye başlar. 9 Haziran 1949 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinde çıkan başyazıda bu konuda şunlar yazılır:

> Sumer'in istifa sebebi, bütün bütün karanlıktır. Resmi tebliğde ileri sürülen vesile, bahane bile sayılmaz. Çünkü bu zata hariçte mühim bir temsil vazifesi verilecekse o vazife kendisine tevcih oluncaya kadar müstacelen [acele] işten istifa etmesi için ne gibi bir sebep vardır? Mühim vazifeye Devlet Bakanlığı'ndan nakledilemez mi idi?[78]

Cumhuriyet gazetesinde 10 Haziran 1949'da yayımlanan başmakalede ise Nurullah Esat Sumer'in Devlet Bakanlığı görevinden alınmasının sebebi olarak kendisinin diğer bakanlar ile ihtilaf halinde olmasının etkili olduğu ileri sürülür:

> Marshall plan işleriyle meşgul Devlet Bakanı Nurullah Esat Sumer'in "hükümetçe kendisine yabancı memleketlerde mühim bir temsil vazifesi verilmesi kararlaştırıldığından" dolayı istifa etmiş olduğu Başbakanlığın resmi tebliğinde ifade edilmiş olmasına rağmen bu istifa, siyasi bir muamma manzarası arz etmektedir. Nurullah Esat Sumer'in yeni vazifesi Salı gününden beri ilan edilmediğine göre, istifasının "kendisine yabancı memleketlerde mühim bir temsil vazifesi verilmesi kararlaştırıldığından" ileri gelmediğine, bilakis istifadan sonra bu vazifenin kendisine verilmesi kararlaştırıldığına hükmetmek lazım geliyor. İşte bu itibarladır ki devlet bakanının çekilmesi bir muamma olarak karşımıza çıkıyor. Fakat bu muammayı esas itibariyle halletmek pek güç bir şey değildir. Nurullah Esat Sumer'in bazı kabine arkadaşlarıyla fikir ve kanaat ihtilafı yüzünden Devlet Bakanlığı'ndan çekildiğini söylemek bir kehanet olmaz. Muammanın şimdilik çözülmeyen tarafı, bu ihtilafın hangi bakanlarla ve hangi meseleler üzerinde çıktığıdır.[79]

Nurullah Esat Bey'in annesi Saniye Sumer (Nazan Akpınar Arşivi).

Bu süreçte, Dışişleri Bakanlığı'nın 18 Temmuz 1949 tarihli teklifi üzerine 24 Ağustos 1949 tarih ve 9735 sayılı karar ile Nurullah Esat Bey Ottawa Büyükelçiliği görevine atanır (Bkz. Ek 13). Hatta Kanada Devleti

Nurullah Esat Bey'in Büyükelçi olarak atanmasına ilişkin agremanı Türkiye'ye gönderir.[80] Ancak, Nurullah Esat Bey görevi kabul etmez ve İstanbul'dan ayrılarak eşiyle birlikte New York'a gider. Burada rahatsızlanan Nurullah Esat Bey uzun bir süre Meclis'teki oturumlara katılmaz ve dinlenmeye çekilir.[81]

Nurullah Esat Bey Amerika'da dinlenirken, oğlunun devlet görevinden ayrılması ve basında oğlu hakkında çıkan menfi yazılar sebebiyle büyük bir üzüntü yaşayan annesi Saniye Hanım 26 Eylül 1949'da sabaha karşı yatağında hayata gözlerini yumar. Annesinin vefatı aile tarafından Nurullah Esat Bey'den uzun süre gizlenir ve ancak Türkiye'ye döndükten sonra kendisine söylenir.

Siyaset Sonrası Emeklilik Günleri

Yaklaşık bir yıl ABD'de kalan ve yaşadığı derin hayal kırıklığı ve ruhi çöküntüyü atlatmaya çalışan Nurullah Esat Bey 24 Ağustos 1950'de yurda döner. Bu sırada, bizzat Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lie tarafından imzalanan 13 Mart 1950 tarihli bir mektup ile Birleşmiş Milletler tarafından 15 Mayıs 1950'de San Juan, Porto Riko'da düzenlenen "İktisadi Gelişmede Geri Kalmış Memleketlerin İktisadi Kalkınmalarını Planlama" konulu toplantıya davet edilir. Daveti kabul eden Nurullah Esat Bey toplantıya katılmak üzere tekrar ABD'ye doğru yola çıkar.

Nurullah Esat Bey, Mart 1950 (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey, 22 Nisan-2 Mayıs tarihleri arasında, Cenova-Napoli-New York hattında çalışan *MS Vulcania* isimli İtalyan bandıralı bir gemi ile çıktığı bu seyahat sırasında toplantıda yapacağı konuşmayı kaleme alır.[82] Konferans sırasında Genel Sekreterliğin talebi üzerine hazırlamış olduğu Sümerbank ile Etibank'ın kuruluş amaç-

ları, görevleri ile kuruluş kanunlarını inceleyen bir çalışmayı BM Genel Sekreterliğine sunar ve çalışması ilgiyle karşılanır.[83]

Amerika'da kaldığı sürede OEEC'nin konferansına da katılan Nurullah Esat Bey 30 Haziran 1950'de *Tarsus* vapuruyla yurda döner.[84]

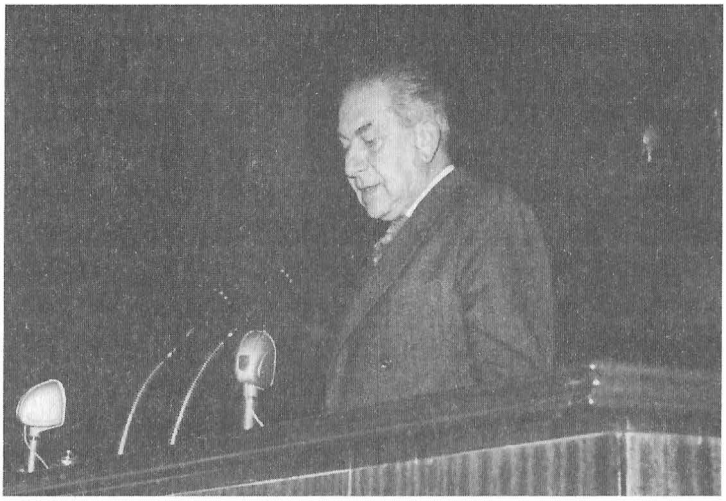
Bu son seyahatinin ardından devlet yönetiminden ve siyasetten iyice uzaklaşan Nurullah Esat Bey, 1953 yılına kadar çalışma hayatından uzak durur. Ancak, yakın arkadaşı, Yapı ve Kredi Bankası'nın kurucusu Kâzım Taşkent'in teşviki ve ricası ile 27 Mart 1953'te yapılan Ortaklar Genel Kurulu toplantısında alınan karar ile bankanın idare meclisi azalığına seçilir.[85] Ancak, Nurullah Esat Bey bu görevini de sadece bir yıl sürdürdükten sonra istifa eder.[86]

Nurullah Esat Bey 1954 seçimlerinde CHP'den milletvekilliğine adaylığını koysa da Demokrat Parti'nin ezici seçim zaferi karşısında seçilmeyi başaramaz.[87]

Bu dönemde siyasetten uzak kalsa da ülkenin ekonomik sorunlarını basın yoluyla takip etmeye devam eder ve bu sorunlar hakkında görüşlerini zaman zaman gazetelerde köşe yazıları yazarak dile getirir. 3-11 Ocak 1956 tarihlerinde *Dünya* gazetesinde toplam dokuz gün süren uzun bir yazı dizisinde Nurullah Esat Bey "Milli İktisadın Bugünkü Meseleleri" başlığı altında pahalılık, Türk lirasının değer kaybına uğraması, zirai mahsuller ihracatının Türkiye'nin dış ticaretindeki yeri ve önemi, buğday üretimi ve fiyatındaki dalgalanmalar, pamuk ihracatında fiyat meselesi ve ekonomide plan çalışmalarını ele alır (Ekonomide plan meselesine ilişkin makale için bkz. Ek 15).

Nurullah Esat Bey, Devlet bakanlığından istifasının ardından ara verdiği siyasete yaklaşık on yıl sonra geri döner. 27 Mayıs askeri darbesini takip eden günlerde, bazı CHP'liler, parti ilkelerinin ana yapısını muhafaza ederek, parti programının yenilenmesi için bir çalışma başlatırlar. Bu partililer arasında Fazıl Şerafettin Bürge, Dr. Rebii Barkın, Vehbi Sarıdal ve Nurullah Esat Sumer de vardır. Bununla birlikte; yapılan bu çalışmalar herhangi bir netice vermeden sona erer.[88]

Nurullah Esat Bey 15 Ekim 1961'de yapılan Senato seçimleri neticesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden İstanbul Senatörü seçilerek (15 Ekim 1961-7 Haziran 1964) Ankara'ya geri döner. Bu dönemde Nurullah Esat Bey Cumhuriyet Senatosu Dışişleri, Ba-

Nurullah Esat Sumer Cumhuriyet Senatosu'na hitap ederken.

sın-Yayın ve Turizm Komisyonu Başkanlığı'nı ve Avrupa Konseyi İstişarî Meclisi Türk Grubu Başkanlığını yürütür, ayrıca Türk-İngiliz ve Türk-İtalyan Parlamento Dostluk Grubu üyesi olarak faaliyetlere iştirak eder. Avrupa Konseyi İstişarî Meclisi Türk Grubu Başkanlığı görevi sırasında sık sık Strazburg'a giden Nurullah Esat Bey, 1961'de bir parlamento heyeti ile birlikte Berlin'i de ziyaret eder.

Nurullah Esat Sumer üstlendiği görevlere ek olarak Cumhuriyet Senatosu, Mali ve İktisadi İşler Komisyonu'na da üye olarak seçilir, bu görevi sırasında Avrupa Ekonomik Topluluğu uzmanlarının katılımı ile Avrupa'nın iktisadi bütünleşmesi meselesini incelemek üzere toplanan bir konferansa da katılır ve konferans kapsamında Türkiye'nin serbest ekonomi ve planlama konularındaki anlayış ve uygulamalarını anlatan bir konuşma yapar.[89]

Nurullah Esat Bey, Mali ve İktisadi İşler Komisyonu'ndaki bu görevinden komisyonun çalışmalarına gerektiği şekilde katılamadığı için faydalı olamayacağına inandığını belirterek, kendi isteği ile 24 Aralık 1963'te istifa eder.[90]

Nurullah Esat Sumer 1964 yılında siyasete temelli veda ettikten sonra İstanbul'a, Çiftehavuzlar'da bulunan deniz kıyısındaki evine yerleşir. Burada eşi Fazilet Hanım ile kızı Melike Nur ve torunları

İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş (Orhan Conker,
Redressement économique et Industrialisation de la Nouvelle Turquie*).*

Aslı, Nazlı ve İzzet ile birlikte emeklilik hayatını yaşayan Nurullah Esat Bey, kendini okumaya ve yazmaya verir.

Nurullah Esat Bey'in bu dönemde Sümerbank tarafından çıkartılan *Sümerbank* dergisinin Kasım 1963, 1964 ve 1965 tarihli Atatürk Özel Sayılarında, sırasıyla "Ölümsüz Atatürk", "Atatürk ve İktisatta Devletçilik" ve "Milli Ekonominin Kemalleşmesi" başlıklı yazıları da yayımlanır (Bkz. Ek 16).

Nurullah Esat Bey'in Çiftehavuzlar'daki evinin yan komşusu da Türkiye İş Bankası'nın kurucularından Muammer Eriş'tir. Nurullah Esat Bey ve Muammer Bey zaten daha önceden birbirlerini çok iyi tanımaktadırlar. Birbirilerine gidip gelen bu iki aile öyle iyi anlaşırlar ki, evlerinin arasına yola çıkmadan geçebilmek için özel bir kapı dahi açarlar.

Eşi, kızı ve torunları ile birlikte Çiftehavuzlar'daki evinde sakin bir emeklilik hayatı geçiren, Nurullah Esat Bey, hayatının büyük bir kısmında emrinde çalıştığı İsmet İnönü'den sadece üç ay önce, beklenmedik bir şekilde 30 Eylül 1973'te 74 yaşında İstanbul'da hayata gözlerini yumar.[91]

Değerli Bir Devlet Adamı, Donanımlı Bir İnsan, İyi Bir Aile Babası

Nurullah Esat Sumer'in hayatı ve kişiliğinin iki ayrı dönem içinde incelenmesi gerekir. İlk dönemde Nurullah Esat Bey, başarılı bir öğrenci, bürokrat ve devlet adamı olarak her zaman aranan ve kendisine çok önemli görevler verilen, başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere, İsmet İnönü ve Celâl Bayar tarafından güvenilen bir görev adamıdır. Bu dönemde devlet hayatında ciddi ve ödün vermez kişiliğine karşılık olarak, özel hayatında da neşeli ve nüktedan bir insan olarak tanınmaktadır. Sümerbank Genel Müdürü iken mesai saatlerine uyulmasını sağlamak amacıyla zaman zaman sabahları bankanın Ulus'taki genel merkezinin girişinde bekleyen ve geç kalanlara kibarca saati hatırlatan Nurullah Esat Bey, evinde hayat dolu bir insan olarak neşeli danslar sergilemekten geri durmaz.

Sümerbank Genel Müdürlüğü sırasında devlet kaynaklarının etkin kullanılmasından taviz vermeyen ve her türlü iltimas ve adam kayırmacılığa da karşı olan Nurullah Esat Bey, akrabalarının da Sümerbank ile çıkar ilişkisi içine girmesine kesin surette hoşgörü göstermemiştir. Erkek kardeşi merhum Prof. Ayetullah Sumer'in aşağıda nakledilen anısı gösterilen bu hassasiyetin çok güzel bir örneğidir:

... Ağabeyim, merhum Nurullah Esat Sumer ise o zamanın Sümerbank Genel Müdürüdür. Ankara'da açılan bir resim sergisine diğer sanatçı arkadaşlarım gibi, ben de bir eser ile iştirak ettim. Serginin kapanmasına yakın Sümerbank Genel Müdürlüğü bu resimlerden birkaçını almayı tasarlamış ve bu işe de Genel Müdür Muavini Osman Bey memur edilmiş... Zira o sırada ağabeyim merhum, yurt dışında bulunuyordu. Genel Müdür Muavini Osman Bey birkaç adet resim satın aldı. Bunların arasında benim de Ankara *Çubuk Baraji* isimli yağlıboya bir peyzajım bulunuyordu. Bilahare bizlerden birer fatura isteyip ücretlerini ödeyeceklerini bildirdiler. Sümerbank benim tablomа 300 lira vermişti. Ben de faturayı yapıp ilgililere verdim ve paramı aldım. Ancak bu resim alışverişinden ağabeyimin hiç haberi yoktu. Birkaç gün sonra ağabeyim yurt dışından avdet etti ve vazifesinin başına döndü. Genel Müdür Muavini Osman Bey'e ne olup bittiğini sorduğunda muavini kendisine yurt dışında iken yapılan çalışmaları bir rapor halinde takdim etmiş. Bu raporda Sümerbank'a resim satın alındığı da belirtiliyormuş. Ağabeyim bilahare kimlerden resim satın alındığını sorarak, muavininden listeyi istemiş... Bu listede benim ismime de rastlayınca kızılca kıyamet kopmuş... O akşam ağabeyim elinde kâğıda sarılmış bir resimle eve geldi. Ve benden hemen 300 lirayı istedi. Evet, ağabeyimin elindeki o ambalajın içinde benim *Çubuk Baraji* isimli tablom vardı. Çok saydığım ve sevdiğim ve bana babalık etmiş olan bu zarif insanı kırabilir miydim? Hemen 300 lirayı ağabeyime verdim ve bu konuda benim bigünah olduğumu münasip bir lisanla ifadeye çalıştım... Ama ağabeyim son derece prensiplerine bağlı bir kişiliğe sahipti... Ertesi akşam onu eve geldiğinde çok daha rahatlamış bir haleti ruhiye içinde gördüm... Bana ilk sözü, "Bak Ayet, sen benim kardeşimsin, canımsın, fakat bu resim alışverişi nedeniyle kendime halel gelmesini yahut bir dedikoduya maruz kalmayı hiç hazmedemem. Faturanı geri alıp, 300 lirayı iade ettim. Benim için aklıselim yolu budur," deyince kendimi tutamadım ve hıçkırıklar içinde ağabeyimin boynuna sarıldım.[1]

Maliye bakanı olarak devletin yaptığı harcamalarda mali disipline önem veren Nurullah Esat Bey adam kayırmacılık ve şahsi nüfuzunun akrabaları tarafından kullanılması ihtimaline karşı da çok dikkatli ve hassastır. Kardeşi, merhum, Prof. Ayetullah Sumer'in naklettiği diğer bir anekdot bu dikkat ve hassasiyeti çok güzel ifade etmektedir:

... ağabeyim Nurullah Esat Sumer, merhum, Saracoğlu Kabinesinin maliye vekili olmuştu. İki-üç ay sonra da Ulaştırma Vekâleti bir gün bana müracaatla, vekâlet odasına yahut birkaç odaya birden, fresk yani duvara kazıma yöntemi ile yedi adet resim yaptırmak için teklifte bulundu... Bu resimler Milli Mücadele'ye ait ve münhasıran Atatürk ve İnönü ile ilgili olacaktı... Ve Ulaştırma Vekâleti bana bu resimleri mutlaka yapmamı ve her birine beş bin lira olmak üzere toplam 35.000 lira ödeyeceklerini ısrarla belirttiler. Durumu o akşam ağabeyime açtım. Artık ondan izinsiz hiçbir taahhüde girişemezdim. Kaldı ki o devirde Türkiye'de benden başka fresk yapan da yoktu... Yapılacaksa hakikaten benim yapmam gerekiyordu... Ağabeyim yine telaşlandı ve yüzünün ifadesi bir anda değişiverdi... "Bak Ayet, sana uzun boylu müdahale edemem, bu işi aldığın takdirde derhal Heyet-i Vekile'den [Bakanlar Kurulu] istifa etmem gerekir. Biliyorsun prensiplerimden hiçbir şekilde fedakârlıkta bulunamam... Üst tarafı senin bileceğin iş..." diyerek kesip attı... Tabii ben de Sümerbank olayında olduğu gibi yine ağabeyimin yanında vaziyet aldım ve işi yapmadım... Ve o faziletli kişiyi üzmemek için derhal işten feragat ettiğimi kendisine bildirdim. Gözlerinin içi bir anda parladı ve yüzü yeniden gülmeye başladı... Sonra gelip alnımdan öptüğü sırada gözünden iki damla yaş aktığını hissetim ve devam etti: "Bak Ayet'ciğim, dedi, Ben Milletimin, Devletimin bir manada bekçisiyim, dedikoduya hiç tahammülüm yoktur... Sonra kulağıma gelirse kahrımdan ölürüm. Dilin kemiği yok ki... Vekil Bey, durmadan kardeşini kayırıyor, dediler mi benim yaşamaya ne hakla yüzüm olur. Sen daha gençsin... İstikbalin aydınlık... Allah bir kapıyı kaparsa ötekini mutlaka açar... Bundan hiç kuşkun olmasın... Ben Maliye Vekili Nurullah Esat Sumer, yarın öbür gün terk-i hayat eylediğimde unutulup gideceğim... Ama sen her geçen gün daha çok parlayacaksın... İsmin şanın ve şöhretin öldükten sonra da unutulmayacak, ilelebet yaşayacaksın Ayet'ciğim... Çünkü sanatçılar ölmezler..."[2]

Hayatının ikinci döneminde ise karşımıza bambaşka bir Nurullah Esat Sumer çıkar. 1949 yılında Devlet Bakanlığı'ndan istifa etmek zorunda bırakılmasının ardından, gerek uzun yıllar birlikte görev yaptığı İsmet İnönü'nün arkasında durmamasının yarattığı hayal kırıklığı, gerekse de basında yer alan ve doğrudan şahsını hedef alan ağır ithamlar neticesinde ağır bir depresyona girer. Bü-

Nurullah Esat Sumer'in kardeşi Prof. Dr. Ayetullah Sumer (Nazan Akpınar Arşivi).

tün bu olaylar neticesinde annesi Saniye Hanım'ın vefat etmesinin ruhunda yarattığı derin izler bu neşeli insanı adeta hayattan koparak, içine kapanmasına neden olur. Vefatının ardından, yakın dostu Şevket Süreyya Aydemir, Nurullah Esat Sumer'in bu ikinci dönemdeki kişiliğine ilişkin olarak aşağıdaki satırları kaleme alır:

> Nurullah Esat Sumer'in ölümü, sanıyorum ki, çok az insanda ruhi etkiler yapacak, yahut hatıralar canlandıracaktır. Çünkü Sumer, bir çevre insanı değildi. Toplum içinde, toplumdan kopmuş gibi yaşardı. İçine dönüktü. Ne aktif bir politikacıydı. Ne parlak bir hatip, tesir uyandıran bir parlamento adamıydı. Denilebilir ki ne konuşur ne de yazardı. Parlamento öncesi hayatında da kendi şahsiyeti içine kapanmıştı. Parlamentoda Maliye bakanı, bir aralık Dışişleri bakan vekili ve nihayet hayatının sonlarına doğru iki devre İstanbul Senatörü olarak icra ve yasama heyetlerinde yer almıştı. Ama bütün bu görevler sırasında da kendi içinde ve kendisi ile yaşayan, çevresinde de ancak, biraz da kendi sessizliği içinde ona uyan bir havaya gömülüydü. Küskün değil, fakat kendine özgü vasıfları olan bir şahsiyetti. Hâlbuki geriye baktığımız zaman, ondaki bu yalnız-

Nurullah Esat Bey ve eşi Fazilet Hanım kızları Melike Nur ve torunları Nazlı, İzzet ve Aslı ile birlikte.

lığın, bu iç hayat adamlığının yanında bir başka insanla da karşılaşırız. Ben bu şahsiyet alanından birkaç uzak hatırayı canlandırarak rahmetlinin iç âlemi ile karakterini yansıtan bazı sahneler vermek istiyorum. O zaman görünecektir ki, bu içine kapalı aydının ruh dünyasında, hepimize hitap etmesi gereken bazı cevherler vardır.[3]

Nurullah Esat Bey'in bu dönemdeki hayatını torunları Aslı Nişel, Nazlı Başak ve Ahmet İzzet Furgaç anlatıyor:

Aslı Nişel

Büyükbabamız Nurullah Esat Bey bizim kendisine dede veya büyükbaba dememizi istemezdi. Bizden kendisine Almancada bu anlama gelen *Opapa* diye hitap etmemizi isterdi. Hatırladığım kadarıyla, 1950'li yıllardan 1973 senesinde vefatına kadar kendisiyle birlikte eşi Fazilet Hanım ve Nenem Eşref Hanım ile çok iç içe bir hayatımız oldu. Çiftehavuzlar'da sahilde, bahçe içinde, tek katlı çok güzel bir evde yaşarlardı. Evin önündeki terastan iki taraflı

atkestanesi ağaçlarının sıralandığı bahçe yolundan yürüyerek denize inilir ve 1950 ve 1960'lı yılların yaz aylarında pırıl pırıl çakıl taşlarının süslediği denize girilirdi. *Opapa*'m ve anneannemin bornozlarını giyip günde iki defa denize girmeleri muhakkak ki bizim de en küçük yaşlardan itibaren denizi çok sevmemizi sağladı.

Geriye baktığımda o evdeki hayattan hatırladığım en net anı evde ne kadar pederşahi bir düzenin olduğu ve her şeyin nasıl Nurullah Bey'in etrafında döndüğüdür. Anneannem son derece fedakâr bir insandı ve "Nurullah Bey" veya "Bey" diye hitap ettiği *Opapa*'mı rahat ettirmek için adeta etrafında pervane olurdu. Nurullah Bey'in kahvaltısı, kahvesi, öğle yemeği, öğle uykusu, akşamları içtiği bir kadeh vermutu, akşam yemeği gibi her şey en ince ayrıntısına kadar düşünülürdü. Herhâlde Nurullah Bey de zorlu ve sorumluluklarla dolu bir siyasi yaşamın ardından kendisine herkesin adeta kul köle olmasını normal karşılar ve hiçbir konforundan taviz vermezdi. Bizler üç küçük çocuk olarak vaktimizin çoğunu o evde geçirdiğimizden ve haliyle yaramazlık edip *Opapa*'mı rahatsız ettiğimizde, biz de sık sık öfkesinden nasibimizi alırdık. Böyle durumlarda anneannem bize kalkan olur, biz de nenemin odasına kaçıp kurtulurduk. Nenem odasında bize Nurullah Bey'in gençlik yıllarını, anneannem ile evlenmesini, resimlerden de görüldüğü gibi son derece yakışıklı ve gösterişli olduğu için, hanımların ne kadar ilgisini çektiğini, halen tadı damağımda kalan bir üslupla anlatır ve bizi *Opapa*'nın öfkesi geçene kadar oyalardı.

Opapa'mın dünyada en çok sevdiği insan hiç şüphesiz ki annemdi. Kendi deyişi ile, "Hayatımın en önemli eseri ve en büyük mükâfatı" diye nitelendirdiği tek evladı annemiz Melike Nur ile ilişkisi bence çok önemlidir. Annemi çocukluğunda inanılmaz bir korumacılık içgüdüsü ile çok kısıtlamış ve yanlış eğitmiş olduğunu düşünüyorum. Bizim küçüklüğümüzde ise devamlı kızının yanında olmasını isteyerek, annemin artık evli ve üç çocuklu bir kadın olduğunu ve kendi evi ve hayatı olmasının gerektiğini bilmezmiş gibi davranırdı. Bu durum haliyle, fazla dillendirmese de annemi fevkalade yormuş ve yıpratmıştı. Daha sonraki yaşlarımda insanların çocuklarına ne kadar düşkün olurlarsa olsunlar, onların ayrı birer

birey olduklarını kabul edip, ona göre davranmaları gerektiğini içim acıyarak düşünmüşümdür.

Nurullah Esat Bey'in diğer bir özelliği çok tutumlu olmasıydı. Herhalde Türkiye'nin yokluk ve savaş yıllarını yaşamış olduğundan, gereksiz para harcanmasına, lüzumsuz masraf edilmesine kısaca her türlü israfa şiddetle karşı çıkardı. Eşyaların iyi kullanılmasına önem verirdi. Özellikle 1947 model Chrysler marka arabasına çok düşkündü ve bizleri ayakkabılarımızı silmeden içine bindirmezdi.

Bütün hayatı boyunca, son senelerinde bile, dış görünüşüne çok önem verir ve her zaman çok şık giyinirdi. Çeşit çeşit papyon kravatları, ipek fularları pek kıymetli aksesuvarlarıydı. Muhakkak her gün özenle tıraş olur ve etrafındaki herkesin de bakımlı olmasını isterdi.

Opapa'm vatandaşlık görevlerini çok ciddiye alır, vergi vermenin, oy kullanmanın çok önemli birer yurttaşlık görevi olduğu bilincini bize ve etrafına sık sık vurgulayarak yerleştirmeye çalışırdı.

Hatırladığım bir diğer konu güzel Türkçe konuşulmasına çok dikkat ettiğiydi. O zamanlar yeni yeni kullanılmaya başlanan "Merhaba", "Ne haber?" gibi laflara sinirlenir ve bize yerine göre "Günaydın", "İyi Akşamlar", "Nasılsınız?" dememiz gerektiğini devamlı hatırlatırdı.

Önemli işler dışında evden çok fazla çıkmazdı ama Çiftehavuzlar'daki eve sık sık tanınmış kişiler, eski siyasetçiler gelir ve uzun uzun memleket meseleleri tartışılırdı. Mesela Hatay Devleti Reisicumhuru Tayfur Sökmen Bey'in şoförlü siyah Cadillac marka arabası ile gelişi bugün bile gözümün önündedir. Celâl Bayar da yakın komşularıydı ve onunla da zaman zaman görüşülürdü. Bu önemli ziyaretçilerin yanı sıra o senelerde yavaş yavaş İstanbul'a göç etmeye başlayan Anadolulu komşular da vardı. *Opapa*'m onlarla da çok farklı altyapıları olsa da rahat ilişki kurar ve uzun uzun sohbet etmeyi severdi. Civardaki esnaf ile de iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösterir ve "çalışan insanları koruyup kollamak lazım" derdi. Hatta bugün bile aradan o kadar sene geçmiş, Çiftehavuzlar'ın en eski eczacısı Gürsel Tanyer Hanım eczanesine her gittiğimde, "Bü-

yükbaban tanıdığım en zarif ve saygıdeğer insandı. Ben yirmi iki yaşında bir kızdım ama eczaneme ceketinin düğmesini ilikler öyle girerdi," diye anlatıyor.

Ben Nurullah Esat Bey'in torunu Aslınur Nişel bugün artık yaşını almış, iki çocuğu, dört torunu olan bir insan olarak, elli koca yıl sonra, kendisini birebir tanıyan birisinden Nurullah Bey hakkında böyle bir cümle duyuyorsam ne mutlu bana! Ne mutlu bize!

Geriye dönüp baktığımda *Opapa*'mın şahsiyetimin gelişmesinde pek çok katkısı olduğunu görüyorum. Bu dünyada hiç kimse kusursuz olmadığına göre, bizlere düşen büyüklerimizin olumlu ve olumsuz yönlerini iyi tahlil ederek, kendi yönümüzü doğru çizmeye çalışmaktır diye düşünüyor ve kendisini rahmet ve şükranla anıyorum.

Nurlar içinde yatsın![4]

Prof. Dr. Nazlı Başak

Büyükbabamız Nurullah Esat Sumer kendine mahsus özellikleri olan özgün bir şahsiyetti ve hakiki bir disiplin, düzen, titizlik ve dürüstlük sembolüydü. O günün terbiye kurallarına azami özen gösterilerek fevkalade koruyucu bir ortamda ve etikete bağlı bir şekilde yetiştirilmemizde haftanın beş günü tüm öğleden sonralarımızı geçirdiğimiz büyükbabamızın evinin rolü büyüktü.

Bizim *Opapa* diye hitap ettiğimiz büyükbabamız Nurullah Esat'ın anneme aşırı bir düşkünlüğü vardı, büyükbabamız için dünya tek çocuğu olan ve Melek diye çağırdığı annem Melike Nur'un etrafında dönerdi, aynı şekilde annem de babasına büyük bir sevgiyle hatta tutkuyla bağlıydı. Hiç şüphesiz ki bu tutkunun en yakın şahitleri de anneannemiz ve bizler olduk ve yine bu sevgi, torunları olarak bizlerin de *Opapa*'mız ile çok vakit geçirmemizi sağladı.

Büyükbabam 1944 yılında Maliye bakanı iken Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni bitirip doktor olmak isteyen tek çocuğu annem Melike Nur'un Ankara'da henüz tıp fakültesi olmadığı için İstanbul'a gitmesine razı olmamış, sonrasında da annemin, babam Süheyl Furgaç'la evlenip biz dünyaya gelince, doktor olma tutku-

Nurullah Esat Bey kızı Melike Nur ile birlikte (NES Arşivi).

su hayal olmuş. Çok kitap okuyan, tıbba olduğu kadar edebiyata da meraklı, entelektüel ve akademik yönü güçlü ve özel bir insan olan annemin üniversite okuma hevesi erken 30'lu yaşlarında, biz üç kardeş Aslı, Nazlı ve İzzet, Alman Lisesi'ne başlayınca yeniden canlanmış ve annem büyük heyecanla İstanbul Üniversitesi'nde Fransız Filolojisi okumaya başlamıştı. Biz her gün okul çıkışı çok yakın oturduğumuz anneanneme-büyükbabama giderdik, yaz tatilinde ise zaten onlarda olurduk; dolayısıyla anneannem ve büyükbabamın bizim yetişmemizde emekleri büyüktür.

Çok sevgili anneannemiz ne kadar yumuşak, sevecen ve filozofsa, *Opapa*'m da o kadar otoriter, disiplinli ve gerçekçiydi. Okuldan gelir gelmez derslerimize oturmamızı ister ve özellikle Almanca ödevlerinde bize bilimsel yöntemlerle yardımcı olurdu. Kütüphaneden özenle çıkarılan, 1929 Leipzig tarihli olmalarına rağmen, hâlâ yeni kokan Meyers Ansiklopedilerini ve *Opapa*'mın mükemmel

Almancasını bugün hâlâ hatırlarım. Ansiklopedi karıştırmayı ve bilinmeyen her şeyin o kalın ve onlarca ciltten oluşan Meyers'lerden öğrenilebileceğini, bunun yanında kendi dilimiz olan Türkçeyi de iyi konuşmanın önemini ilk defa o evde öğrenmeye başlamıştık. Bir de aklımda yer eden meşhur *İstanbul Ansiklopedisi* var. Özellikle tarihe meraklı olan ben, ona bakmaktan çok hoşlandığım için, bir şeye üzüldüğüm zamanlarda *İstanbul Ansiklopedisi*'nin *Opapa*'m tarafından beni teselli amaçlı kütüphane dolabından çıkarılışını hiç unutamam. *Opapa*'m bütün sertliğine rağmen, şakacı ve kendi tabiriyle "latife yapmaktan" hoşlanan biriydi, herhangi bir nedenden üzüldüğümüz ya da ağladığımız zamanlarda bizimle şakalaşır ve konuyu değiştirerek ortamı yumuşatmaya özen gösterirdi. En çok latife ise öğle yemeklerinde yapılır ve biz üç kardeş tavuğun budunu yemek için birbirimizi yerken, neden tavuğun sadece iki tane bacağı var da diğer hayvanlar gibi dört bacağı yok sorusu ve sorunu anneannemin geleneksel tavuklu güveci sofraya her gelişinde konu olurdu.

Opapa'ma çok üst düzey misafirler gelirdi, bunlar o sıralarda 9-10 yaşlarında olan bizler için ilginç ama sıradan günlük olaylardı. Şahsen benim, o saygın misafirlerden ziyade, kapıya ihtişamla yanaşan ve kasketli şoförler tarafından kullanılan kocaman, siyah makam arabaları dikkatimi çekerdi. *Opapa*'m bu hatırlı misafirleri ile günlük ülke meselelerini tartışır, anneannem ise onlara yapılacak çay ya da kahve servisinin kusursuz olması için uğraşırken, patırtı etmemiz ve yaramazlık yapmamız bir yana, konuşmaları dinlememiz de istenmediği için o sırada bahçede oynar ya da deniz kenarına gönderilirdik.

Opapa'mla anneannemin evi Çiftehavuzlar sahilinde, büyük ve çok bakımlı bir bahçenin ortasında yer alırdı, yola ve denize olan mesafesi yaklaşık eşit olan bu ev devrin önemli mimarı Rüknettin Güney tarafından 1937 yılında inşa edilmiş olup, 1950'li ve 60'lı yıllarda hâlâ zamansız modern bir görünüme sahip olan tek katlı ve L şeklinde bir villaydı. L'nin iki kolu arasındaki boşlukta, salondan koyu yeşil ahşap panjurların çerçevelediği büyük bir cam kapı ile çıkılan, ortasında akasya ağacı bulunan, bazı kısımları-

nın kırmızı gül sarmaşıklarıyla örtülü olduğu çok geniş bir teras vardı. Rahat bahçe takımlarının ve büyük bir kırmızı şemsiyenin süslediği ve yazın tüm yaşamın geçtiği denize bakan bu terastan yayvan bir merdivenle çim ve çiçek tarhları ile bezenmiş olan ve iki sıra kestane ağacının gölgelendirdiği çift kademeli ön bahçeye inilirdi. Bahçeye haşmetli bir görüntü veren kestane ağaçlarının ikiz kardeşim Aslı ile benim dünyaya gelişimiz vesilesi ile diktirildiğini bilirdik. Yukarıdaki tasvirim yanıltmasın, bu evin mimarisi, terası, balkonları, bahçesi, dekorasyonu ve iç düzeni çok zarifti ama gösteriş ve yapaylıktan tamamen uzak zarafeti, evin her köşesinin hazmedilmiş bir kültür birikimini yansıttığı çocuk gözüyle bile anlaşılırdı.

Anneannem ve *Opapa*'mın yazları, sabah ve akşamüstü olmak üzere, günde iki kere muntazam denize girme ritüelleri vardı. Onlarla aynı saatlerde yan iskelelerdeki komşuları da denize girdikleri için birbirine paralel ahşap iskeleler üzerinde ya da sonrasında deniz kenarında, çok sıcak sohbetler ve hoş misafirlikler oluştuğunu hatırlıyorum. Bahçeye servis edilen kahve de bu sohbetlere eşlik ederdi. Derken saat 12 oldu mu, o zamanlar piyasaya yeni çıkan gezgin Migros kamyonunun tatü-tatası duyulur, o ses geldiği anda anneannem iki eli kanda dahi olsa her işi bırakır ve Migros kamyonuna koşardı. Bu koşarak gitmenin ana nedenlerinden biri de biz üç çocuğun vazgeçilmeyen siparişi olan gofretlerdi. *Opapa*'m Migros koşturmasından pek hazzetmez, "Fazilet Hanım, sana yakışıyor mu?" diye söylenir ve bu sahne hiç istisnasız her gün tekrarlanırdı.

Opapa'm anneanneme ya "hanım" ya da "Fazilet hanım" diye seslenirdi; anneannemin evinin üçüncü sakini ve en önemli şahsiyetlerinden biri olan nenemiz Eşref Vergin'e ise *Opapa*'m çok saygı duyar ve kayınvalidesine "hanımefendi" diye hitap eder ve keyifli zamanlarında onunla da çok şakalaşırdı. Her başarılı erkeğin arkasında bir hanım vardır, bence *Opapa*'mın başarısının arkasında farklı bir görgü sahibi ve iyilik timsali olan anneannem ve *Opapa*'mı çok genç yaşında damat olarak almış ve ona "oğlum" diye hitap eden Hilâl-i Ahmer'in (bugünkü Kızılay) ilk onur-

sal başkanı olmaktan gurur duyduğunu çok sıklıkla tekrar eden, biz üç kardeşe ağzından bal damlarcasına tatlı bir üslupla eski aile hikâyelerini ve Manastır'ı anlatan güngörmüş bir İstanbul hanımefendisi olan nenemiz Eşref Vergin vardı. Her ne kadar çocuk gözüyle evin kayıtsız şartsız hâkimi büyükbabam gibi görünse de, ipler anneannemizin ve yılın yarısından çoğunda onlarla birlikte yaşayan nenemizin elindeydi.

Opapa'm, bu kitapta çok detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi, kariyerinin zirvesindeyken ve henüz genç denecek yaşında siyasette yaşadığı hayal kırıklığı dolayısıyla bir nevi yaşama küsmüştü, yalnız olduğu zamanlarda genelde sıkkın ve düşünceli, daha doğrusu içine kapanık olurdu. Bir şeyler okumadığı zaman ya daktilosunun başında yazı yazar ya da çocuk hafızamda kalan, masanın üzerine yaydığı mimari planlarla meşgul olurdu. Bugün büyükbabamı en iyi tanıyan kimselerden biri olan sevgili yeğeni Güli Vlora Abla, dayısı Nurullah Esat için, "Siz *Opapa*'nızın hakiki haline yetişemediniz ki, kendisi son derece neşeli, eğlenmeyi, yemeyi, içmeyi, dans etmeyi seven, şakacı ve çok *şarman*, karizmatik bir insandı, siz onun en sıkıntılı ve keyifsiz dönemine şahit oldunuz," diyor şimdi. Sahiden de biz büyürken *Opapa*'mın yegâne keyifli olduğu zamanlar herhalde yanında annem ve biz üç çocuğun onlarda olduğu zamanlardı.

Bir de sevgili komşuları; *Opapa*'m ve anneannem komşularına çok değer verir ve onlarla sık vakit geçirirlerdi. Bu kitapta da adı geçen devrin İş Bankası Genel Müdürü Sayın Muammer Eriş ve eşi Musaffa Hanım, Celâl Bayar, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu ve Hayri İpar aileleri, birkaç bahçe ötede Mümtaz Fazlı Taylan, Dormen ve Adakanlar, Özgen Ailesi ve Mahmut ve Fehime Güleç çok uzun yıllar, *Opapa*'mın vefatından sonra da anneannem ve ailemiz ile bağlarını koparmamış olan yakın dostlarımızdır.

Bu ailelerin Nurullah Esat'ı yaşamış olan çocukları şimdi büyükbabamı efsane gibi anlatıyorlar: Sevin Taylan Emiroğlu: "8-9 yaşlarındaydım, babam, Nurullah Esat'ın bize geleceğini söylediği zamanlar, ben şimdi hangi elbisemi giyeyim diye heyecanlanırdım, o kadar kibar, zarif, boylu-poslu ve şık bir adamdı o sırada Maliye vekili olan, Melike ablamın babası Nurullah Esat Bey." Hatice Eriş

Celaloğlu: "Öyle insan kalmadı artık, Nurullah Bey dünyanın en nazik ve zarif erkeğiydi, son derece kültürlüydü, bilgiliydi, çok güzel konuşurdu, ayrıca çok özenli ve şık giyinirdi." Özgen Ailesi'nin torunu İncigül Özgen Ören ise, "Benim için asalet kelimesinin anlamı Sumer Ailesidir," diye özetliyor konuşmasını.

Ben de *Opapa*'mın her zaman mağazadan o an alınmışçasına yeni ve jilet gibi ütülü lacivert gabardin pantolonlarını, tiril tiril keten gömleklerini, şık mokasenlerini, giysileriyle uyumlu kravat, fular ve kemerlerini, fötr şapkalarını bugün gibi hatırlıyorum. Kendisi gibi etrafındakilerin de bakımlı olmasını ister, kıyafetini ya da saçını beğenmediği zamanlar anneannemi hemen ikaz ederdi.

Arabası göz bebeğiydi. Biz ikizleri karlı bir aralık gününde doğduğumuz İtalyan Hastanesi'nden çıkaran o dışı pastel yeşil, içi taba renkte deri koltuklu, iki kapılı, 1948 model coupe Chrysler, içine bindiğimizde mis gibi deri kokardı. *Opapa*'m onu her kullanışından sonra büyük bir itinayla garaja park eder, garaj ise diğer garajlar gibi benzin ve yağ değil, yeni araba kokardı.

Ödünsüz disiplinine ve sert dış kabuğuna rağmen, romantik, çok ince ve sanatkâr bir ruhu vardı Nurullah Esat Sumer'in. Müziği ve şiiri severdi, büyük şair Yahya Kemal Beyatlı yakın dostuydu. Yazdığı bir şiiri ve kısa bir romanı da var. Bunların yanında arada bir keman çalışını da anımsıyorum, sonraki yıllarda dolapta öksüz kalan kemanını da... Dede Efendi bestesi "Yine Bir Gülnihal Aldı Bu Gönlümü" şarkısını çok sevdiğini, keyifli olduğu akşamlarda dinlediğini ve söylediğini bu satırları yazarken hatırlıyorum. Taş plaklar ve gramofondan dinlenen Viyana valsleri, Macar dansları, "Türk Marşı" ve anneannemin çok sevdiği Chopin ezgileri de bende bugün hâlâ *Opapa*'nın evinin oturma odasını çağrıştırır. Bir de bebeklik albümümüzde sakladığımız isim listesi aklıma geliyor şimdi. *Opapa*'mın elyazısı ile ince bir pelür kâğıda yazılmış olan bu listede Aslı ile benim ikiz olacağımız anlaşıldıktan sonra *Opapa*'mın bulduğu isim kombinasyonları vardı; birbiriyle uyumlu, özenle düşünülerek seçilmiş bu isimler de onun inceliğinin ve mükemmeliyetçiliğinin tipik göstergesidir, Aslı ile Nazlı ise listedeki sıra başı isim çiftlerinden biridir.

Büyükbabamın evinde politika ve geçmişte olup biten olaylar neredeyse tabu denecek kadar gizliydi ve ben bir kere bile *Opapa*'mın Atatürk, İnönü ve Celâl Bayar ile yakın çalışması ile ilgili bir anekdot anlattığını, Sümerbank'ın kuruluş aşaması ya da ülke iktisadına ve sanayileşme sürecine yaptığı katkılardan bahsettiğini duymadım. Hâlbuki genellikle vaktini geçirdiği, bizim "küçük salon" dediğimiz oturma odası, çepeçevre o günlere ait büyük boy resimlerle doluydu. Ne geçmiş ne de günlük politik olaylar bizim yanımızda katiyetle konuşulmazdı. *Opapa*'mın bu konuları bizim dışımızda da pek dile getirdiğini zannetmiyorum. O devir besbelli onun yaşamında nahoş izler bırakarak kapanmıştı ve artık unutmak istediği bir dönemdi.

Ben Alman Lisesi'ni bitirip 19 yaşında Almanya'ya gittiğim için *Opapa*'mla olan hatıralarım hep çocukluk ve lise yıllarımı kapsıyor. Maalesef *Opapa*'mın son beş yılında Türkiye'de bulunduğum günler sayılıydı. Göttingen'de okurken *Opapa*'mla mektuplaşırdım, şimdi o mektupları saklamadığım için çok pişman ve üzgünüm. Ailem dedemin 1973 yılının 30 Eylülü'ndeki ani vefatını o sırada yüksek lisans tezimi bitirmekte olduğum için üç ay boyunca benden saklamışlardı. Yılbaşında İstanbul'a gelince bu acı haberi almıştım. O güzel evdeki ağır yıkım, üzerinden çok uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, bugünkü gibi halen gözümün önünde.

Nurullah Esat Sumer ülkeye üst düzeyde hizmet etmiş, değerli bir devlet adamı olduğu kadar, çok iyi yetişmiş, donanımlı, kültürlü, üç lisanı iyi konuşabilen, ülkesini çok seven, saygın bir insan, itibarlı bir yurttaş ve kelimenin tam anlamıyla bir aydındı. Tatlı-sert ve disiplinden taviz vermeyen tutumuyla, bilime, bilgiye, kültüre, şiire, sanata, evine, ailesine ve ülkesine verdiği değerle hakiki bir rol modeli olduğunu söyleyebileceğim bir büyükbabaydı. Biz üç kardeşin de bugün hâlâ o evdeki terbiye, ahlak ve sorumluluk kurallarının silinmez izlerini taşıdığımızı düşünüyorum. Büyükbabamın kalbimdeki yeri çok özeldir. Atatürk'ün yanı başında ayakta dimdik duran, dikkatli, ciddi, vakur ve saygılı genç Nurullah Esat'ın üniversitedeki ofisimde ve evdeki çalışma odamda asılı olan bu resmi bana meslek yaşamım boyunca yön göstermiştir. Olağanüstü disiplini ve titizliği, evine, arabasına, giyimine, eş-

yasına duyduğu sevgiyi ve verdiği değeri bugün düşündüğümde, kendimde de biraz aşırıya kaçan bu tür birçok özelliği keşfediyor ve büyükbabamı bununla da yâd ediyorum.

Sümerbank'ta yaptığı çalışmalar dolayısıyla kendisine Sumer soyadı bizzat Atatürk tarafından verilen, Yalçın Küçük'e göre Türkiye'nin gelmiş geçmiş en iyi ekonomisti olan ve saygın bir Alman meslektaşı tarafından o günün Alman Ekonomi Bakanı Erhard'dan daha yetenekli bir iktisatçı olarak değerlendirilen Nurullah Esat Sumer'in ülkemize yaptığı hizmetler bugüne kadar maalesef topluma yeterince mal edilmemiş ve anlatılamamıştır diyebilirim.

Büyükbabamıza bizim yapamadığımızı sevgili kardeşi, büyük amcamız, değerli ressam Prof. Ayetullah Sumer'in torunu Hasan Aslan Akpınar yaptı. Aslan bu kitabı yazarken Nurullah Esat Bey'i mükemmel bir şekilde tanıdı, tanıdıkça kendisine daha büyük bir saygı ve sevgi ile bağlandı.

***

Sevgili *Opapa*, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi ve sanayisinin daha emekleme aşamasında ülkene verdiğin değerli hizmetlerin Hasan Aslan Akpınar tarafından bu kitapta anlatılmasını, o unutulmaz yılların üzerinden geçen 70 yıldan sonra seni yeniden hayata döndürmek olarak görüyorum.

Siyasi yaşamındaki saygınlığını, itibarını ve ülkeye yaptığın hizmetleri, seni tanımamış olanlara tanıtmak, bilenlere ise hatırlatmak gerektiğini düşünüyorum. Biz torunların bile çok genç yaşında üstlendiğin ulusal ve uluslararası görev ve sorumlulukların ne denli kapsamlı, çok yönlü ve kurulma aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti için bir ilk olduğunu senden duymadık, şimdi bu kitaptan öğreniyoruz. Değer yargıları hızla değişen dünyamızdan senin gibi bir devlet adamı iyi ki geçti ve ne mutlu bize ki sen bizim büyükbabamız oldun. Senin ve sevgili anneannemizin aziz hatırası önünde saygıyla eğiliyorum.[5]

Prof. Dr. İzzet Furgaç

Opapa'mın 1973'teki vefatında 25 yaşında olan Chrysler aşağı yukarı 30 bin kilometrede ve yumurtadan çıkmış gibi pırıl pırıl

1948 Chrysler Coupe (http://momentcar.com/chrysler/1948/chrysler-windsor/)

bir durumdaydı. *Opapa*'m arabasını itinayla kullanır, daha doğrusu son yıllarında pek kullanmazdı. Belirli aralıklarla Chrysler büyük bir seremoniyle evin altındaki garajdan çıkarılır, bir tur evin önündeki çam ağacının etrafında döndürülür (lastikler hep aynı yerde yatıp bozulmasın diye), yıkanıp temizlenip yine garaja geri sokulurdu.

Arabayla seyrek olarak banka, postane ve benzinci gibi yakın çevreye gidilirdi. Bu "seyahatlerde" o zaman 13-14 yaşında olan ben, *Opapa*'mın yanına sokulur ve o yıllarda boş olan ara sokaklarda ve bahçede yandan direksiyonu tutar, arabayı kullanırdım.

Hiç âdeti olmayan böyle bir kaçamağın –torununu çok mutlu ettiği için– onun da hoşuna gittiğini yanağındaki nadir tebessümden hissederdim. Bu hevesle bana, "Sen Alman Lisesi'ni bitir, ben bu arabayı sana vereceğim," derdi. Ben de arabaya çok meraklı bir çocuk saflığıyla bu vaadi ciddiye almıştım. Hâlbuki *Opapa*'m sadece bana arabasını kullandırtacağını kastediyordu ki, bu bile yukarıda anlattığım gözü gibi baktığı arabası için büyük bir vaat idi. Ayrıca, *Opapa*'m o devirde 18-19 yaşında, daha eli iş tutmamış bir gencin araba sahibi olmasını tasvip edecek birisi de değildi.

Ben ise 19 yaşında liseyi bitirdiğim gün diplomam elimde doğru Çiftehavuzlar'a gittim. Arabamı istiyordum. Evdeki kısa bir gerginlik süresinden sonra anahtarlar elinde geldi. Anneannem ban-

Nurullah Esat Bey'in 1948 model Coupe Chrysler otomobili (NES Arşivi).

kaya gidecekti ve onu ben götürecektim. Chrysler senelerden beri belki ilk defa *Opapa*'m içinde olmadan hareket edecekti. Garajdan yine de kendisi çıkarttı. Anneannem öne, bahçıvan Celal Efendi de sanki bir bekçi gibi arkaya oturdular, ben de direksiyona geçtim ve yola çıktık.

Banka iki kilometre uzaklıkta Selamiçeşme'deydi. Anneannem bankanın önünde inince ben bekçi-bahçıvana hemen arabadan inmesini, benim acil bir işim olduğunu söyledim; o zamanlar zor yürüyebilen anneannemi taksiyle eve döndürmesini rica ettim. Bence cin gibi durumu fark eden Celal Efendi hiç zorluk çıkarmadan hemen arabayı terk etti. Ben de gaza bastım. Chrysler yine senelerden beri ilk defa araba vapuruna bindi ve biz karşıya geçtik. Sınıf arkadaşlarımla buluştum, onları arabaya doldurdum ve hayran bakışlar arasında Boğaz senin, Fenerbahçe benim arabanın tadını çıkartıp mezuniyetimizi kutladık. Sonunda geç vakit bizim evin yolunu bulduğumda anne ve babamın baskısıyla karşılaştım ve gece arabayı tekrar Çiftehavuzlar'a döndürdüm. Zavallı Chrysler o zaman 21 yıllık ömründe geceyi herhalde ilk defa açık havada geçirdi. Bu konu –tahmin ediyorum ki *Opapa*'mın hayatındaki birçok daha önemli mesele gibi– "tabu" oldu, bir daha konuşulmadı. Kısa zaman sonra da ben okumak için Almanya'ya gittiğim için unutuldu.

Opapa'mın vefatından sonra Chrysler çeşitli aile bireyleri tarafından 10-15 yıl daha kullanıldı ve oldukça çabuk çöktü, gerektiği gibi değerlendirilemedi, mesela bir müzeye konabilirdi. Sonunda yanılmıyorsam bir hurdacıya satıldı, kayboldu gitti.[6]

Şiire, Sanatçıya ve Sanata Saygılı Bir İnsan

Şiir okumayı ve yazmayı çok seven Nurullah Esat Sumer'in *İnsan ve Kader* isimli şiiri bu kitabın yazımı sırasında torunu Prof. Dr. Nazlı Başak tarafından bulunmuştur.

İnsan ve Kader
Her zaman olmuş arzımız böyle
İki üç milyar insanın vatanı.
Kaçının beyni var duyan, düşünen;
Kaç adeddir güzelden anlıyını?!...

Şöyle milyarlarca milyar insandan
Kaçı vardır ki, düzgün insandır?
Mütefekkir ve bir de san'atkâr,
Yani Halik'tir, üstün insandır.

Üstün insan olanların kaderi,
Her zaman, her devirde, her yerde
Kıskanılmak, belaya çağrılmak
Ve nihayet taşınmak ellerde!...

Üstün insan için sınır yoktur...
Belki tek gaye, tek hedef vardır.
Çünkü yalnız ilimde, san'atta
Yükselenler için şeref vardır.

Kadın, erkek vücudu, zinde iken
Neyse icabı hilkatin, o olur.
Karşı koymak bu zorlu icaba,
Her fiilden ziyade korkunçtur.

Irza düşkün samurların sonu bu:
Bedenen, ruhan ayrı ayrı çöküş...
Sıhhatin sırrı: şehvetin düzeni...
Bu düzenden uzaksa kari: çöküş...

Bir avuç üstün insanın hakkı,
Kendi şevk âleminde hür yaşamak...
Ruhunun aşk, vücudunun şehvet
İki sıhhat şarabıdır mutlak.

15.XII.1959

Büyük Şair Yahya Kemal Beyatlı, Nurullah Esat Bey'in yakın bir dostu olup, Yahya Kemal'in sıkıntısı olduğunda başvurduğu kişilerin arasındadır.[7] Şiiri seven ve Yahya Kemal'in şiirlerine de hayran olan Nurullah Esat Bey büyük şaire ait şiirleri özel bir defterde tutar.[8]

Nurullah Esat Sumer'in, Türk sanatının gelişmesine de önemli katkıları olmuştur. Bu katkıların en başında bugün dahi Ankara'nın tek opera binası olarak hizmet veren Ankara Devlet Opera ve Balesi'nin Ankara Ulus'taki sahnesinin oluşturulması gelir. Gazeteci Şefik Kahramankaptan; *İsmet İnönü ve Harika Çocuklar* adlı kitabında bu olayı aşağıdaki şekilde anlatıyor:

> Ankara'ya yeni bir opera binasının yapımı gündemdeydi. Ama her zamanki kaynak sıkıntısı işin zora koşulmasına yol açıyordu. Maliye Bakanı Nurullah Esat Sumer'di. Sumer, Dışişleri Bakanlığı'na vekâleti dolayısıyla Dışişleri binasında bulunduğu bir gün, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından arandı. İnönü telefonda, Sumer'i sıkıntıya sokacak bir talepte bulunuyordu:
>
> '- Bak Sumer! Saygun, Erkin yanımdalar. Altar da burada. Heyet halinde, yeni opera binası yapımı için yeni yıl bütçesine ödenek konulmasını istiyorlar. Biraz sonra seni ziyaret edecekler.'
>
> Sumer sıkıntıyla cevap verdi:
>
> '- Mevzuu yakinen bilmekteyim Paşa Hazretleri. Ancak kifayetsizlikler sebebiyle yeni sene bütçesini bir türlü bağlayamıyoruz. Takdir buyurursunuz ki ödenek bulmada muazzam güçlüklerimiz...'

İnönü, tipik temennisiyle konuşmayı kesiyordu:

'– Bulursun! Bulursun!'

Maliye Bakanı'nı ter basmıştı. O sıkıntıyla bakan, odasının önündeki balkona çıktı ve birdenbire karşısında sessizce durmakta olan Sergi Evi'ni gördü. Bina, kendi haline terk edilmiş sessizce yükseliyordu Ulus'a doğru... Sumer'in sıkıntısı birden çözüm bulmanın sevincine dönüşmüştü. Az sonra yanına gelen heyete de müjdeyi verdi. Öngörülenin yarısından çok az bir ödenekle Sergi Evi, bugünkü Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü'nün faaliyet gösterdiği Büyük Tiyatro'ya dönüştürüldüğünde yıl 1948'di.[9]

İsmet İnönü'nün kızı Özden Toker de aynı hadiseye farklı bir açıdan tanıklık etmiştir:

Cumhurbaşkanlığı köşkünde ailece yediğimiz öğle yemeklerine babam yakın çalışma arkadaşlarını getirdiği de olurdu. Biz çocuklar dikkat kesilir, sofrada konuşulanlardan bir şeyler kapmaya, öğrenmeye çalışırdık.

Çok iyi hatırladığım, Nurullah Esat Bey'in bizimle olduğu böyle bir yemek var.

O gün misafiri ile yemek odasına giren babam çok neşeli görünüyordu. Sofrada yanına oturttuğu, o sırada Maliye Bakanı olan Nurullah Esat Bey'e takılıyordu. Babam memnun, Nurullah Esat Bey mahcup, derin bir sohbete dalmışlardı. Biraz sonra durum anlaşıldı.

Yıl 1948. Başkent Ankara'da hâlâ bir opera binası yoktu. Bir heyet halinde Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Cevad Memduh Altar babama gelmişler, buna bir çare bulunması için desteğini rica etmişlerdi. Sıkıntı kaynak eksikliğinden geldiğinden parayı bulmak Maliye Bakanı Nurullah Esat Sumer'e düşüyordu.

Cumhurbaşkanı Köşkü'nden aranan Nurullah Esat Sumer o sırada vekâlet ettiği Dışişleri Bakanlığı'nda çalışıyormuş. Telefonda bizzat cumhurbaşkanından kendisinden bekleneni öğrenmiş, büyük bir nezaketle, sıkılarak durumunun güçlüklerini ve gerekli parayı bulmanın güçlüklerini sıralamaya çalışan bakanın sözünü, ona olan güvenini, inancını belirten bir sesle kesmiş cumhurbaşkanı:

– Bulursun, bulursun... diye kesmişti. Bakan da gerekli çözümü hakikaten bulmuştu. Hem de telefonu kapattıktan hemen sonra. Dışişleri Bakanlığı'nın karşısında eski bir bina duruyordu "Sergi evi" olarak yapılmış

ama artık terk edilmişti. Bu bina makul bir ödenekle Ankara'nın ihtiyacı olan opera binasına pekâlâ dönüştürülebilirdi. Nurullah Esat Bey'in üzerinden büyük bir yük kalkmış, rahat bir nefes almıştı. Babamın ona gönderdiği heyete büyük müjdeyi vermiş, herkes çok mutlu olmuştu. Ama Ankara'nın nihayet bir opera binasına kavuşacağını bilmek en çok babamı sevindirmişti. Sofrada onun keyfini çıkarıyordu.[10]

Sonsöz

Âli İktisat Meclisi Genel Sekreteri olarak başladığı devlet hayatında hızla parlayan ve yükselen Nurullah Esat Sumer, Bankalar Konsorsiyumu Reisliği, Sümerbank Genel Müdürlüğü, Maliye Bakanlığı, Dışişleri Bakan Vekilliği ve son olarak Devlet Bakanlığı görevlerini üstün bir başarı ile icra etmiş, başta cumhurbaşkanları Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Celâl Bayar olmak üzere; Başbakan Şükrü Saracoğlu, İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş, Yapı ve Kredi Bankası'nın kurucusu Kâzım Taşkent, Kâğıt Sanayisi'nin öncüsü Mehmet Ali Kâğıtçı gibi Cumhuriyet'in efsanevi kişilikleri ile birlikte çalışma fırsatını yakalamıştır.

Ülkesi için yaptığı sayısız hizmete rağmen, ülke sanayisinin kalkınmasına ilişkin görüşlerinden taviz vermediği için dış güçlerin düşmanlığını üstüne çeken Nurullah Esat Sumer, aleyhinde yürütülen sistemli bir karalama kampanyası neticesinde istifa etmeye mecbur bırakılmış, ülke, mükemmel bir şekilde kendini yetiştirmiş, dürüst, tecrübeli ve bilgili bir devlet adamı ve iktisatçıdan mahrum

bırakılmıştır. Ancak, bugün geç de olsa, Nurullah Esat Bey'in de savunduğu, milli sanayileşme yoluyla dışa bağımlılığın azaltılması fikrinin benimsenmiş olması sevindirici bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

2016 yılında kaybettiğimiz gazeteci ve yazar merhum Altemur Kılıç'ın 2011 yılında yazdığı bir köşe yazısında, Türkiye'de endüstri devrimine damgasını vuran kişi olarak andığı Nurullah Esat Sumer,[1] Ahmet Emin Yalman'ın da çok doğru bir şekilde nitelendirdiği gibi "Cumhuriyetin, Mustafa Kemal'in Akıncıları" arasındaki daimi yerini almıştır.

Hasan Aslan Akpınar
21 Haziran 2019

KRONOLOJİ

13 Nisan 1899 İzmir'de doğdu
1911-1914 İzmir Amerikan International College'da eğitim gördü.
1915-1917 Osmanlı Tütün Rejisi'nde çalıştı.
1917-1922 Almanya'da lisans ve doktora eğitimini tamamladı.
1923-1928 Osmanlı Bankası'nda çalıştı.
9 Nisan1925 Emine Fazilet Hanım ile evlendi.
15 Ocak 1926 Kızı Melike Nur dünyaya geldi.
1927-1933 Âli İktisat Meclisi Genel Sekreterliği.
1930-1931 Bankalar Konsorsiyumu Reisliği.
1932-1933 Osmanlı Borçları görüşmelerinde müşavirlik.
1933-1940 Sümerbank (Kurucu) Genel Müdürlüğü.
1941-1950 6. 7. 8. Dönem Antalya Milletvekili, Bütçe ve Maliye Komisyonu Üyesi.
15 Eylül 1944-7 Ağustos 1946 Maliye Bakanı.
5 Nisan 1945-Temmuz 1946 Dışişleri Bakan Vekili.
30 Haziran 1947 Dünya Bankası ve IMF Türkiye Guvernörü.
16 Ocak 1949-7 Haziran 1949 Dış Yardımlardan Sorumlu Devlet Bakanı.
27.03.1953-1954 Yapı ve Kredi Bankası Yönetim Kurulu Üyesi.
15 Ekim 1961-7 Haziran 1964 Cumhuriyet Senatosu Üyesi.
30 Eylül 1973 İstanbul'da vefat etti.

NURULLAH ESAT SUMER'İN *CUMHURİYET* GAZETESİNDE YAYIMLANAN MAKALELERİ

1- "İktisadımızın Anayolu", 30 Ocak 1926, s. 4.
2- "İktisat Heyeti mi İktisadî Şûra mı?", 27 Şubat 1926, s. 4.
3- "Nüfus Meselemiz ve Neomaltuzjanizm", 1 Mart 1926, s. 5.
4- "İktisadi Buhranın Sebep ve Neticeleri", 6 Mart 1926, s. 5 (İktisat sütununda Türkiye'de yaşanan iktisadi problemlerin anlatıldığı makale).
5- "Bir Müşahede-Bir Mukabele", 1 Mayıs 1926, s. 4.
6- "İmar Bankası ve Tahvilât Politikası", 2 Kasım 1926, s. 2.
7- "Umumî İstihlak Vergisi", 11 Kasım 1926, s. 2 (İktisat sütununda genel tüketim vergisinin yankılarını anlatan makale).
8- "İktisadî Nazar Zaviyesinden Kadınlık Hareketi", 24 Kasım 1926, s. 3.
9- "Türk İktisadiyatının Şehrahi", 30 Kasım 1926, s. 3 (İktisat sütununda ümran, refah, servet gibi kelimelerin devlet ekonomisindeki öneminin anlatıldığı makale).

Kaynak: Esra Topçu, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, "Cumhuriyet Gazetesinde Edebi ve Kültürel Faaliyet", Ağustos 2014, s. 456.

EKLER

EK 1

Zweitschrift!

HANDELS-HOCHSCHULE BERLIN

Abgangszeugnis

Herr Nurullah Essad Bey

geboren am 12. April 1899 zu Smyrna

ist am 18. Oktober 1917 an der Handels-Hochschule Berlin immatrikuliert worden und hat bis zum Schluß des Sommer-Semesters 19 19 seinen Studien hier obgelegen.

Er hat die umstehend verzeichneten Vorlesungen und Übungen belegt und die Vorschriften über die An- und Abmeldung erfüllt.

Hinsichtlich seines Verhaltens auf der hiesigen Handels-Hochschule ist Nachteiliges nicht zu bemerken.

Berlin, den 8. August 19 19.

Der Rektor

Leitner.

Album V Nr. 165

Nurullah Esat Bey'in Berlin Üniversitesi'nden aldığı lisans diploması (NES Arşivi).

EK 2

Universität Frankfurt am Main

Unter dem Rektorat des Professors der Hygiene und Bakteriologie Geheimen Medizinalrats Dr. Max Neisser verleiht die Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliche Fakultät durch ihren Dekan Dr. Paul Arndt, Professor der wirtschaftlichen Staatswissenschaften, Herrn Nurullah Esso aus Smyrna (Türkei) auf Grund seiner Arbeit „Die anatolische Landwirtschaft mit besonderer Berücksichtigung Kleinasiens" nach gut bestandener Prüfung Titel und Würde eines Doktors der Staatswissenschaften (Doctor rerum politicarum).

Vollzogen zu Frankfurt a. M.
am 12. März 1922.

Nurullah Esat Sumer'in Frankfurt Üniversitesi'nden aldığı doktora diploması (NES Arşivi).

EK 3

Türkiye ve Uluslararası Sermaye[1]

Aşağıdaki yazılar, son zamanlarda her vakitten fazla bir şiddetle ortaya çıkan (Doğu Meselesi)nin ekonomik olarak izahı için bir deneme olacaktır. Bu mesele; son olayların doğurduğu veyahut "kendini kurtarma" "bizzat mukadderatını tayin eyleme" ve ulusların mutluluğu hususundaki çalışmalar sonucu meydana gelmiş olan milli-dini bir mesele değildir; belki tamamıyla iktisadi ve siyasi bir karakterdedir!

Bu meselenin aydınlanması için Türkiye'de sermaye koyan zengin ulusların emellerini tahlil etmek, kapital koyma şartlarını zikr eylemek ve nihayet bu kapitallerin kimlerin çıkarları için çalıştıklarını göstermek lazımdır.

Bu soruların cevaplarını verebilmek için ilk yabancı sermayelerinin Türkiye'ye (ne zaman, nasıl ve hangi şekilde) girdiklerine küçük bir tarihi nazar atfeylemeliyiz.

1845 yılında Türkiye'nin mali ihtiyacı en yüksek noktasına ulaştığı zaman, bir istikraz akdi için Türk hükümeti İngiltere'ye başvurmuştu.

Bu hususta cereyan eden müzakereler Mısır cizyeleriyle vergilerle kapatılan ve sağlanan üç milyon İngiliz lirasından mürekkep birinci istikrazın akdi ile sonuçlandı. Bununla beraber akdedilen istikraz hükümet ihtiyaçlarının giderilmesine yetmedi ve Türkiye 1855'te ikinci defa olarak elini uzatmak zorunda kaldı. Bu sefer İngiltere ve Fransa beş milyon liralık ikinci bir istikraza birlikte muvafakat eylediler.

Bu andan itibaren son zamanlara kadar süren (sürekli istikrazlar devri) başladı. Her borçlanmanın evveliyatını tespit konumuz dışındadır. Asıl bizi ilgilendiren şey akdedilen istikrazların ilkin Türkiye'nin ekonomik ve politik esarete girmesini kolaylaştırdığı ve böylece kâr peşinde koşan beynelmilel kapitalizme geniş bir (soygun alanı) sağladığıdır.

---

1 Nurullah Esat, "Türkiye ve Uluslararası Sermaye", *Kurtuluş* dergisi, Sayı: 4, 1919, Derleyen: Rasih Nuri İleri, Tüstav, İstanbul, Şubat 2007, s. 179.

Durmadan kötüleşen ihtiyaç akdedilen istikrazları o suretle kabarttı ki, 1875'te Türkiye borçları, birinci istikrazın akdinden yirmi yıl sonra, beş buçuk milyar franga ulaştı.

Bu hal borç veren memleketlerde hoşnutsuzluk ve endişe doğurdu. O suretle ki Türkiye'yi borçlarını yalnız devamlı bir kefaletle (âşarın rehin edilmesi) ve dolayısıyla borç veren yani alacaklı olan memleketlerde en geniş imtiyazlarla sağlamaya değil, aynı zamanda İngiltere ve Fransa hükümetleri tarafından ileri sürülen iki taraflı mali kontrole de razı olmaya zorladı. Bu mali kontrolün Türk hükümet işlerine müdahalesinden itibaren, Türkiye'nin finans bakımından mutlak bağımlılığı başladı ve bu bağımlılık ilişkilerinin sonucu olarak da (Türkiye siyasi bağımsızlığını) kaybetti.

Bu Türkiye'de Avrupa sermayesinin, tabir caiz görülürse, (siyasi sermaye) diye zikredebileceğimiz biçimidir; zira bu sermayenin görevi bir ulusu Düyûn-ı Umumiye ile yabancı ulusların hâkim olan alacaklı sınıflarına karşı esarete sokmaktır.

İkincisi; Türkiye'deki Avrupa sermayesi (ekonomik sermaye) olarak görülür: Bu arada Türk ekonomi hayatının çeşitli kollarında (sanayi, ticaret ve nakliye sermayeleri) gibi göz boyayan isimlerle faal yabancı sermaye müesseseleri emmeleri ile milli ekonomik gelişmeyi imkânsız kılmaya ayrılmışlardır. Kaoski (Kautsky) nin deyimini kullanarak Türkiye'yi de bir soygun sömürgesi olarak vasıflandırabiliriz ki, anayurtlarında yaptıkları soygun yetişmeyen ve soygun alanlarını genişletmeye çaba harcayan, dışın soyan sınıfı tarafından işgal edilir. Onlar sömürgeye orada yeni bir yurt bulabilmek için gitmezler; son damlalarını çıkarıncaya kadar emdikten sonra onu bırakmak için giderler. Böyle bir sömürgenin ekonomik çıkarları o dışarıdan gelenlerin kendi zati çalışmalarına değil, yerlilerin zorla çalıştırılmasına ve yağma edilmelerine dayanır.

Yukarıda sunulan görüş açılarından uluslararası sermaye müesseselerinin politik ve ekonomik sermayeyi ayırınca, ikinciyi de iki kısma ayırmalıyız: özel ekonomik teşebbüsler ve umumi ve ortak ekonomik teşebbüsler sermayeleri. Birinciler kapitalist özel ekonomik teşebbüslerin esasını (büyük şehirler tramvayları, ticaret şirketleri, toprak ürünlerinin değerlendirilmesi şirketleri gibi) teşkil

ederler. Bunların görevi sermaye gücü ve üstünlüğü ile memleketin kendi yerli teşebbüsleriyle taazzuvunu imkânsız kılmaktır. Ekonomik gelişmenin gecikmesi yabancı sermayenin faal olduğu yerlerde vuku bulur. Bu, özellikle toprak ürünlerinin değerlendirilmesi ile uğraşan sermayeci şirketlerde en bariz bir surette görülür. Bunun için sadece İzmir'deki –ekonomik bakımdan en ziyade taazzuv etmiş olan– iki İngiliz-Amerikan şirketini zikreylemek yeter: Mc Andrews&Forbes Corporation ve birçok sermayesi kuvvetli müteşebbislerin teşkil eyledikleri İncir Sendikası. Birinciler Küçük Asya'nın yalnız batı, dolayısıyla kuzey kıyılarında bulmayız; kökleri o kadar çok dallanmıştır ki, Küçük Asya'nın bir çıkar sağlayabileceği her büyük şehrinde şubeleri vardır. Bunlar civarlarının emme ve dolayısıyla sıkma (son damlasını çıkarıncaya kadar baskı) araçları hizmetini görürler. Bu sermaye hırsını yalnız çiftçi müesseselerinin baskı ve kaldırılması ile kanmaz, belki vaktiyle bağımsız olan (iktisat amillerini –ki şimdi açlık ve sefaletin kucağına atılmış birer iktisat tabi'leri olmuşlardır–) bu baskı oranında (yalnız ekmek parasına) karşılık kendi hizmetine girmeye zorlar. Onları gün doğumundan gecenin pek geç vakitlerine kadar çalıştırır; hem de nasıl dayanılmaz işler ve şartlarla!...

İncir Sendikası'na gelince, bu alelade olduğu gibi, ürünlerinin değerlendirilmesi için mahsulat sahiplerinin özel bir örgütü değildir. Belki amacı alış pazarında rekabeti kaldırarak ve sonra vasıtasız satış yapan küçük çiftçi ile büyük mahsulat sahiplerinin mallarını mümkün olduğu mertebe ucuz almak ve daha sonra da satış pazarını tekel biçiminde yöneterek mümkün mertebe yüksek fiyatlarla ya iç veya dış alıcılara satmak olan ve birçok müteşebbislerin birleşmesiyle vücut bulan kapitalistler zümresidir. Acaba bu muamelelerde çiftçinin ne gibi bir kazancı var? Yine çok kez yetmeyen yalnız bir "ekmek parası"!

Türk ekonomik hayatının geriye kalan kısımlarında da aynı sonuçları buluyoruz. Farz edelim, dış ticareti dikkat nazarına alırsak görürüz ki, Avrupa mallarının ithalinden sonra yerli sınaat hayatı yıkılmış ve bunun tabii sonucu olarak da daima artırıcı bir surette halk varlığını, bağımsızlığını kaybetmiş ve proletaryalaşmıştır.

İşte bu, işin biricik ve doğrudan doğruya sonucudur. Kavski'nin *Sosyalizm ve Sömürge Politikası* adlı eserinde pek haklı olarak dediği gibi sermaye ihracatının daha başka dikkate değer bir görevi vardır: "Kapitalizmin yabancı memleket için yani iktisaden geri, ziraat memleketleri için daima artan bir miktarda tahrip, irtibat ve üretim vasıtaları yapar. Bu memleketler ise o vasıtaları alacak paraya malik olmadıklarından ihracatı yapan memleket kapitalistleri ya ikraz ederler veya adı geçen vasıtalar ihracatı yapanın mülkiyeti altında kalır. Başka bir deyişle, sermayedarlar istihsalatı 'mal' olarak satılmak üzere ihraç eylemezler, ecnebi memleketi soymak üzere sermaye olarak ihraç ederler."

Amacı sözde ekonomik ilerleme olan ve Ortak Ekonomik Teşebbüsler sermayesi (geminwirtschaftlich) diye adlandırdığımız (Bağdat Hattı gibi) sermayeyi inceleyelim. Bu tabir, arkasındaki gerçek maksadın gizlendiği örtüdür. Kurt Videnfeld de, Alman Emperyalizminin temsilcisi olarak; "Türkiye'de Alman Çıkarları"nı incelerken diyor ki: "Tabii Türkiye'nin ne olacağından iktisaden biz de ilgiliyiz. Bağımsız bir Osmanlı hükümetinin muhafazasıyla bizi oradan hiçbir yabancı kuvvetin çıkaramayacağı bir ekonomik iş nüfuz alanının açık bulundurulacağı büyük imkânı özellikle gelecek için pek tabii olarak varit oluyor." Ve sonra ekliyor: "Bundan önce olduğu gibi bundan sonra da yol ekonomik, fakat maksat ve hedef siyasi simayı taşıyacaktır."

Burada yine tek başına buyruğunu yürütmek ve Alleinherschaft, kıskanç ve rekabetsiz bir soygun didişmesi ve Türkiye'yi ekonomik ve politik bir oyuncağa çevirmek için bir çabalama görüyoruz.

İngiltere, Fransa ve nihayet Almanya sermayelerini verirken bundan başka hiçbir maksat gözetmiyorlar. Bu hakikat bu yüzyılın başlangıcından beri Alman istikrazlarının Türkiye'ye ne şekilde sokulduğunu göz önüne getirmekle gerçekleşir. 1890 yılına kadar Alman sermayesinin Türk taazzuvuna pek kudretsiz ve etkisiz katılışına ağladıktan, matem ettikten sonra diyor ki: "Anadolu Hattının kuruluşu çok miktarda askeri levazım teslimatı vasıtasıyla Alman teşebbüsleri Türk hükümetiyle o kadar sıkı ilişkilere varmıştı ki –Alman sermaye gücü de aynı derecede kuvvetli idi– Türk istikraz-

ları İngiltere çekindiği halde öncekinden pek yüksek bir derecede bizde akdedilebiliyordu."

Ve sonra biraz aşağıda devam ediyor: "Sonra yeni yüzyıl Alman payını büsbütün azametle yükseklere çıkardı. Yine askeri levazım teslimatı idi ki..." Burada Kavski'nin söylediklerinin gerçekleştiğini görüyoruz: "Sermayenin ziraat memleketlerine ihracı evvela başlıca militarizmin ilerlemesine hizmet eder." Bu, Türkiye hakkında da tamamıyla vakidir.

Bu ikinci nevi ekonomik sermayenin tipi olarak Bağdat Hattını gösterince, bu hattın Türkiye için ne gibi iyilikleri ve dolayısıyla mahzurları havi olduğunu incelemeliyiz.

Bağdat Hattının ekonomik maksatlar, yani Türk ekonomisinin ihyası için inşa edilmemiş bulunduğu gerçeği sabittir. Kavski de, yukarıda adı geçen eserinde, taşıma vasıtaları az olan ziraat memleketlerinde demiryollarının memleketin ürünlerini değil, müdafaasını dikkat nazarına alarak stratejik amaçlara göre yapıldığını pek isabetli olarak işaret ediyor.

Bu görüş açısı Rohrbach'ın *Cihan Savaşı ve Alman Politikası* adlı eserini okumakla da sabit olur:

"Bağdat Hattı daha başlangıcından itibaren İstanbul ve Türk devletinin Asya'daki esaslı askeri noktalarını Suriye ve Fırat-Dicle'deki vilayetlerle doğrudan doğruya birleştirmeye ayrılmıştı. Tabii görülür ki hat Suriye ve Arabistan'da kısmen proje halinde ve kısmen de inşa halinde bulunan veyahut tamamıyla bitirilen hatlarla müştereken Türk kıtalarının Mısır'a karşı sevki imkânını elverişli bir hale koymuştur. Kimse inkâr etmez ki Alman-Türk ittifakı meselesinden ve ittifaktan gayri –ki onların gerçekleşmesi daha basit bir şeydir– diğer meselelerden ziyade siyasi bir hayat teminatı ifade eder."

Böyle müteşebbislerin ekonomik etkileri haddinden fazla nahoş, hatta yıkıcıdır bile... Bunlar sağladıkları faydadan sarfınazar, ekonomik bakımdan ilgili her memleketin en ziyade üretim kabiliyetini haiz sınıfının emme aracıdır.

Memleketimizin ekonomik ilişkilerini pek derin bir vukufla bilen Roza Lüksemburg diyor:

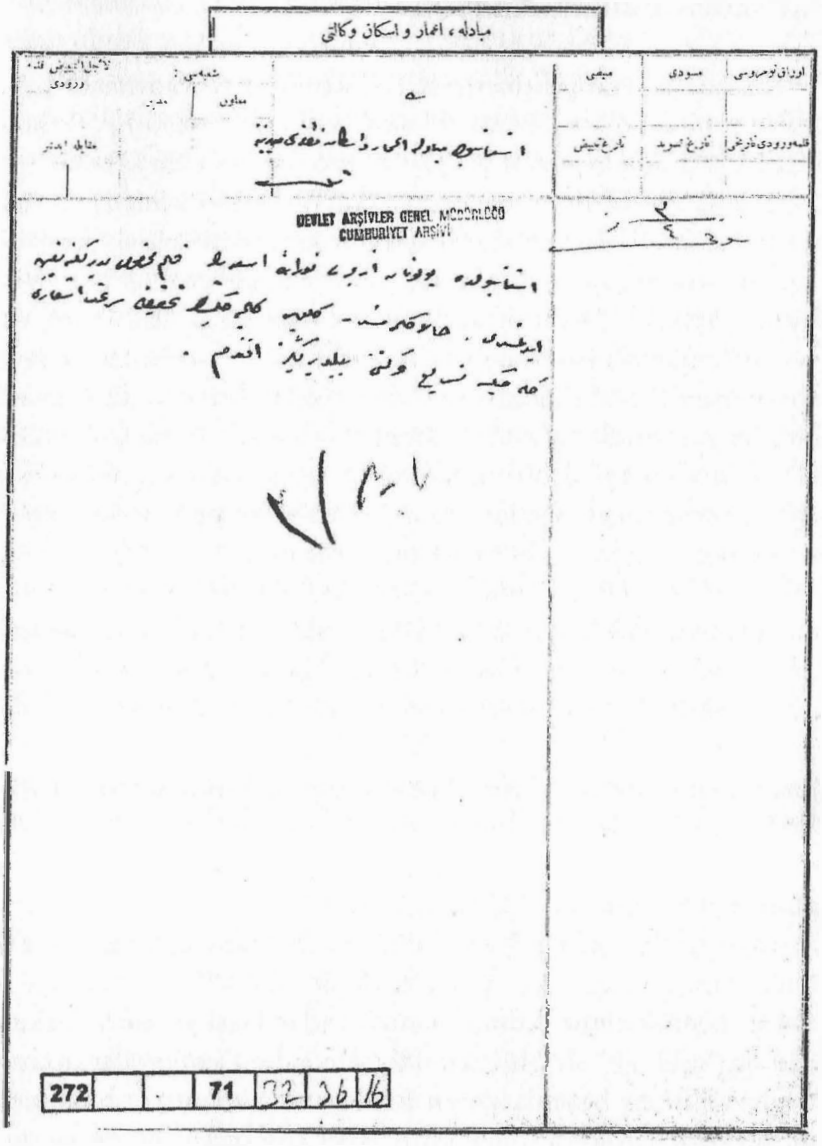
"Bu muazzam barışçı uygarlık müesseselerinin arka yanı Küçük Asya çiftçiliğinin barış yolu ile ve muazzam yıkılışıdır." Zira Türk hükümeti teşebbüsleri teşvik için uğraşmayı ve istenen kapitalist çıkarlarını sağlamak için nakıs kalan çıkarları şeklen "kilometre teminatı" adını alan bir suretle taahhüt ediyor. Hükümet taahhütlerini icra için verilen bu meblağlar yalnız âşar rüsumu ile değil, köylünün tabii ödemeleri gerektiğinde esasen yine çiftçi sınıfına düşen yeni vergiler tarhı ile kapatılır. Türk köylüsü âşar ve diğer vergileri ödemeye mecburdur. Aksi takdirde hükümet kuvvet ile alır. Fakat çiftçinin, ailesinin geçinip beslenmesini sürdürmek için yeterli ekmeği olup olmadığı katiyen sorulmaz. Bütün bunlar ne için? Bu soruya yine en isabetli cevabı Roza Lüksemburg veriyor:

"Türk çiftçisinin ürünleri vergilere dönerek Türk hükümeti eline giderken, ondan sonra 'müesses kazancı, temettü hissesi ve faiz olarak artı değer olmak üzere Geviner, Siemens efendilerin ceplerine girmek üzere Doyçebank'ın kasalarına göç eder:' Burada malların mübadelesi açılmamış bir çiçek şekli ile Avrupa sermayesi ile Türk çiftçi ekonomisi arasında vuku bulur. Türk hükümeti ise sermaye hedefleri, maksatları için çiftçi ekonomisinin son damlaya kadar tazyikine mahsus bir siyasi araca kalb olunur."

"Bunların sonucu şudur: Bir yandan durmadan ilerleyen sermaye artışı ve çoğalan bir intifa alanı bahanesi ile Türkiye'de Alman sermayesinin ekonomik ve politik daha ziyade genişleyip yayılması; öte yandan, harabenin süratle dağıtılması ve Asya çiftçiliğinin hükümet vasıtası ile tamamen emilmesi esasına dayanan şimendiferler ve eşya taşınmaları ve Türk hükümetinin Avrupa kapitaline karşı çoğalan mali ve siyasi bağlılığı."

Nurullah Esat

EK 4

Nurullah Esat Bey'in İstanbul İmar İskân Özel Kalem Müdürlüğü'ne tayinine ilişkin belge, (4 Kasım 1923) (Başbakanlık Devlet Arşivleri).

EK 5
İktisadiyatımızın Anayolu[2]

İktisadi hayatın gelişmesi, istihsal kabiliyet ve kudretinin gelişmesidir. Bilimin iktisadi hayat bakış açısından önemi ise, iktisadi kıymet üretiminde pozitif bir surette etki yapmasında saklıdır.

Bilimin bu nitelik ve özelliğiyle bütün dünya tarihinde en muazzam şaheseri, demiryolların iktisadi hayatlara şehrah (anayol) çizdiği tarihte yaratılmıştır ve hiç şüphe yok ki, insanlık iki büyük hamle yapmıştır. Demirin saban olarak toprağa girdiği ve yol olarak kullanılmaya başlandığı günlerdedir ki, iki büyük tarihi devir başlamıştır. Ziraat iktisadiyatı – demiryollar iktisadiyatı. Demirin nihayet yol olarak kullanılmasındaki bu büyük önemi, çoğunlukla ortak bir tarzda ifade ile ümran, refah ve servete aracı olduğu fikriyle izah edilmiştir. Ümran, refah ve servet bir gayedir. Demiryollar ise bizi bu gayeye götürecek olan şehradır...

Ziraat, sanayi, münakale ve ticaret, birbirinin tamamlayıcısı olmaya başladığı andan itibarendir ki, iktisadi hayatın nabız atışı düzene girer... Bizdeki ulaşım imkânsızlığı nisbî olmaktan ziyade mutlaktır. Bu ise ulaşım araçlarının yokluğu ile beraber doğal ulaşım unsurlarının da kullanılmamasından ileri gelmektedir. Mesela bizde şoseler İzmir, Adana, Ankara, Bursa, Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetlerinin sınırları dahilinde olmak suretiyle memleketin ancak birkaç noktasını birbirine bağlayan yollardan ibaret olduğu gibi, bir nehir ulaşımı da yoktur.

Demiryolları şubemiz ise Garbi Anadolu ile sınırlı kalıyor. Demiryollarımız bugünkü vaziyetleriyle de elbette hiç yoktan iyidir. Fakat memleketimiz iktisadi olduğu kadar idari ve askeri bakımdan da "çelik ağ" ile örülmek ihtiyacındadır. Demiryollar inşasını umdelerinin en başında gören inkılap ve cumhuriyet hükümeti, memleketin yükselmesi için en müspet çarelerden birine başvurmuş ve ihtiyacı genişlikle ve açıklıkla görmüştür.

Orta, İç ve Şarki Anadolu'nun bugünkü iktisadi şartlara göre, demiryollarının faydası derhal, insanlıkla alakasını kesmiş olan za-

2 İktisat Doktoru Nurullah Esat, *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1926, s. 4.

vallı Anadolu içine insanlığın bugünkü kudretini göstermek, onda insan olmak arzusunu uyandırmak olacaktır. Daha müspet ve muhakkak olan iktisadi neticelere gelince; ilk tesir, güzergâha tesadüf eden bölgelerdeki ulaşımı hızlandırmak olacaktır. İktisadi şartlarımız geliştikçe, demiryolların ulaşımda süratle temin edecekleri ikinci fayda ucuzluk olacaktır... İç ticaretin demiryollar dönemiyle başlayan yeni safhası, ticari hareketin uluslararası bir mahiyet kazanmasıyla sonuçlanmıştır.

Hükümetçe kararlaştırılmış olan yeni hattın inşasında daha müspet bir yön vardır; Maraş ve Malatya'dan geçecek olan bir hat Gölcek civarından Ergani'ye, Diyarbakır'a inecektir. Bu suretle Şarki Anadolu'nun bu kısmı en kısa yoldan denize ve merkez hükümete başlanacağı gibi, nitelik ve miktar bakımından dünya bakır madenleri arasında istisnai bir üstünlüğü olan Ergani madenlerinin işletilmesi mümkün olabilecektir.

Ümran, refah ve servet ve kuvvetini halktan alan devletin, memlekete ve millete temin etmek istediği hizmetlerdir. Bu gayeye ulaşmak, iktisadiyatımızı bugünkü dar sahadan kurtarıp yeni ve geniş ufuklara yöneltmek için ancak demiryolların çizdiği şehrahı takip edeceğiz. "Vaadedilmiş topraklar", bütün nimetleri ve bereketi ile oradadır.

EK 6
İktisadi Nazar Zaviyesinden Kadınlık Hareketi[3]

Bizde de bir kadınlık hareketini alkışlamaya imkân yoktur, eğer bu hareket iktisadi inkişafımızın bir zarureti halinde kendiliğinden doğarsa! Kadınlarımızın istihsali hayatımızın bugünkü vaziyetleri, hukuk-i siyasiye iktisabına saik olacak kadar kuvvetli değildir.

Matbuat geçen hafta yine taze ve neşenizde bir fikir ve mevzu etrafında şayan-ı dikkat bir dedikoduya zemin oldu. Fakat yazık ki Kadınlar Birliği'nin muhterem reisiyesine itafen intişar eden beyanat faydalı bir münakaşaya vesile olmak kabiliyetinde iken basit bir gazete havadisi ve nihayet *Akbaba*'ya zarif bir nükte olmaktan ileri gidemedi! Ortada zihinlerde kendisine yer verilen bir fikir vardır. Bu fikir bir refikimizin telakkisine göre taklidî ve heveskâr bir mahiyeti de haiz olsa, aleniyete çıkmış, hatta cereyan haline getirilmek istenilmiştir. Devrin insanları devrin şeraitine göre yetişir. Memleketimizde bir kadın hareketine zemin hazırlamak isteyen Nezihe Muhittin Hanımefendi'ye böyle bir cereyanın başına geçmek için evvelden hazırlanmış ve "zihnin yükseliş" içinde sadece süslü ve zarif bir kadın faaliyetinden kurtulmak ihtiyacını tahdit etmek şuurunu hırs etmiş bir kadın diye tanıyoruz.

Romanının devrin George Sand'ını mutlaka okumuş olan Nezihe Hanımefendi'yi böyle bildiğimizdendir ki kendisinin bir gün bir Floransa nikbin, Katy Şumaher olmak için Kadınlar Birliği rüyasında çalışmakta ısrar ettiğini zannediyoruz.

Şebab-ı Tebah'ta başka, mektep müdireliğinde başka ve nihayet Kadınlar Birliği reisliğinde başka bir memnu-yi hüviyet gösteren Nezihe Muhittin Hanımefendi'nin fikirlerinde olmaya doğru giden bir temayül vardır. Fakat bu temayülde bir istical ve bu isticalde de maalesef bir heveskârlık hissedenler yok değildir. His ve fikir kadına işte burada çarpıyor. Bahse mevzu olmak beşerin en zayıf noktasından hassaslaşması değildir. Meğer burada hissin mağlubudur. Ve bu mağlubiyet, fikir henüz ruşeym halinde iken boğacaktır.

---

3 İktisat Doktoru Nurullah Esat, *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1926, s. 3.

Bizim bütün bu mevzu etrafında dönen sözlerden aldığımız intiba, maalesef bu merkezdedir. Hanımlarımız arasında pek küçük bir zümrenin adetleri ve hatta isimleri malum birkaç hanımımızın hususi bir teşkilatı olan Kadınlar Birliği başında reisesi olduğu halde yeni devrimize göre yeni bir hareket ihdas etmek teşebbüsünde pişva olmaya çalışmak ve nihayet en küçük ve en tabii bir mukavemet karşısında bi-mecal düşmüştür.

Bu neticeye göre, etrafında mücadele edilecek bir kanaat yoktur. Böyle bir cereyanın fikir hayatı namına, nokta-i hareket ve istinadi-yi muayyen ve sabit olan bir kanaat maiyetinde tecellisi çok şayan-ı arzu iken, duçar-ı akamet olması acıdır. Filhakika siyasi fırkaya intisab suretiyle siyasi hukuk isteyen Kadınlar Birliği bu talebini herhangi muayyen bir kanaate istinat ettirmiş olsaydı muhakkak ciddi telakki edilmesini temin edecekti.

Kadınlar Birliği esas itibariyle takdir edilmek iktiza eden bu fikri yanlış sevk ve idare etmiş ve hatta bu harekete bir maiyet-i siyasiye atfetmeye başlamıştır. Memleketimizin bugünkü umumi şeraiti muvacehesinde böyle bir kanaatin –eğer mevcudiyesi– ilk vehlede böyle bir gayeye tevcih etmiş, şerait-i iktisadiye ve içtimaiyemizi tetkikteki sathiyenin bir neticesidir.

Bütün devirler ve o devirler içinde bütün müessesat, ahlakiyat ve içtimaiyat daima iktisadi şartlara göre tahsil etmiştir. Bu maddiyatçı tarih felsefesinin cerh ve reddi mümkün olmayan büyük ve mutlak bir neticesidir.

İktisadi şeraite göre içtimaiyat, iktisadi şeraite göre siyasiyat, ahlakiyat, fikriyat, hatta bedaiyat ve güzel sanatlar! Dün, bugün ve yarın tarihi birer safha olarak tetkik edilmek istenilirse, bütün bunları bildiğimiz ve gördüğümüz hadisat ve müessesatı bir asla yani iktisadi şartların daire-i şümulüne irca etmek zarureti vardır.

Şaire Nigar Hanım devrindeki Türk kadınlığı ile bugünkü Türk kadınlığı arasındaki farkın izahı bütün hayati münasebetlerimizin heyet-i umumiyesini bir arada tahlil etmek şartıyla yine bu suretle mümkündür.

Beynelmilel kadınlık dünyasının telakkiyatındaki tahavvülatı evvela istihsal şeraitinin muhavelatından, sonra da tahavvül etmiş

bulunan bu şerait tahtında nassî bir surette "hurc-ı âlem" olan irfanın ve harsın tesirlerinden münbais olarak telakki etmek zaruridir.

İktisadi istihsal şeraitinin sistem değiştirmesi içtimai sınıf içinde doğrudan doğruya icra-yi tesir etmiştir. İktisadi fennin tekâmülü, makine devri, ev iktisadiyesini süratle inkıraza sürüklemiştir. Evvelce çıkrık başında bez dokuyan kadın, ağzından ekmeğini alan makineye hizmetkâr olmuş ve makinenin el işini tard ettiği bütün sahalardan el çekerek, ekmeğini bizzat topraktan çıkarmaya başlamış ve diri diri mezara girmiştir. İktisadi siyaset saikıyla vaka olan bu içtimai istihale orta ve yüksek sınıflarda tedrici olmuş ve ilk tesir olarak içtimai terbiye sisteminin değişmesini ve bu şekille beraber de ananevi sınıf telakkisinin feda edilmesini intaç etmiştir.

Bizde de şimdi aynı istikamette bazı inkişaflar meşhud olmaktadır. Vakıa Anadolu kadınları istisna edilmek şartıyla bizde bir iktisadi şehir kadınlığı, yani hayatını bizzat ve bilfiil kazanan bir kadınlık yoktur. İktisadi hayatımızın muhtelif şuabatında kadın emekçi adedi şayan-ı dikkat bir rakama baliğ olmamıştır. Zaruret ve itiyat zamanla bu adedin tezayüdüne saik olacaktır. Şerait-i hayatiye bütün memleketlerde olduğu gibi bizde de eskisine nazaran çok değişmiştir. Hayat pahalılaşmış ve bunun netice-i tabiyesi olarak izdivaçlar azalmıştır. Harb-i umumi izdivaç bekleyen genç kızlar adedine yüz binlerce dul kadınlar katmıştır.

Bütün bu şerait muhitinde kadınlarımızın hayat-ı umimiyemize iştirakleri kesb-i zaruret etmiştir. Yalnız hayat-ı umimiyeye iştirak bizim kadınlarımız için yeni hasıl olmuş bir imkândır. Bunun kesb-i ehemmiyet etmesi ise zannedildiği kadar yakın değildir. Bahusus ki aile ve ahlak telakkiyatımız kadınlarımızın her şekilde ve her türlü şerait muhitinde çalışmalarına müsamaha ettirecek kadar müsaadekâr bulunmamaktadır.

Halbuki kadınlık hareketi asri manasıyla murat edildiği takdirde tamamıyla başka bir mahiyet arz etmektedir. Bu manada kadınlık hareketleri meşhud olan memleketlerde kadın içtimaı iş bölümüne tam manasıyla iştirak etmiş yani fabrikada işçi, tarlada çiftçi, tramvaylarda biletçi ve madenlerde körükçü olmuş, iktisadi

istihsal hayatında erkekle aynı şerait muhitinde yan yana ve omuz omuza çalışmıştır. Kadının orada iktisadi ve binaenaleyh müşterek menafi ve müşterek şerait için yaşayan bir kütle halinde içtimai bir sınıf temsil etmeye başlamıştır. Bu içtimai sınıfın hukukunu sıyanet insani bir vazifedir. Parlamentodaki kadınların vazifeleri de esasen bu istikamette bir takım ıslahata pişrev olmakla başlar.

Avrupai kadın teşkilatlarında eğer hukuk-i içtimaiye ve siyasiye mevzubahis ise vasf-ı bariz, mutlaka parlamentoda sol cenaha intisabdır. Alman parlamentosu bunun en mükemmel bir delilidir. Siyasi ve içtimai gayelere gitmek için parlamentoya girmek lazım gelmeseydi, kadınlar için parlamentoya girmek hayat-ı siyasiyeye iştirak etmek bilhassa harb-i umumiden sonra ve derhal bir zaruret halini iktisab etmişti. Maksat nihayet darülfünun kürsülerinde de, halk mekteplerinde de, konferans salonlarında da temin edilebilirdi.

Biz diyoruz ki nüfus-ı umumiyemize nazaran kadınlarımızın adedinin hiç olmazsa beşte biri bilfiil iktisadi hayata iştirak etmiş olaydı bizde de bilfiil bir kadınlık hareketinin mantığı olabilecekti. Bu noktada bir de bu hareketin manası nihayet mevcut olan bir kitlenin, yani memleketinin hayat-ı umumiyesinde varlığını bilfiil hissettiren bir kitlenin hukukunu temsil etmek demek olurdu. Fakat bu günkü fikir pek mesai-yi emsaline nazaran kadınlarımızın hukuk-ı siyasiye iktisabına saik olacak kuvvetli değildir. Bizde de böyle bir hareketi alkışlamaya imkân yoktur. Ancak bu hareket dediğimiz gibi iktisadi inkişafımızın bir zarureti halinde kendiliğinden doğarsa!

EK 7

T. C.
BAŞVEKÂLET
Mümeyyiz Müdürlüğü
Şube:
Sayı: 12173

KARARNAME

9/I/932 tarih ve 12130 numaralı Kararnameye zeyildir :

Paristeki Düyunu Umumiye Müzakeratına Murahhas tayin edilen İzmir Meb'usu ve Sabık Maliye Vekili Saraç Oğlu Şükrü Beyfendinin nezdine Alî İktisat Meclisi Kâtibi Umumisi Nurullah Esat Beyin Müşavir olarak tayini ve Harcırahından mada 111165 numaralı Kararname mucibince (3,5) İngiliz lirası yevmiyenin mukabili olan frangın tesviyesi ve siyasî pasaport verilmesi ; İcra Vekilleri Heyetinin 13/I/932 tarihli içtimaında takarrür etmiştir .

13/I/932

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş.V. İsmet

Ad.V. Yusuf Kemal

M.M.V. Fevzi

Da.V.

Ha.V. V.

Ma.V.

Mf.V.

Na.V.

İK.V.

S.İ.M.V. V.

G.İ.V.

Zr.V.

030 | 18 | 01 | 02 | 25 | 3 | 11

Nurullah Esat Bey'in Düyûn-ı Umumiye görüşmeleri için Şükrü Saracoğlu'nun müşaviri olarak atanmasına ilişkin kararname.

EK 8

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : 14545

KARARNAME

Yeniden kurulmuş olan Sumer Bank Umum Müdürlüğüne ayda 600 lira ücretle Alî İktisat Meclisi Umumî Kâtibi Nurullah Esat, Müdür Muavinliğine ayda 550 lira ücretle İş Bankası Merkez Müdürü Osman Nuri ve İktisat Vekilliği namına seçilmesi lâzımgelen azalıklardan birisine, reislikte uhtesinde bulunmak üzere, ayda 400 lira ücretle İsmail Safa ve diğer azalığa da ayda 300 lira ücretle Asım ve Mürakipliğe ayda 300 lira ücretle eski İktisat Müsteşarı Şakir Beylerin tayinleri; İktisat Vekilliğinin 10/6/933 tarih ve 6142/105 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 11/6/933 te kabul olunmuştur.

11/6/933

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V.

Ha. V. V. Ma. V. V. Mf. V. Na. V.

İk. V. V. S. İ. M. V. G. İ. V. Zr. V.

080 | 19 | 01 | 02 | 37 | 44 | 6

Nurullah Esat Bey'in Sümerbank Genel Müdürü olarak atanmasına ilişkin kararname.

EK 9

İstanbul, 8. 6. 1967

Sayın Hamit Katlan;
Sümerbank Umum Müdürlüğü,
Konjonktür ve Neşriyat Müdür Muavini,
Ankara.

Sümerbank Dergisi'nin 58-59-60 sayılı nushasında "Sümerbank Tanıtma İşaretleri" başlığını taşıyan yazınızı alâka ve istifade ile okudum. 1933 yılında Sümerbank'ın kuruluşunda vazife almış ilk Sümerbank'lı olarak, değerli yazınızın dördüncü fıkrasındaki sorular hakkında sizi aydınlatabilecek durumda bulunduğum için size istediğiniz bilgileri vermeyi vazife saydım.

Sümerbank'ın kuruluşunu müteakip Bankanın yurdumuzda planlı bir Endüstrileşme Hareketi'nin öncüsü olmak; milli kalkınmaya ve milli refaha giden yolu açmak talih ve görevi, bana "Anahtar" fikrini ilham etmiş ve (S.B.) harflerinin terkibi olan "Anahtar" bu fikirden çıkmıştı. "Anahtar"ın bugünkü şekli, o tarihte İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Tezyini Sanatlar Şubesinde Afiş Muallimi olan merhum Mithat Özar'ın eseridir. Yazınız, yıllar sonra, kendisinin rahmetle anılmasına vesile oldu. "Anahtar" o zaman basında da yankılar uyandırmış ve Bankanın remzi olarak kullanılmaya ve tanınmaya başlanmıştır.

Atatürk Nazilli Basma (9.10.1937) ve Bursa Merinos (1.2. 1938) fabrikalarını bu anahtar ile açmıştır. "Anahtar", bu mutlu kaderi ile, ayrı bir kıymet ve mânâ taşımaktadır.

"Sumerum" ve "Sümerbank" telgraf adreslerine gelince: "Sumerum", Sümerbank Umum Müdürlüğü; "Sümerbank" ise Bankanın Ankaradaki Merkez Muamelât Müdürlüğü ile Bankanın İstanbul Şubesi için yine tarafımızdan tesbit ve kabul edilmişti.

Bu vesile ile size değerli mesainizde yürekten başarılar dilerim.

Saygılarla,

Nurullah Esat Sumer.

Nurullah Esat Sumer'in, Sümerbank'ın anahtar logosuna ilişkin yazdığı mektup.

EK 10

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
4056

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Birinci beş yıllık endüstri proğramına dahil olup Sümer Bank tarafından etütleri neticelendirilmek üzere bulunan Karabükde tesisi mukarrer demir ve çelik kombinasının kurulması için gerek teknik ve gerek malî - şartlar bakımından müsait tekliflerde bulunan "Brassert" müessesesile nihaî anlaşma yapmak üzere İktisad Vekâleti Müsteşarı Faik Kurdoğlunun reis ve Sümer Bank Umum Müdürü Nurullah Esat Sümerin aza sıfatiyle Londraya gönderilmeleri ve Türkiye hudutları dışından başlamak üzere ve I3052 sayılı kararname mucibince Faik Kurdoğlunun barem derecesine ve Nurullah Esat Sümerin almakda olduğu paranın tekabül ettiği dereceye göre gündelik verilmesi ve reis gündeliğine I24,2I Fransız frangı zam yapılması ve heyet masraflarının Sümer Bank nezdindeki demir ve çelik fabrikaları masarifi tesisiyesinden ödenmesi ve tahakkuk edecek bütün masrafları karşılığı olarak kendilerine ikişer bin liralık döviz ve siyasal pasaport verilmesi; İktisad Vekilliğinin I4/2/936 tarih ve IOI sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin I4/2/936 tarih ve 54244/I/2266 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin I4/2/936 toplantısında onanmış'dır.

I4/2/936

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V. İ. İnönü | Ad. V. F. Sarıoğlu | M. M. V. K. Özalp | Da. V. V. C. Bayar

Ha. V. V. F. [illegible] | Ma. V. C. Oğuz | Mf. V. F. Akkaya | Na. V. A. Çetinkaya

İk. V. C. Bayar | S. İ. M. V. Dr. R. Aydoğan | G. İ. V. Hasan Saka | Zr. V. M. Celâl Bayar

080 18 01 08 62 13 7

Nurullah Esat Bey'in Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın inşası için Brassert Şirketi ile müzakere yapmak üzere görevlendirilmesine ilişkin kararname.

EK 11

T. C.
BAŞVEKÂLET
ARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
12648

Kararname

İktisat Vekilliğinin 9/I/940 tarih ve 36/I sayılı teklif ve inhası üzerine Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Sümerin 500 lira ücretli Umumî Murakabe Heyeti Azalığına, Ticaret Vekâleti Dış Ticaret dairesi sabık reisi Burhan Zihni Sanusun Sümerbank Umum Müdürlüğüne ve emekli general Sami Sabit Karamanın da münhâl bulunan Sümerbank İdare Meclisi Reisliğine tayinleri ; İcra Vekilleri Heyetince IO/I/940 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.

Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

8.50 18 01 02 89 125 20

Nurullah Esat Sumer'in Umumi Murakabe Heyeti azalığına atanmasına ilişkin kararname.

EK 12

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

San Francisco, 30.6.1948

arşivine
Dosyasına.
4. VII. 1948
Mehmet

Pek muhterem Beyefendi ;

Mektup takdiminde şimdiye kadar, gecikmenin sebebi, ilk defa ziyaret ettiğim Amerika hakkında bazı intibalar edinerek, arzedebilmek tasavvuru idi. Fakat girift yapılı bir çark manzumesi gibi, baş döndürücü bir hızla, durmadan dönen bu aleme nüfuz edebilmek için kısa bir intizarın yetmiyeceğini anlayorum. Bir yabancı için bu, Amerika topraklarına ayak basar basmaz hasıl olan ve o hayata alışıncaya kadar süren hakim bir intibadır. Bir milletin nüfusunun bir şehirde barındıran amerikanın Nevyork'unda ve öteki ucundaki San Francisco 'da bu intiba devam edip durmaktadır. bu sebepler Amerikayı tasvir ve tarif etme ye girmeyeceğim. Bunu inşallah dönüşümde yapmağa çalışırım .

Yalnız San Francisco hakkında, kısa bir iki bilgi arzedeyim : Buraya bir (Akvam mozayıkı) demek mümkündür. Hatıra gelen ırkların bütün enmuzeclerine rastlanmaktadır. Kırk yıl önce büyük bir yangında harap olduktan sonra yeniden inşa edilmiş şehri deniz ötesi kısımlarına bağlayan iki asma köprünün dünyada naziri olmadığı iddia edilmektedir. Yüksek bir refah seviyesi şehrin aşikâr hususiyetini teşkil ediyor. Zengin bir hinterlanda dayanmış Okyanusa açılmış bir liman şehri durmadan çalışıyor, Kazanıyor ve zenginleşiyor. Bolluk ve israf dikkati çekecek derecededir. Zaten Amerikan ekonomisi bu hususiyete dayanıyor gibi bir şey. Bu iktisadî hareketlilik durursa bütün manasiyle felâket ve ıztıraptan korkuluyor. Amerika'nın milletlerarası iktisadî münasebetlerin gelişmesindeki derin ilgisini burada daha iyi anlamak kabil oluyor. Avrupa ölçüsünde serbest ve geniş ticaret imkânları sağlanmazsa bir istihsal cihazının neye yarayacağını sormak yersiz olmaz. Buna mukabil milletlerin çoğu alım kudretinden mahrum olduklarını söylüyorlar. Öğrendiğime göre Amerikada çalışanların adedi, bugün tarihte ilk defa en yüksek haddini bulmuştur. Bu gidişindünya için hayırlı sonuçlar vermesini temenni edelim.

5

Nurullah Esat Sumer'in Kasım Gülek'e yazdığı mektup.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

-2-

Şimdi de biraz işimiz hakkında malûmat arzedeyim:

Milletlerarası çalışma konfernası (55) milletin (500) ü geçen delegelerinin iştirakiyle 17.6.1948 Perşembe günü açıldı. 16 Haziran günü hazırlık toplantıları ile geçti. Bu hazırlık mesaisi başında konferansın başkanlığı ile başkan vekilliği adayları tesbit olundu. Bizim teşebbüs ve talebimiz olmadan devletler mümessilleri adına başkan vekilliğine beni namzet seçtiler.Açılış günü konferans başkanlığına eski Fransız nâzırlarından Mr.Godart 'ı devletler mümessilleri adına başkan vekilliğine de bendeniz ittifakla seçildik .Başkan 1896 yılındanberi bu işlerle meşgul ve halen 78 yaşında imiş. İntihabı müteakip seçimin milletim ve şahsım hesabına ifade ettiği şerefli mânayı belirterek teşekkür ettim.Heyetim talebimiz üzerine üç büyük komisyona seçildi.

Genel kurulun ikinci toplantısında konferans gündeminin birinci maddesini teşkil eden yıllık raporun müzakeresi vardı. Bu toplantıya benim Başkanlık etmem tensip edildi .Bu toplantıda ,başda İngiltere mesai Nâzırı M. Georges Isaacs olmak üzere sekiz hatip konuştu.Aynı akşam bütün devletler delegeleri İngiltere Mesai Nâzırının yemek ziyafetine davetli idik . Sofrada Nâzırın yanında oturdum. Yemek imtidadınca çeşitli mevzularda konuştuk. Bir aralık Türkiyeyi yakından tanımaktan çok memnun olacağını söylemesi üzerine kendisini geldiği zaman misafir etmekten bahtiyar olacağımız cevabını verdim .Konferans genel kurulunun üçüncü toplantısında yıllık raporun tetkik ve müzakeresine devam olundu. Bu toplantıda hükûmetimiz adına söz alarak rapor hakkında tasvipkâr mütalâalardan sonra hükûmetimizin iktisadî ve içtimaî teşebbüslerini izah ettim. Bu izahlar arasında Partinin bazı prensiplerine de temas ettim.Bu demecin konferans zabıtlarında intişar eden fransızca ve ingilizce metni Çalışma Bakanı Sayın Tahsin Balta'ya gönderilecektir.

Nurullah Esat Sumer'in Kasım Gülek'e yazdığı mektubun devamı

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

-3-

Bu muvasalatımdan kısa bir zaman sonra Amerika Çalışma Bakanı vekilini hususî olarak randevu ile otelinde ziyaret ettim. Beni eski bir dost gibi hararetle kabul etti. Bazı malûmata sahip bulunduğu intibaını edindim. Nitekim sonra bu intibaım teeyyüt etti. Beni Vaşington'a gitmeye ve orada kendisini aramağa teşvik etti. Konferansta her tesadüfümüz pek samimî olmaktadır. Şunu bir münasebetle arzedeyim ki konferansta umumî surette ciddî bir hürmet ve itibar görmekteyiz. Bundan derin bir iftihar duymaktayım. Yakındoğulu milletler ile Pakistan, Afganistan, İran ve hatta Burma birlik olarak Türkiyenin etrafında toplanmış gibidirler. Yunanistan ve Mısır 'da yakınlık gösteriyorlar. Cenup Amerikalılar ve İskandinavyalılar da dostturlar. Hulâsa bu büyük milletlerarası toplantıda havamız arzu ve temenni edeceğiniz gibidir.

6 Temmuz tarihinde konferanstaki delegelerin hepsine şamil olmak üzere bir kokteyl ziyareti tertip ediyoruz. Ayrıca konferans idarecilerine de bir öğle yemeği verilecektir. Biz de hemen her büyük ziyafete davet edilmekteyiz. Arkadaşlarımızdan bazılarının hükûmette vazife alarak ayrıldıklarını ve Divandan iki kıymetli arkadaşımızın da idare kuruluna geçtiklerini öğrendim. Başarı dileklerimi sunarım.

Âfiyet ve saadetiniz hakkında yürekten temennilerle samimî hürmetlerimi arzederim.

Sayın Genel Başkanvekilimize hürmetlerimin arzına lûtufkâr delâletlerini rica ederim.

Konferansın 10 Temmuzda biteceği tahmin olunuyor. Buradan trenle Nevyork'a döneceğim. Oradan sonraki dönüş programı henüz tesbit edilmedi.

7

Nurullah Esat Sumer'in Kasım Gülek'e yazdığı mektubun devamı

EK 13

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
9735

KARAR

Antalya Milletvekili ve eski Devlet Bakanı Nurullah Esat Sümer'in Ottava Büyük Elçiliğine tayini; Dışişleri Bakanlığının 18/7/1949 tarihli ve 44904/295 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 24 / 8 /1949 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI
İsmet İnönü

Başbakan — Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı ve Dışişleri B.V. — Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Eko. ve Ticaret Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı

C. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı — İşletmeler Bakanı

130 18 01 02 120 61 16

Nurullah Esat Sumer'in Ottawa Büyükelçiliği'ne atanmasına ilişkin kararname.

EK 14
Nurullah Esat Sumer'in Radyo Konuşması[4]

Milli İktisat ve Tasarruf Haftası, hatırlarsınız, milli ekonominin en sıkıntılı ve en kritik bir safhasının mahsulüdür: Milli pazarlar yabancı metaların baskınına uğramış, milli mahsuller bütün pazarlardan kovulmuş, devletin itibarına miyar olan milli para bu depresyonda, takatten kalmış bir nabız gibi, gittikçe düşmüş, Türk vatandaşı meçhul bir akıbete namzet pusulasız bir gemide kalmış gibi telaş, heyecan, korku ve itimatsızlık içinde, varlığını ve istikbalini korumak kaygusu içinde bunalmıştır.

Türkiye'nin dünya krizi içinde altı sene evvelki manzarası budur: Bu tehlike, bir sâri (bulaşıcı) hastalık gibi bütün millete sirayet eden bu ümitsizlik, bize, en salim çıkar yol olan, milli iktisat ve tasarruf fikrini, o gün sadece bir fikir olarak, verdi. Türkiye bu fikrin arkasından, hedefin vadettiği bütün nimetlerden eksiksiz müstefit olmak için yürümektedir.

Bu hareket, sistemleşmiş yeni bir davadır. İleri ve kendine sahip bir Türkiye, Atatürk İnkılabı ideolojisinin öz hedefidir. Orta çağ ekonomisine karşı ileri tekniğe dayanan bir milli ekonomi, yabancı metalara karşı kendini müdafaa eden bir ekonomi, krizlere mukavim bir ekonomi, kendine sahip kuvvetli ve hâkim bir Türkiye'nin baş temelidir. Biz bugün bu temeli kuruyoruz. Milli ekonomi sağlam ve sarsılmaz bir temele oturmadıkça dünya ekonomisine haraç vermekten kurtulamaz.

Bir asır evvel garp pazarlarına elişi mamuller gönderen Türkiye, o zaman o pazarlardan nasıl tard [kovulmak, uzaklaştırılmak] edildiyse son zamanlara kadar dünya pazarlarına toprak mahsulleri sevk eden Türkiye de yine öyle dünya pazarlarından tard edilmek mevkiine düşmüştür. Bu akıbet, her iki halde de milli ekonominin bir müdafaa ve taarruz hattı tesis edebilmesinden sarfınazar, bir ric'at [geri çekilme] hattına da malik olmamasının neticesiydi. Türk ekonomisi, liberal ekonomi mekanizmasının ve serbest ticaret kanununun zebunu [zavallı, güçsüz] olmuştur.

---

4 Nurullah Esat Sumer'in Sümerbank genel müdürü sıfatı ile 13 Aralık 1935'te Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nda yaptığı radyo konuşması.

Dünya ekonomisinin kaidesi, liberal ticaret sistemidir. Liberal ticaret de gümrük serbestisi esasına bina edilmiştir. Bu mekanizmanın kanuniyeti ve otomatizmi dünyayı iki muhasım karargâh gibi, anlaşma ve sulh kabul etmez bir tezada düşürdü. Bu tezat, dünyada hammaddeci ve endüstrici milletler manzarasına da tâbi ve matbu, yarı müstemleke ve anakent devletler tiplerinde en sarih ifadesini buldu.

Aynı mekanizma dünya ekonomisinde daha şayanı dikkat bir inkişaf icap ettirmiştir. Biliyorsunuz ki, Brezilya kahvesinden, Küba şekerinden, Kanada buğdayından geçim aramaktadır.

İnsanlığı ayrılmaz bir vahdet, dünya ekonomisini de bu vahdete göre bir mekanizma olarak kabul eden bu yapı nihayet bir ütopidir. Hem de hakiki hayatın bütün icaplarına ve kanuniyetlerine taban tabana zıt bir ütopi milletlerde şuur oldukça ve devam ettikçe böyle bir hayalin hakikat olmasına imkân var mıdır?

Dünya Harbi, Avrupa'da yepyeni milli devletler yaratmıştır. Dünya ekonomisine, bugün her zamandan daha ziyade, milliyet prensibi hâkimdir. Bu prensip milletler arası iş bölümünün hikmetini ve manasını fiilen izale etmiştir. Görüyoruz ki, dünya ekonomisindeki mübalağalı spesilizasyon yerini süratle milli ekonomilerdeki cüzütamlık hareketine terk etmektedir.

Bu gidiş, tamamen şuurlu olarak, ekonomik prensibinden, milli prensibe intikaldir. Dünya mikyasındaki bu istihale, "millet" fikrinin daha konkre olarak yeniden doğuşunu ifade eder. Bugünün "millet"i daha şuurlu daha ziyade hakikati ve kendini gören, kendine müteveccih bir varlık olmuştur. Evvelce "millet" müteaddi, mütearrız, istilacı ve emperyalistti. Bugünkü "millet"in her hareketinde, her tedbir kararında milli emniyet, milli refah ve bunların ifadesi olarak da müstakil ve kendine sahip olmak düşüncesi hâkimdir.

Atatürk inkılabının dünya mikyasındaki etkilerinin ve milli inkılaplara birw ilk örnek olmasının manası millete kendi hâkimiyetini vermek prensibinin inkılap ideolojimize bir ana temel olmasındadır. Bu inkılabın politik ve ekonomik manasıyla, dünya mikyasında gerçekleşmesini düşününüz. Dünya tarihine sığmaya-

cak olan bu muazzam kurtuluş yeni bir dünya tarihine başlangıç olacaktır. Türkiye bu harekette cesur bir keşif kolu rolünü muvaffakiyetle başarmaktadır.

Dün varlığı pahasına gümrük istiklalini vermiş olan Türkiye, bugün kendi topraklarında geniş ve kuvvetli bir endüstri kurmaktadır.

Bugün bütün bunlarla beraber milli tasarruf seneden seneye hendesi bir nispetle artmaktadır.

Bu büyük bir milletin, koca bir memleketin ve milyonlarca insanın aynı zamanda uyanışı, fakat yalnız uyanışı değil, şuurla ve inanarak mukaddes bildiği bir hedefe varmak için kalkınması ve ayaklanmasıdır.

Büyük ve mesut Türkiye idealinin en kısa bir zamanda hakikat olması için inanç ve güvenle beraber tasarrufu ısrar ve inatla bir milli karakter ve ahlak edineceğiz. Yerli malını kendi malımız diye ve onun için seveceğiz. Yerli malı sevmek, daima Türkiye'yi sevmek demek olacaktır.

EK 15
İktisadi Kalkınma Siyaseti[5]

İktisadi kalkınma hareketlerini planlama fikri, son yıllara kadar, fikir âleminde iki zıt içtihada dayanan bir tartışma konusu teşkil etmiştir: Bir telakkiye göre, "plan fikri"; ekonomide liberal anlayışa aykırıdır. "Devlet ekonomiye karışmaz; ekonomi, kendini kendi kanunları ile idare eder." Bu anlayış ekonomiye tehditsiz bir serbesti tanır.

Diğer bir telakkiye göre, ekonomi, kendi "tabiat kanunları" mahfuz olan bir sosyal müessesedir; böyle olduğu için, gerekirse –ve gerektirdikçe–, "serbesti ile nizamı telif edici bir rejime" tabi tutulmalıdır.

Bilindiği gibi, milli ekonomiler şimdiye kadar, tarih içinde, merhale merhale, tekâmüli bir seyir ile inkişaf etmişlerdir. Fakat bugün çeşitli sebeplerle bu inkişaftan mahrum ve dolayısıyla geri kalmış ekonomiler, tahribe uğramış memleketler vardır. Bunların kaybettikleri zaman ve mesafeleri kazanabilmeleri veya uğradıkları zaafları telafi edebilmeleri için, sür'atle gelişmelerini sağlamak lazımdır.

Filhakika:

– Geri kalmış ekonomilerin sür'atle geliştirilmesi;

– Tahribe uğramış milli ekonomilerin kalkındırılması;

– Az, çok mütekâmil bir iktisadi cihaza malik bulunan memleketlerde ekonomiyi, mümkün olduğu kadar salim mecralara sevketmek ihtiyacı;

– Buhranları önleme; milli sermayeleri heder olmaktan koruma kaygıları;

– Çeşitli sosyal mülahazalar, Devletin ekonomiye müdahalesini kabul ettiren sebepler olmuştur.

Milli ekonomi faaliyetlerini planlama fikri, milli ekonomiyi hal ve istikbal bakımlarından salim istikametlere sevketmek, milli servet ve enerjiyi yanlış hesaplardan ve dolayısıyla muhataralardan korumak prensiplerine dayanır.

---

5 Nurullah Esat Sumer, "İktisadi Kalkınma Siyaseti", *Fikir Dünyası* dergisi, Şubat 1956, s. 24-29.

Malumdur ki, plan, muayyen ihtiyaçları, çeşitli unsurlar, şartlar ve imkânlarla, muvazeneli ve ahenkli bir kül halinde, telif ve terkip eden bir yapıdadır. "Milli ekonomi planı", milli ekonomi bünyesini, muayyen bir fikir hedefine göre, belirli bir zaman zarfında muayyen bir şekillenmeye götürecek, muayyen bir inkişaf merhalesine eriştirecek olan bir "iktisadi siyaset vasıtasıdır. İmdi; plan, bir memlekette tabii iktisadi unsurların ve mali imkânların yurt ve millet menfaatine muvazeneli bir terkibini gerçekleştirmek için, milli bir hareketi nizamlamak demek oluyor. Bunun bir "Devlet işi" olduğunda tereddüt yoktur.

Milli ekonomilerin geliştirilmelerini planlamak ve bu ekonomilerin kuruluş ve inkişafını planlara göre sevk ve idare etmek fikrinin dayandığı başlıca prensiplerden biri, planlama hedeflerinin salahiyetli ihtisas teşekküllerince tayin olunmasıdır. Birinci Cihan Harbi'nden sonra bu ihtiyaca cevap vermek için bazı memleketlerde, Merkezi Planlama Daireleri, diğer bazılarında ise İktisat Meclisleri vücut bulmuştur. Bizde, iktisadi politika mevzuları üzerinde mütehassıs bir heyetten istifade edilmek maksadıyla, Âli İktisat Meclisi kurulmuş (27 Haziran 1927 tarihli kanun) ve 1934 yılına kadar çeşitli konular üzerinde çalıştıktan sonra, "vazifelerinin, bakanlıklarca da yapılabileceği" mucip sebebiyle lağvedilmiştir. 1948 yılında yeniden ve daha geniş ölçüde bir (Ekonomi Meclisi) kurulması için T.B.M. Meclisi'ne bir kanun tasarısı sevk edilmiş, fakat 1950'de iktidar değişince bu tasarı terkedilmiştir. Tasarının, temsil ettiği vazife anlayışı bakımından; ana hatları şunları:

1) Milli ekonomiyi devamlı surette inceleyerek türlü ekonomi kollarını geliştirmek; ekonomi sahalarındaki çalışmaların verimini artırmak; istihsal unsurlarının yurt içinde yararlı ve ahenkli şekilde çalışmasını sağlamak; milli refah seviyesini yükseltmek; Devlet ekonomi teşekkül ve teşebbüslerinin çalışma hudutlarını belirtmek maksatlarıyla milli ekonomi faaliyetlerini düzenleyici ve korucu planlar ve programlar yapmak;

2) Hükümetçe hazırlanıp tevdi olunacak iktisadi, mali ve içtimai mahiyetteki kanun ve nizamnameleri inceleyip mütalaa beyan etmek;

3) Mevcut bu gibi mevzuatta memleket ihtiyaçlarına uygunluk derecesi ve bunlar arasındaki ahenk ve münasebet bakımlarından yapılacak tetkikler neticesinde değiştirilmesi lüzumlu görülen hükümler hakkında görüşlerini bildirmek;

4) Milletlerarası ekonomi şart ve hareketlerini takip etmek ve bunlardan çıkacak neticeler hakkında zamanında hükümete tekliflerde bulunmak;

5) Büyük Millet Meclisi'nin ve komisyonlarının ve hükümetin yazılı sorularına raporlarla cevap vermek;

6) Hükümetin isteği üzerine veya resen, memleketin iktisadi, mali ve içtimai meseleleri üzerinde incelemeler ve anketler yapmak ve bu alanda alınması gereken tedbirler hakkında raporlar hazırlamak ve tekliflerde bulunmak;

Görüldüğü gibi, bilhassa birinci fıkrada tarif edilmiş olan vazifeler, bu meclise bir nevi "Planlama Heyeti" hüviyetini vermektedir. Böyle olmakla beraber, mesela planlama bakımından münferit devlet daireleri ile münasebetleri tayin edilmemiş olmak ve bütçe planlaması bakımından da hiç salahiyeti bulunmamak dolayısıyla kâmil bir karakteri yoktur. Bu tasarının yeniden ele alınması, büyük bir ihtiyacı karşılamak açısından çok faydalı olur.

Bizde bir genel iktisadi kalkınma bahis olduğuna göre, muhtelif istihsal kollarının imtizaçlı bir terkibinin muhassalası olmak lazımdır. Böyle bir plan, aşikâr ki, ziraatı, endüstriyi, hem kendi bünyelerinde (istihlak ve ihraç bakımlarından), hem de aralarındaki münasebetler yönünden, ayni seyir süratiyle ve matlup ölçülerde geliştirecek ve bu gelişme ile mütenasip olarak da, münakale hacim ve kesafetini karşılayacak bir plan olacaktır. Aynı ehemmiyet derecesinde olmak üzere, bir iktisadi kalkınma planının tatbikine başlanırken, devletin ve hususi sermayenin girişecekleri teşebbüslerin Devlet Döviz Bütçesine ve yabancı kredi kaynaklarına ekleyeceği talebi sağlamak gerekir (Mali Plan).

Bu kısa izahlardan da anlaşılacağı gibi, milli ekonomiyi planlamak demek, milli ihtiyaçlarla imkânları telif etmek; bir başka ifade ile fikir ile maddeyi imtizaç ettirmek demek olduğuna göre, her şeyden önce, metotlu bir tetkik, tahlil ve terkip işidir.

Plana hüviyet verecek olan ana fikir ne olursa olsun bir milli ekonomiyi planlarken, göz önünde tutulması gereken bir diğer mühim mesele, bu planın, hal ve istikbal bakımlarından, maksada uygun, devam kuvvetini haiz, sağlam temellere dayanır ve muvazeneli olarak tasarlanması ve gerçekleştirilmesidir. Bir milli ekonomiyi planlarken, bunun dünya ekonomisinde bir cüzü olduğunu düşünmek, mümkün olduğu kadar dünya ekonomisinin bünyesine ve gelişmelerine uymasını sağlamak gerekir. Bu münasebetle, mesela, müterakki endüstri memleketlerinde sentetik maddeler istihsalindeki hızlı gelişmelerin ifade ettiği teknik inkılabı düşünmemek mümkün değildir. Bu sebeple, planlamada muvaffakiyet, her şeyden önce, memleketin iktisadi realitelerinin dikkatli bir tahliline ve bu tahlil ile elde edilecek neticelerin, dünya ekonomisi realiteleri ile imtizaçlı ve ahenkli bir terkibine bağlıdır.

Diğer taraftan, devletin, iktisadi planların tatbikatında hisse alması da zaruri olabilir. Objektif olarak düşünülürse, ekonomiye devlet alakasının, bazı hallerde, gerçekten zaruri olabileceği müşahede edilecektir:

1) Ekonomide geri kalmış veya az gelişmiş memleketlerde büyük ölçüde hususi sermaye terakümleri pek mahdut olduğundan, milli ekonomiyi kalkındırma kararında olan devletin, hususi ellerde matlup sermaye kudreti ve dolayısıyla teşebbüs kabiliyeti hasıl oluncaya kadar, uzun zaman beklemeden, bazı teşebbüslere girişmesi ve bunları kendi mali imkânları ile nispeten kısa zamanlarda gerçekleştirmesi, amme menfaatleri ve milli ekonomi bakımlarından faydalı ve zaruri olabilir. Bu, bizde yıllardan beri cereyan etmekte olan haldir. (Demir ve çelik endüstrisi, şeker ve çimento sanayi ve kurulması tasarlanan azot fabrikaları teşebbüsü gibi).

2) Devlet milli istihsali korumak ve idame etmek ve aynı zamanda milli istihlaki karşılamak için bazı teşebbüslere girişebilir. (Dış pazarlarda sürüm zorlukları ile karşılaşan ve bir memleketin belli başlı istihsal maddelerinin –mesela pamuk ve yapağı– memleket içinde işlenerek kıymetlendirilmesi için endüstriyel tesisler kurulması: Tekstil endüstrisi gibi).

3) Devlet, tasarlanan iktisadi kalkınmayı vasıtalandırmak ve desteklemek için bazı teşebbüsleri bizzat deruhte edebilir (Bölge enerji santralleri bunun tipik bir misalidir).

4) Devlet, memlekette yeni ve munzam iş hacmi yaratmak ve bir kısım vatandaşlarına geçim imkânları sağlamak ve –varsa– işsizliği önlemek gibi sosyal mülahazalarla da iktisadi teşebbüslere girişilebilir.

Devletin ekonomiye iştirak veya müdahalesinin ölçüsünü, yani iktisadi kalkınmada bilfiil deruhte edeceği rolü azami takdir isabetiyle ve sarahatle tayin ve tarif etmek lazımdır. Amme menfaatleri bakımından devletin:

1) Kendisince deruhte olunmasında politik veya sosyal-politik zaruretler bulunan sahalar;

2) Milli ekonominin gelişmesine hizmet edecek büyük tesisler ve

3) Başarılması, hususi sermaye takatini aşan ölçülerde mali kaynak ve külfetler isteyen konular dışında teşebbüslere girişmemesi doğru olur.

Geçirilen tecrübelerden de mülhem olan bu mülahazalarla denebilir ki, devletin gerek milli ekonomiyi planlamada ve gerek iktisadi gelişme planlarına bilfiil iştirakinin hedef ve mahiyeti, dayanılır bir rehber olmasından ibaret olmalıdır. Bunun böyle olmasına, umumi efkâra ve bilhassa hususi teşebbüse emniyet ve itimat telkin etmek bakımından olduğu kadar, psikolojik sebeplerden dolayı da lüzum vardır. Zaten, iktisadi kalkınma hareketinde ve –var ise– iktisadi plan rejiminde umumi efkârca tasvip olunan bir mahiyet bulunmak şarttır. Zira milli iktisadi geliştirme hareketi, bir milli gayret hamlesidir.

Diğer taraftan, kalkınma hareketini başarmak için, memleketin bütün imkân ve istidatlarını, maddi ve mali kaynaklarını seferber etmek, aynı zamanda, Devletle iş ve teşebbüs muhitlerinin, hatta belki, bir müddet bazı mahrumiyet ve fedakârlıklara katlanması gerekecek olan vatandaş kütlelerinin anlayışlı bir fikir birliğini sağlamak lazımdır. Zira iktisadi kalkınma hareketi gerçekten, bir milli aksiyondur. Bu mülahaza ile de, –iktisadi kalkınma hareketi bir plana dayanacaksa– planın hazırlanmasında, milli ekonominin her

türlü faaliyet şubelerine mensup hususi teşebbüs sahiplerinin iş ve görüş birliğini temin etmekte büyük fayda vardır. Planların hazırlanmasına –istişari mahiyette de olsa– fikri, görgüsü ve tecrübesi ile iştirak eden hususi teşebbüs, iktisadi planı, hem kendi emniyeti ve muvaffakiyetinin bir zımanı, hem de mensup olduğu cemiyetin refah, saadet ve selametinin bir teminatı olarak alır ve bizzat bunun yapıcıları arasında bulunursa, bir nevi vicdani sorumluluk deruhte etmiş olur; aynı zamanda ahenkli ve muvazeneli bir milli ekonomi bünyesinin kurulmasında da şeref payı taşır.

Gerçekten, planlamada devletle hususi teşebbüsün samimi ve anlayışlı işbirliği, hem pratik, hem de politik bakımlardan faydalıdır. İktisadi kalkınma planlarını yaparken, gerçekleştirilmek istenen gelişmenin mevzularını, mebdelerini ve hedeflerini tayin ederken, devletin amme ihtiyaç ve menfaatlerini telif edici ve bunları koruyup sağlamak hususlarında nizam ve müeyyide vaz'edici rolü ile hususi teşebbüsün, bilgi, ihtisas, tecrübe ve istidatlarının ve bilhassa temayül ve alakalarının imtizacı çok ehemmiyetlidir.

Hususi teşebbüsün, iktisadi planlama işine iştirakinin şekli, ihtiyaca göre olacaktır. Mesela iktisat meclisinin ilmi ve metodik araştırma ve anketlerine ilave olarak veya bunlarla birlikte, plan uzmanlarının, devlet temsilcilerinin ve hususi teşebbüs sahiplerinin (ziraat, ticaret ve sanayi odalarının, işçi sendikalarının ve diğer iktisadi meslek teşebbüslerinin ve üniversitelerin) iştirak edecekleri geçici kongreler toplanabilir. İstişari mahiyette olabilecek bu çalışma birliğinden yapıcı fikir manzumeleri ve memleketin realitelerine uygun sentezler çıkabilir. Bu nevi müşterek çalışmalar, bilhassa planların hazırlık devresinde ciddi ve ameli faydalar temin edebilir.

İktisadi kalkınmada gelişmeyi süratlendirici teşviklerle, milli teşebbüs ehliyetini, milli sermaye kaynaklarını tamamlayıcı ve kuvvetlendirici tedbirlerin kalkınma hareketini planlama teşebbüsü ile aynı zamanda alınması lüzumu aşikârdır. Filhakika devletin, böyle bir harekette, yardım edici, destekleyici ve teşvik edici roller deruhte etmesi, esasen onun asli fonksiyonunun bir icabıdır. Bu zihniyetle hareket edilirse, iktisadi kalkınma hareketinin hazırlıklarına

muvazi olarak alınması faideli olabilecek tedbirleri, ana hatları ile şöyle düşünmek mümkündür:

1- İktisadi tedbirler

a) İktisadi gelişmeyi kolaylaştırıcı tedbirler: Ziraatta sulama işleri; barajlar, tohum ıslahı istasyonları tesisi, hayvancılıkta damızlık temini, köy yolları, demiryollar ve köprüler inşası, endüstriye enerji ve su, limanlarda yükleme ve boşaltma tesisleri, iktisadi gelişmeye muvazi olarak artacak nakliyat hacmini ihtiyaç ölçülerinde karşılayabilecek nakil vasıtaları ve ilah.

b) Devlet idaresindeki demir ve denizyollarında, inşa ve tesis devleri için muvakkat tarife tenzilatı (Endüstri tesisleri ve inşa malzemesi naklinde).

2- Mali tedbir ve teşvikler

a) Teşebbüsler için gerekli tesis ve işletme malzemesi ile icap ediyorsa, ham ve yarı mamul maddelerin ithalini mümkün kılacak ve yine kalkınma ile ilgili işler dolayısıyla hariçten ödenecek dövizlerin temini.

b) İktisadi kalkınma planlarının alakalanabilecek yabancı sermayeyi teşvik tedbirleri (Bu konuda gerekli mevzuat tedvin edilmiştir).

c) Muhtemel dış kredilerin veya istikrazların, faiz ve resülmallerinin vadelerinde, asıllarındaki dövizlerle ödenmelerinin temini.

d) Kalkınma planları gereğince dahilde mümasili bulunmadığı için yabancı memleketlerden ithal olunacak inşaat ve tesisat malzemesinin –bir defaya mahsus olarak– gümrük ithal resimlerinden muafiyeti.

e) Bankacılığın normal kaideleriyle işlemek üzere orta ve uzun vadeli zirai ve endüstriyel tesis ve işletme kredileri sağlayacak müesseselerin takviyesi ve icap ediyorsa yeniden teşkili.

3- Teknik tedbirler

Teknik eleman ve organizasyon ve idare unsurları yetiştirilmesi, yabancı uzmanlar temini.

4- Sosyal politika tedbirleri

Bu tedbirlerin gereklilikleri esasen bizde de tesis edilmiş bulunmaktadır.

İktisadi Kalkınma Planı, bir memleketin iktisadi imkânlarını geliştirmek veya genişletmek suretiyle, o memleketin gelir ve refah seviyesini yükseltme gayesini güdeceğine göre, başlıca şu mesnetlere dayanacaktır:

1- İhraç mallarının istihsalini elverişli şartlarda genişletmek suretiyle mili ihracat hacmini artırmak; döviz kaynakları sağlamak. (Gıda maddeleri, endüstri ham maddeleri ve maden ihracatı gibi.)

2- Memleketin tabii istihsal kaynaklarından elde edilen maddelerin dış pazarlara sürümünde zorluklarla karşılaşıldığı takdirde:

a) Hem memleket istihsalini, sürümsüzlük sebebiyle uğrayabileceği buhranlardan korumak, hem de yurtta munzam iş hacmi ihdası suretiyle bir kısım vatandaşlara kazanç ve geçim imkânları sağlamak ve iktisadi faaliyetlerin verimliliğini arttırmak (yarı mamul maddeler istihsali, mesela, yerli pamuktan veya tiftikten iplik imali).

b) Döviz darlığı yüzünden gerekli ölçülerde ithal olunamayan kitle ihtiyaç maddelerinin, ikan nispetinde ve elverişli olduğu takdirde dahilde imali, mamul maddeler istihsali (Döviz tasarruf ettirici).

Planın temel yapısı, umumi ve iktisadi etüd ve nazari plandır. Ekonominin hangi sektörüne taalluk ederse etsin (Ziraat, endüstri, madenler, enerji ve ilah) planın ihtiva edeceği konular, yukarıdaki iki madde de belirtilen hareket mebde'lerine göre:

a) İstihsal imkânları;

b) İşletme şartları;

c) Sürüm sahaları bakımından tetkik edilmek icap edecektir. Ayrıca her kalkınma hareketinin, zaruri olarak, memleket dahilindeki münakale hacmine tesir ve akisleri hesaplanmak gerekir. Bu tetkiklerin neticelerine göre, memleket ihtiyaçları ve imkânları bakımlarından, ehemmiyet sırası ile rüçhanlı mevzuları ihtiva edecek plan vücut bulur; bundan da planın gerçekleştirilme devrelerini gösteren Devrevi Planlar çıkarılır.

İktisadi kalkınmayı planlama işi, bir ilmi-teknik ihtisas işidir. Bu sebeple, gerek tetkikte ve gerek ekonominin milli hayat içindeki muhtemel bütün tesir ve akislerini de hesaba katarak bir kül

halinde planlanması, lüzumu kadar mütehassıstan mürekkep bir "Merkezi Planlama Heyeti"ne tevdii gerekir. Bu heyet "İktisat Meclisi"nin bir kolu olabileceği gibi, müstakil olarak da düşünülebilir. Her iki halde de bağlı bulunacağı makam –bakanlıklar arası mesaisinin koordine edilebilmesi için– Başbakanlık veya bir Koordinasyon Vekâletidir. Böyle bir teşekkül için hatıra gelecek, tecrübe ve kanaat sahibi mütehassıslarımız vardır. Bu hey'ete ihtiyaca göre, yabancı uzmanlar da iştirak edebilir. Diğer taraftan, iktisadi konularla ilgili bakanlıklarımızda kıymetli etüd ve programlar mevcuttur. Bugün yapılacak iş ise prensibi itibariyle bellidir:

1- Evvelce başarılmış ve bu sıralarda ele alınmış veya tasarlanmış teşebbüslerin, memleketin umumi iktisadi gelişmesini sağlayacak diğer teşebbüslerle mezcedilmesi;

2- Bilhassa devlet bakımından iktisadi kalkınma külfetlerinin, diğer sahalardaki umumi ihtiyaçlarımızla (yollar, demiryollar, silolar, limanlar, mektepler ve hastaneler gibi) ve muayyen bir devre zarfında kaabil-i temin sayılabilecek mali imkânlarla telif edilerek bir Devlet Planı halinde terkip olunması gerekmektedir.

EK 16
Milli Ekonominin "Kemalleşme"si[6]

Yirmi yıl önce, 1944'te, yayımlanan bir kitabımda (*Muasır İktisat Nizamı*) Atatürk Devrimleri Çağı'nın iktisadi siyaset anlayışını tahlil ederken milli endüstrileşme konusunda aynen: "Türk endüstrileşmesi, hedefleri önceden tayin edilmiş bir milli şuur hareketidir ki, inkılap onu, bir dava olarak gayeleri arasında almış ve 1933'ten beri Devlet Planları ile yalnız ziraatı, sanayii, madenciliği, kara ve deniz nakliyeciliği, yalnız ekonomisi ile değil, bütün varlığı ile, millet olarak, "KEMALLEŞME"sinin sembolü olmuştur" demiştim.

"*Sümerbank* dergisi"nin Yüce Ata'ya adanan kasım sayısına, arzunuza uyarak bir yazı tasarlarken, "İktisadi Kalkınma Meselemiz"in hâlâ çeşitli yönlerden tartışılmakta olması karşısında, 20 yıl önceki bu inancın dayandığı vakıaların daha da gerilerde yattığını ve bizde iktisadi kalkınma zorunluluğunun doğurduğu hareketin İnkılap Tarihi içindeki yerinin ve manasının gözden kaçırıldığını düşündüm. Bu sebepledir ki iktisadi kalkınma çabasının ve hareketinin yakın tarihimizde doğuşunu ve gelişmesini hatırlatmayı ve o zamana hâkim olmuş bulunan zihniyeti belirtmeyi faydalı saydım. "*Sümerbank* dergisi"nin Kasım 1963 sayısındaki yazımda da –Atatürk'ün bir konuşmasına dayanarak söylediğim gibi– bizde iktisadi kalkınma ve gelişme fikrinin tarihi, inkılap fikriyatının tarihi ile yaşıttır. Gerçekte bizzat Atatürk ve Atatürk inkılaplarını gerçekleştirme görevinde bulunmuş olanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun inhilalini zorlamış olan sebeplerin başında imparatorluk ekonomisinin çökmesi vakıasının geldiğini bilmişlerdir. İmparatorluktan inkılap Türkiyesi'ne intikal etmiş olan yurt, hayat kaynakları en geniş anlamı ile kurumuş bir yurt idi ki, topyekûn ihya bekliyordu. Bunun ne demek olduğunu o devri yaşamış olanlar bilir. Bu ihya, kısaca, milletin maddi varlığının şartlarını sağlamak, temellerini kurmak, yani ekonomisinin muasır tekniğin ve kültürün imkânlarından faydalanarak canlandırmak demek idi. Hâlbuki böyle bir hedef, her şeyden önce, devletin, bütün olarak milli ekonomiyi,

6 Nurullah Esat Sumer, "Milli Ekonominin 'Kemalleşmesi'", *Sümerbank* dergisi, Özel Atatürk Sayısı, 5 Kasım 1965, s. 53.

yani tarımı, ulaştırmayı ve endüstriyi aynı zamanda kapsayan bir iktisat politikası gütmesi ile gerçekleşebilirdi. Bu politikanın prensibi, bin nefis milli hayatın vakıalarında ve gerçeklerinde yatıyordu. İşte bu inanıştır ki, "İktisatta Devletçilik"i inkılabın şiarları arasına aldı ve "Devletçilik" ekonomide "asırların ihmalini telafi ve tahripleri tamir edecek ve milli bünyeyi süratle inkişafa kavuşturacak" bir iktisadi siyaset anlayışı olarak kabul edildi.

Milli ekonomiyi geliştirme ve kalkındırma mevzuunda çözülmesi gerekmiş olan ilk ve en önemli mesele, tekniğe yabancı, bilgiden mahrum ilkel ve deneye dayalı ziraatı verimli bir seviyeye eriştirmek; diğer bir deyimle milletin geçim kaynağı ve hayat platformu olan bu ana hazineyi çökmekten ve büyük kitlenin zaten pek düşük yaşam seviyesini büsbütün tehlikeye düşmekten korumak için, toprağı ve ürünlerini değerlendirecek tedbirler almaktı. Böyle bir tedbirler manzumesinin tatbike konması, ziraatta bir inkılap başarmak demek olacaktı. Halbuki ziraat, bir görenekler ve gelenekler dünyası idi ve bunda bir "devrim", kökleri derinde yatan insiyaklarla çatışacaktı. Halbuki Türk köylüsünün toprağa kavuşması ve görenek deneye dayalı usullerden kurtularak yeni bilgilerle cihazlanması, "Türk köyünün kalkınması" davasının kazanılmasında baş şarttır. Mesela, şüphesiz, bu ifade kadar basit ve kolay değil, bilakis son derece girift ve güç bir meseledir. Köylüyü topraklandırma davasının hallinde karşılaşılan zorluklar, hâlâ yenilebilmiş değildir. Diğer taraftan aşikârdır ki asıl hedef, toprak sahibi köylüyü velut bir hale getirmektedir. Bu ise onu fiilen üretici duruma sokmak; yani onu kredi, makine, teknik ve bilgi ile teçhiz etmek demektir. Son yıllarda politik ve akademik türlü tartışmalara konu teşkil etmiş olan "Toprak Reformu" ya da "Zirai Reform" dan da beklenen, Türk ziraatında sosyal adaletle birlikte;

1) Milli iaşeyi sağlamak

2) Milli ekonominin kuruluşu için gerekli döviz gelirlerine kaynak olma

3) Milli endüstriyi ham maddelerle beslemek

Gayeleriyle üretim tekniğini modernleştirme; üretim verimini artırma; üretim maliyetini düşürme; üretimi çeşitlendirme ve ürün-

lerimizin vasıflarını yükseltme hedeflerini gerçekleştirmektedir. Bu hedefler gerçekleştirilmedikçe ihracat potansiyelimiz genişleyemez ve Türkiye muhtaç bulunduğu maddelerin ithal yolu ile sağlanmasında zorluklara, hatta imkânsızlıklara uğrar. Bugün olduğu gibi!

Diğer taraftan milli ekonomi muvazelenemedikçe zirai gelişmenin imkân şartı mevcut sayılmaz. Yurdun ekonomik bütünlüğünü de kurmak lazımdı. Demiryolların ve yolların yurdumuzu bir iktisadi bütün haline getirilmesindeki önemi açıktır.

Milli ekonomide muvazene kurarken milli hammaddelere dayanan bir endüstri sektörüne vücut vermek zorunlu bir karar konusu idi. Bu realist görüştür ki, 1930'larda, devleti yeni ve tarihi bir karara sevk etti: İktisadi gelişmeyi süratlendirip şumullendirmek için, endüstri sektöründe –bilinen sebeplerle– ferdi teşebbüsün başarmağa muktedir olamayacağı işleri devlet eli ve imkânları ile başarmak: "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" bu karar gereğince 1933'te hazırlanmış ve tatbike konmuştur. Bu plan yedi grupta kimya sanayiinden bazı şubeleri, demir ve çelik, pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt, selüloz ve çimento endüstrileriyle ilgili büyük tesisleri ihtiva ediyordu. "Planın tatbikatı normal ilerlemiş ve bu halin verdiği itimat ve görülen zaruretler, İkinci Beş Yıllık Endüstri Planı'nın da hazırlanmasını lüzumlu kılmıştır." Burada Atatürk'ün milli endüstrileşme hareketinin gelişmesinden duyduğu haz ve heyecandan mülhem olduğu aşikâr bir tahassüs ifadesini anımsamak yerinde olacaktır: "Türkiye Cumhuriyeti Devleti Türk vatanında, asırlardan beri, hususi teşebbüslerle yapılamamış olan işleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu." O'na nazaran "Endüstrileşme en büyük milli davalarımız arasında yer almakta" idi. 1936 yılında hazırlanmış olan "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı"nın önsözü, Türk endüstrileşme hareketine o zaman hâkim olmuş bulunan düşünce ve zihniyet bakımlarından, değerli bir vesikadır.

"İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı", "İktisadi cihazlanma ve rasyonel bir kalkınma bakımından gerekli sanayi kollarını tayin için" İktisat Vekâleti tarafından 1936 başında, kongre halinde toplantıya davet edilen geniş bir ihtisas heyetince hazırlanmıştı. Dokuz

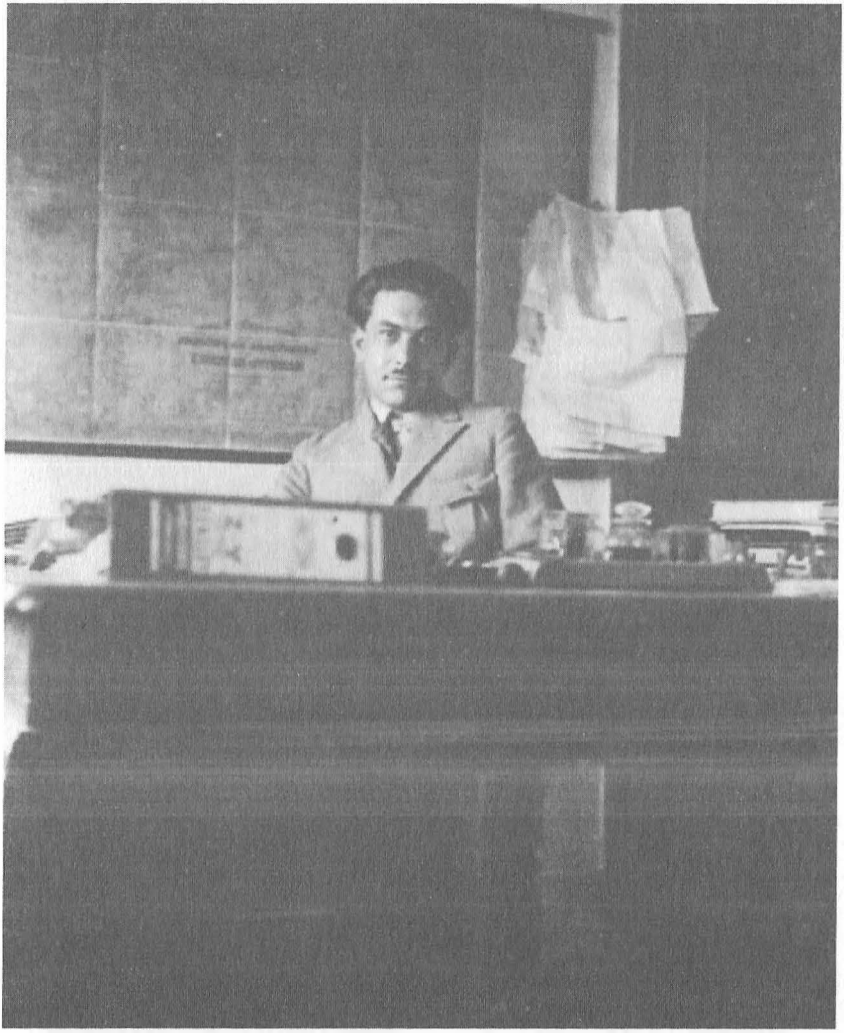
grupta ihtiva ettiği mevzuları "*Sümerbank* dergisi" için tekrarlamayı faydalı sayarım: Bunlar madencilik, maden kömürü ocakları, ev mahrukatı sanayii, gıda maddeleri sanayii, kimya sanayii, toprak sanayii, bölge elektrik santralleri, mihaniki sanayii ve denizcilik endüstrisi idi. Hususi sektöre ait teşebbüs konuları bunların dışında idi. Diğer taraftan, planın önsözünde "Sanayi Tedrisatının Programlaştırılması" lüzumu ileri sürülmekte ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu konudaki hazırlıklarından bahsolunmakta idi. Daha sonra "Maarif Teşkilatı Hakkında" T.B.M. Meclisi'ne sevk edilen bir kanun tasarısında endüstrileşme hareketi bakımından yine dikkate değer gerekçelere rastlanmaktadır: "Yurdumuzun endüstri faaliyetlerini, pek yakın bir zamanda bugünkünün on misline çıkarmak ve endüstri hayatının memleketimizde teessüsü ile beraber bunun işletme ve idamesi için lazım gelen teknik elemanları yetiştirmek zaruretindeyiz..." (1941)

Bunlardan da anlaşıldığı gibi, bizde "İktisadi Kalkınma", hedefleri önceden tayin olunmuş bir milli mesele olarak alınmış ve çeşitli merhalelerden geçerek bugünkü safhasına gelmiştir. Şimdi kalkınma planlaması, gerektiği gibi, bütün toplum hayatını kapsayan bir ölçüde ele alınmıştır. Planların tatbikinde muvaffak olunursa fikir ile maddenin imtizacı, elbette, mukadder mutlu sonucu verecektir.

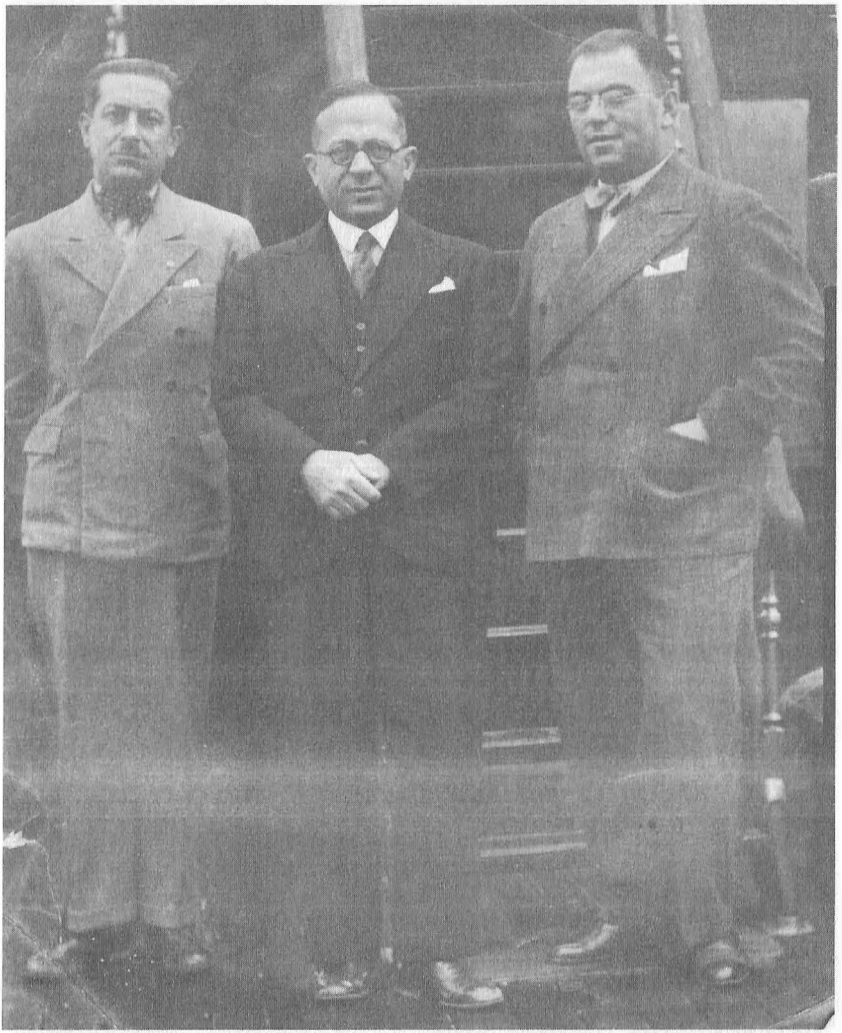
ALBÜM

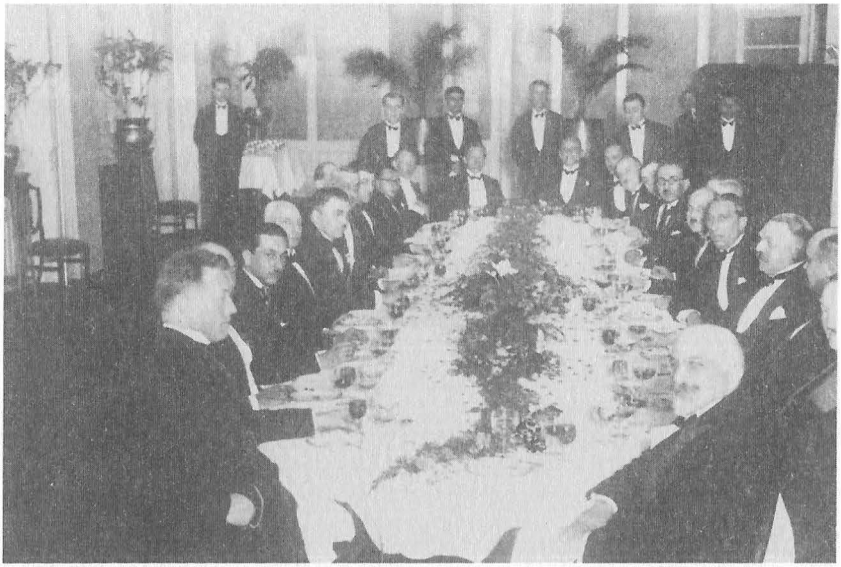
Nurullah Esat Bey kızı Melike Nur ile (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey çalışma hayatının ilk yıllarında (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey, Maliye Vekili Fuat Ağralı ve Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş ile birlikte (NES Arşivi).

Bankalar Konsorsiyumu Heyeti üyeleri ile birlikte yemekte (NES Arşivi).

Birlikte çalıştığımız günlerden hatırlar çalışacağımız günlere doğru.
Ş. Saracoğlu

Şükrü Saracoğlu tarafından Nurullah Esat Bey'e hediye edilen fotoğraf. Fotoğrafın altında anlamlı bir mesaj: "Birlikte çalıştığımız günlerden [Osmanlı borçları müzakereleri] beraber çalışacağımız günlere doğru [Nurullah Esat Bey bu fotoğrafın hediye edilmesinden dokuz yıl sonra Şükrü Saracoğlu'nun başbakan olduğu kabinede Maliye Bakanı olarak görev yapacaktır]." (NES Arşivi).

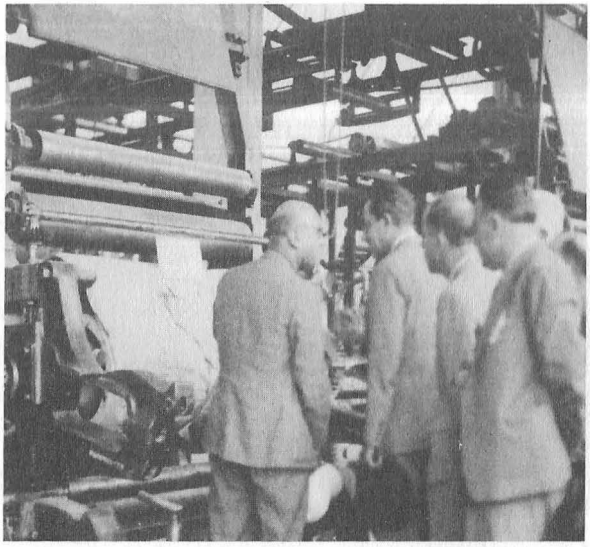
TBMM Başkanı Kâzım Özalp'ın 16 Ocak 1936 tarihinde, "Kardeşim Nurullah Sümer'e" diye yazarak Nurullah Esat Bey'e hediye ettiği fotoğraf.

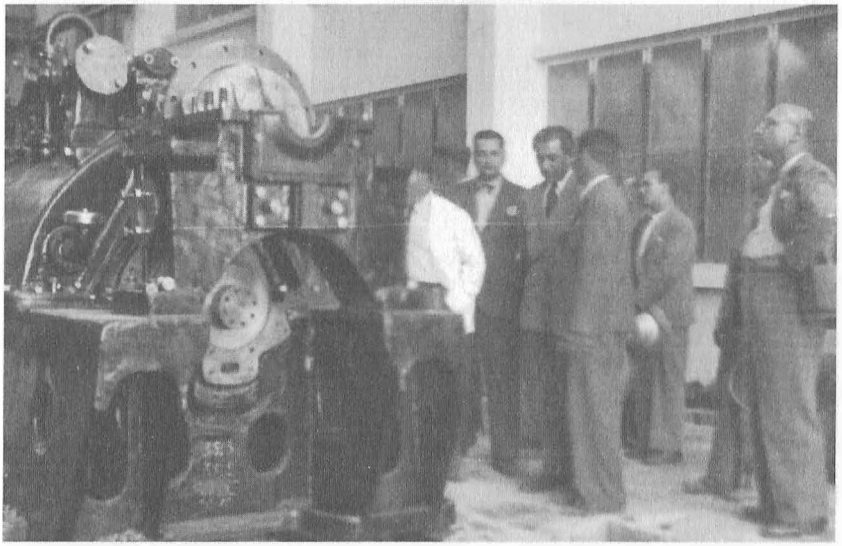
İktisat Vekili Celâl Bayar'ın Nurullah Esat Bey'e verdiği imzalı fotoğrafı, 18.11.1935 (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey, Fabrikalar Müdürü Fazlı Turga (ortada beyaz panama şapkalı), Sümerbank Yönetim Kurulu Başkanı Safa Apaydın, Bursa Valisi Fazlı Bey (en sağda) ve diğer Sümerbank yetkilileri ile Bursa Merinos Fabrikası inşaatını denetlerken (NES Arşivi).

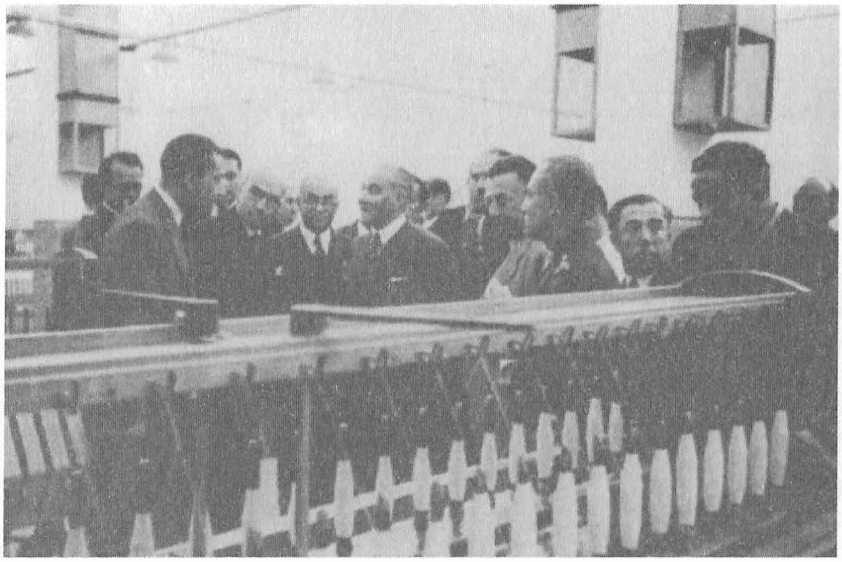
Nurullah Esat Bey Bursa Merinos Fabrikası'ndaki incelemeler sırasında Fabrika Müdürü Fazlı Turga'dan bilgi alırken (NES Arşivi).

Merinos'taki incelemelerden farklı bir kare (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey Merinos'taki incelemeleri sırasında (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey (en solda) Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışında Atatürk'ün sorularını yanıtlarken.

Nurullah Esat Bey (fotoğrafın en sağında) İktisat Vekili Celâl Bayar ile birlikte Zonguldak'ta bir açılış sırasında (NES Arşivi).

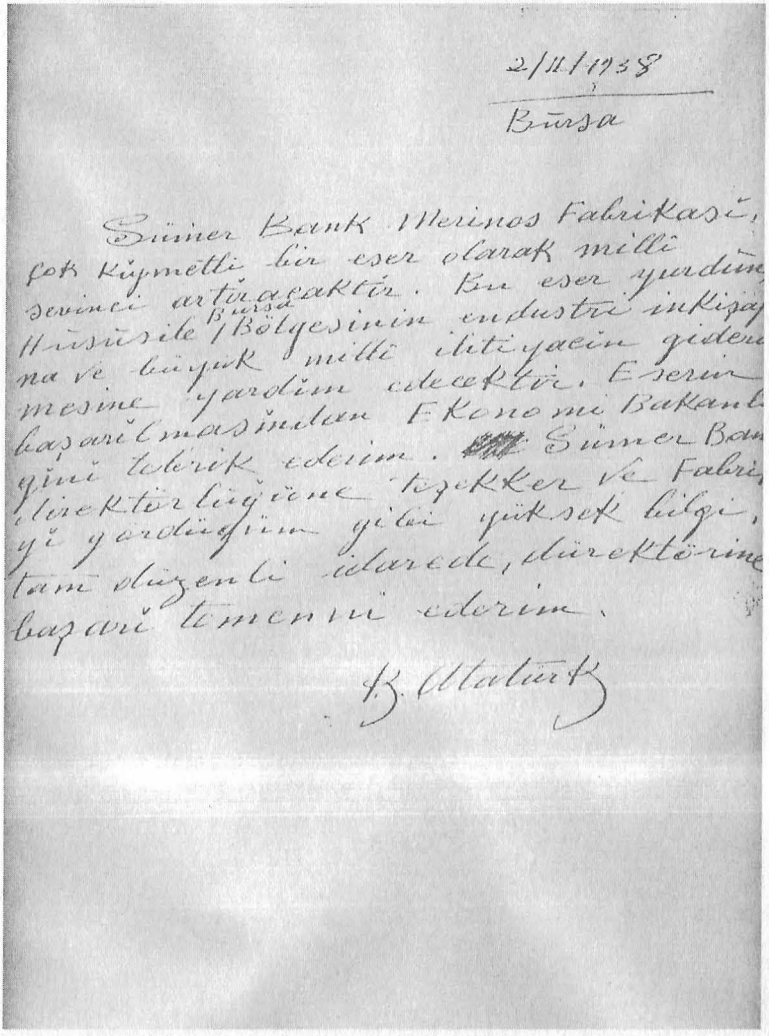
Nurullah Esat Bey (solda) Zonguldak'taki açılış sırasında sohbet ederken. Ortada Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş (NES Arşivi).

Nurullah Esat Bey Sümerbank Nazilli Fabrikası'nın açılışında Cumhuriyet'in efsanevi kadrosu ile birlikte. Sol baştan: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Başvekil İsmet İnönü, Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan, Mareşal Fevzi Çakmak, Şükrü Saracoğlu, İktisat Vekili Celâl Bayar ve Nurullah Esat Sumer (NES Arşivi).

Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışında Atatürk ile birlikte (NES Arşivi).

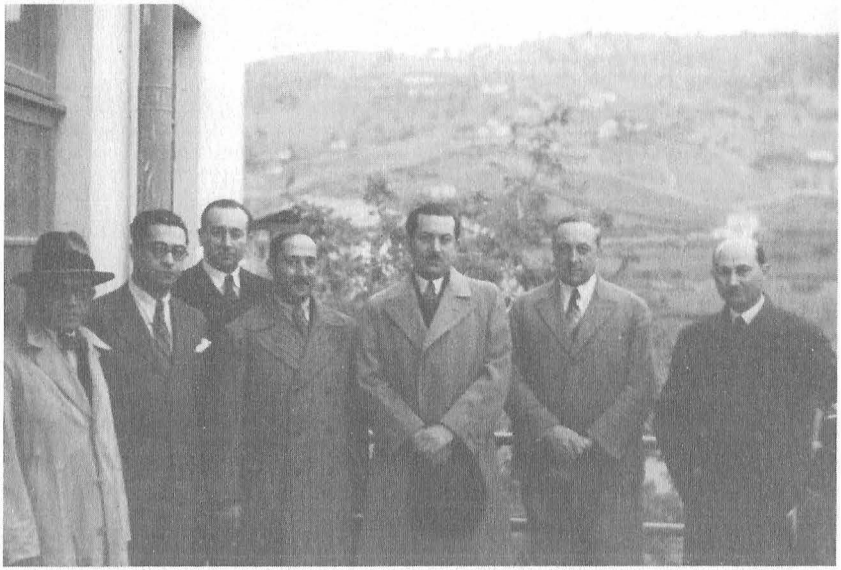
2/II/1938

Bursa

Sümer Bank Merinos Fabrikası,
çok kıymetli bir eser olarak milli
sevinci artıracaktır. Bu eser yurdun
Bursa
Hususile Bölgesinin endustri inkişaf
na ve büyük milli iktisadiyatın yüksel
mesine yardım edecektir. Eserin
başarılmasından Ekonomi Bakanlı
ğını tebrik ederim. Sümer Ban
ği direktörlüğüne teşekkür ve Fabri
ka yardımcısına yüksek bilgi,
tam düzenli idarede, direktörüne
başarı temenni ederim.

K. Atatürk

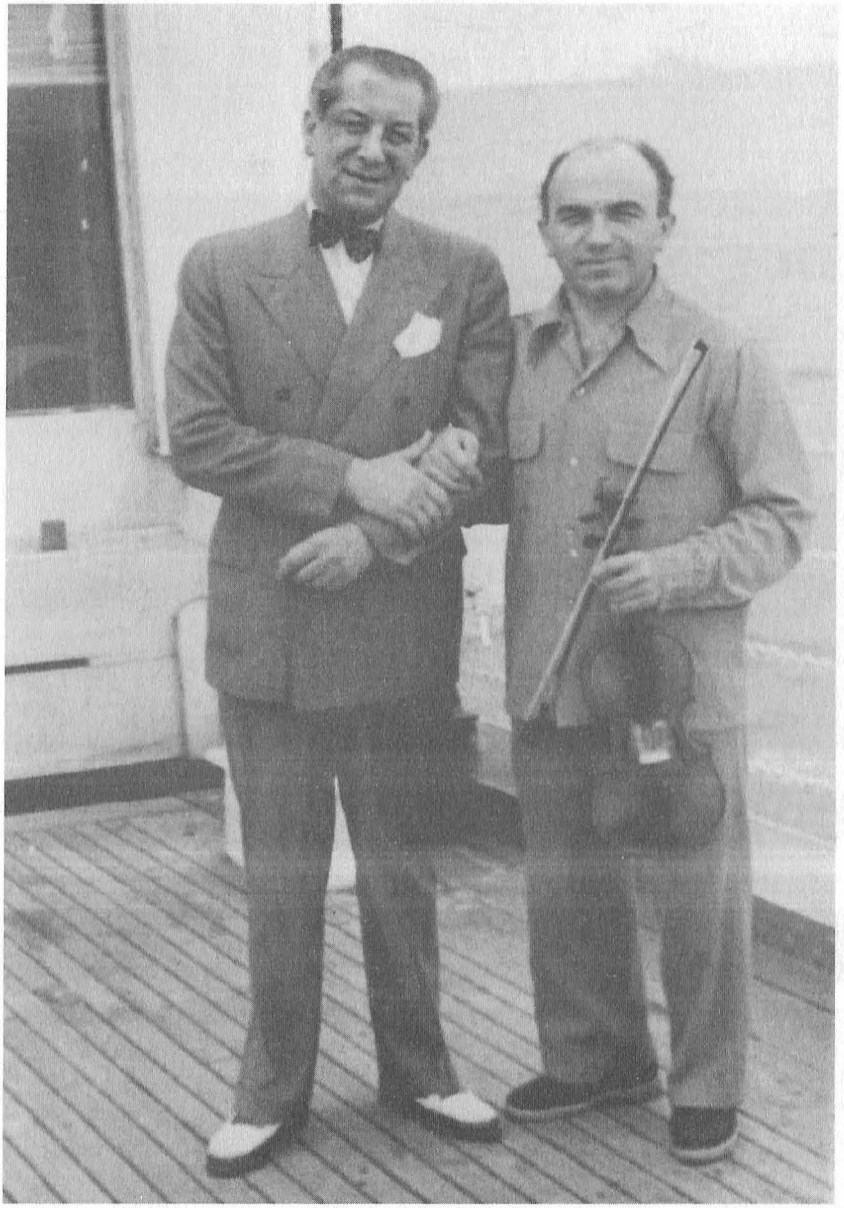
Atatürk'ün bir önceki fotoğrafta yazarken görüldüğü Bursa Merinos Fabrikası'na ait şeref defterinin sayfası (Bursa Büyükşehir Belediyesi, Merinos Kongre ve Kültür Merkezi).

Nurullah Esat Bey SEKA inceleme gezisi sırasında Mehmet Ali Kâğıtçı ve diğer yetkililer ile birlikte (Yüksel Erimtan Arşivi).

Mehmet Ali Kâğıtçı, Nurullah Esat Bey'e SEKA'daki üretim prosesleri hakkında bilgi verirken (Yüksel Erimtan Arşivi).

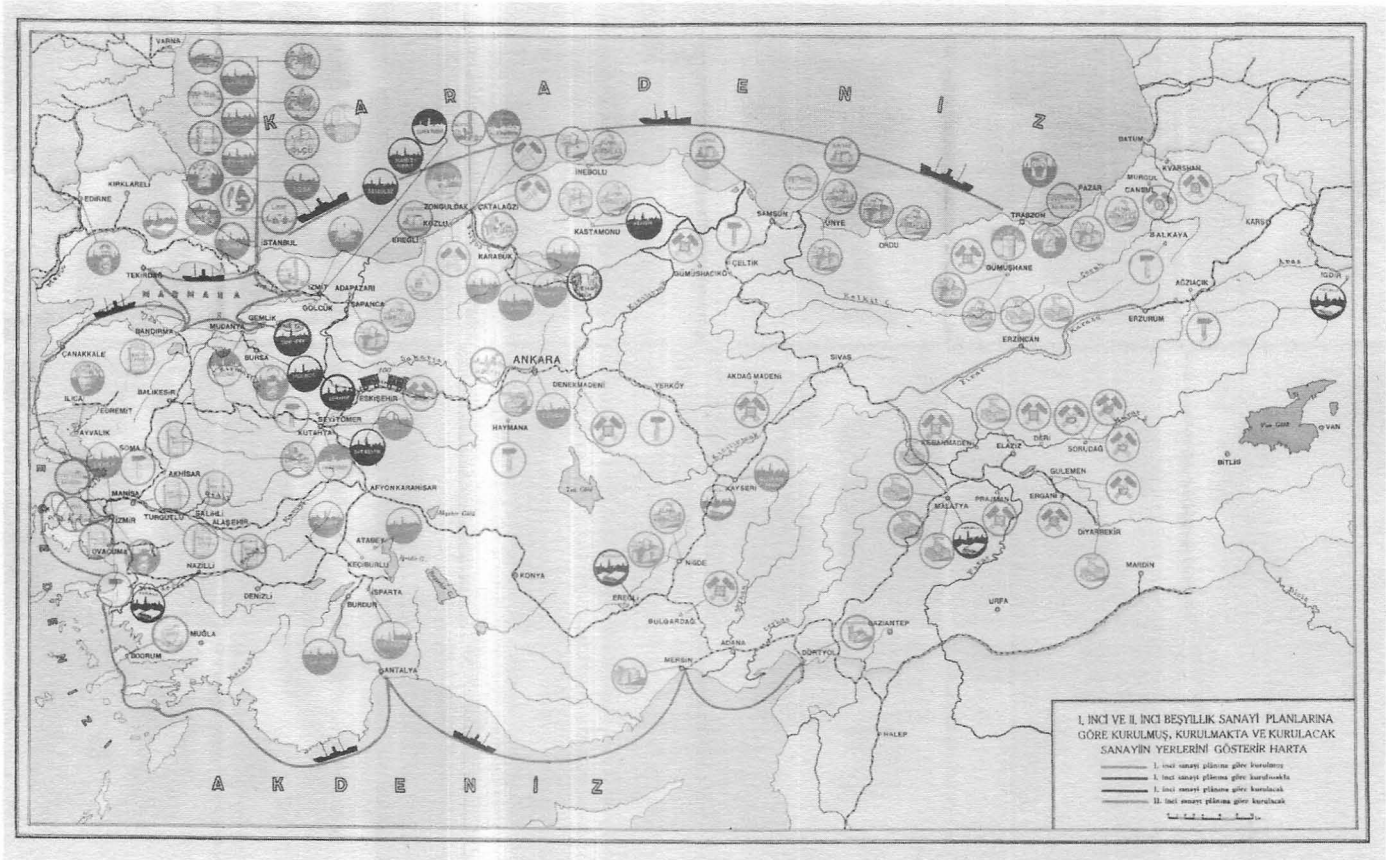
Nurullah Esat Sumer bir Amerika ziyareti dönüşünde, gemide ünlü Macar asıllı keman virtüözü Halil Darvaş ile birlikte (NES Arşivi).

Nurullah Esat Sumer'in torunları (soldan sağa) İzzet, Nazlı, Aslı ve kızı Melike Furgaç (NES Arşivi).

Nurullah Esat Sumer emeklilik yıllarında zamanın Sümerbank yetkilisinden bankayı temsil eden anahtarı teslim alırken (NES Arşivi).

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planlarına İlişkin Harita (NES Arşivi).

NOTLAR

İZMİR'DEN BERLİN'E
(Sayfa 1-19)

1 Erdal Şen, *Bir Yiğit Vardı, Başbakan Adnan Menderes'in hayatı*, Yitik Hazine Yayınları, 2010, s. 8.

2 15 Eylül 1917 tarihli tavsiye mektubunun orijinal metni şu şekildedir: "Testimony. We hereby certify that Mr. Essad Zade Nouroullah from Boudjah, Smyrna is attending the preparation and gymnasial class of our institution from 1911 to 1914.
NOUROULLAH always developed the greatest attention turned out to be excellent and had a tadellose behavior. When he visited our school, he was persuaded by various circumstances to leave the school on a regular basis. Nevertheless, he has acquired a considerable skill in the use of the English language and has made progress in French and arithmetic. The school gives him his best wishes for his further education and recommends him to every other school and teacher he intends to introduce."

3 Celal Öcal, *1. Dünya Savaşında İzmir Savunması*, İleri Yayınları, 2015, s. 61.

4 Prof. Ayetullah Sumer'in kişisel notları, Nazan Akpınar Arşivi.

5 *H.M.S. Okino* isimli mayın tarama gemisi ve ismi belirsiz diğer bir mayın tarama gemisi.

6 İtilaf donanması Çanakkale'de 18 Mart 1915 tarihinde yenilgiyle sonuçlanacak deniz harekâtına katılmak üzere 15 Mart 1915'te İzmir'den ayrılmıştır.

7 1915 yılında bir çift ayakkabı 150 kuruş, köy öğretmeninin maaşı 150-200 kuruş, İstanbul'da temizlikçilere aylık ödenen maaş ise 300 kuruş civarındadır.

8 Nurullah Esat Bey'e Osmanlı Rejisi tarafından verilen tavsiye mektubu metni, Nurullah Esat Sumer (NES) Arşivi: "The tobacco monopoly company of the Ottoman Empire from November 1915 to June 1917, Mr. Nurullah Bey was in the first section of our management in Symrna, namely the Culture and Accounting Department, and paid a salary of 1100 piasters. I hereby certify that his services were satisfactory. Mr. Nurullah Bey has given up his activity on June 1, 1917, on his own wish."

9 Nurullah Esat, "Türkiye ve Uluslararası Sermaye", *Kurtuluş* (1 Mayıs 1919-Şubat 1920), Derleyen: Rasih Nuri İleri, İstanbul: Tüstav, Şubat 2007, s. 179.

10 Nail Moralı, *Mütarekede İzmir*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976, s. 79.

11 Zafer Toprak, "Almanya'ya ilk işçi ve öğrenci göçü, 1916-1918", https://www.academia.edu, erişim: 01.01.2017.

12 Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminde etkinlik gösteren siyasal parti. Resmen 17 Aralık 1919'da kuruldu. Kurucuları arasında Mehmet Vehbi (Sarıdal), Vedat Nedim (Tör), Ethem Nejat, Mustafa Mermi, Mümtaz Fazlı (Taylan), Nurullah Esat (Sumer), Namık İsmail (Yeğenoğlu), Şefik Hüsnü (Deymer) bulunuyordu. Parti başkanlığına Namık İsmail, genel sekreterliğe ise Şefik Hüsnü getirildi. TİÇSF'nin kurucularından bazıları daha önce Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı (TİÇF) kurmuş ve gene orada *Kurtuluş* adlı bir dergi yayımlamışlardı. Kurtuluş Savaşı döneminde etkili iki partiden biri olan TİÇSF, öteki parti Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan (TSF) farklı olarak daha aydın nitelikliydi ve merkezi Moskova'da olan Komintern'e (III. Enternasyonal) bağlıydı. *Kurtuluş* dergisi TİÇSF'nin yayın organı olarak birkaç sayı İstanbul'da da yayımlandı. TİÇSF, II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonraki Osmanlı sosyalizminden farklı bir yol izlemeye çalıştı. "Kurtuluş Grubu" olarak da tanınan TİÇSF kurucuları, Sovyet Devrimi'nden (1917) ve Almanya'da-

ki Spartakistlerden etkilenmişlerdi. Bu nedenle Leninist ve Bolşevik bir çizgi izlediler. TİÇSF'nin İstanbul'daki örgütlenme girişimleri etkisiz kalınca parti içinde bazı görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Parti kurucularından bir bölümü İstanbul'da kalarak çalışmaları burada sürdürmek gerektiğini belirtirken, bir başka kurucu grubu ise Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katılmaktan yana tavır aldı. Bu ayrılık bölünmeye neden oldu. İstanbul'da kalan grubun önderi Şefik Hüsnü'nün girişimleriyle TİÇSF bir süre sonra Türkiye Komünist Partisi ile birleşti ve TKP'nin legal kanadı haline geldi. Ama İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce fiilen işgalinden (16 Mart 1920) sonra partinin bu kentteki grubu çalışmalarını sürdüremedi (*AnaBritannica*, "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası" maddesi, cilt 21, İstanbul, 1990, s. 326).

13 George S. Harris, *Kadro Movement*, İstanbul: ISIS, 1976, s. 52.

14 Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, İstanbul: YKY, 2010, s. 13.

15 Kemal Sülker, *Sanat Dergisi Yazı Dizisi: Edebiyat Tartışmaları* (8), s. 16.

16 Nurullah Esat, "Türkiye ve Uluslararası Sermaye", *Kurtuluş*, s. 179.

17 Nurer Uğurlu, *Çerkez Şahanı Ethem*, Örgün Yayınevi, 2006, s. 316.

18 Şevket Süreyya Aydemir, "Tarihi bir Hesaplaşma?", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, s. 2.

19 *Türkiye'nin Tekstil Sektörünü Kuran Sümerbanklılar*, TTSİS, 2016, s. 22-23.

20 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-22/kurtulustan-sonra-izmirde-cikan-ilk-gazete-turk-sesi, erişim: 12.03.2017.

21 Cevad Bekir Paşa 1868 (1284) İstanbul'da, Süvari Feriği (Ferik: Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılan mirliva ile birinci ferik rütbeleri arasında olan ve günümüzdeki korgeneral ile tümgeneral rütbelerine eşit askeri rütbe) Bekir Paşa'nın oğlu olarak doğmuş, 1307 senesinde Erkân-ı Harbiye mektebini bitirerek Hassa Ordusu'na (Sultanı korumakla görevli muhafız birliği) mensup süvari birinci fırka erkân-ı harbiyesine tayin olmuş ve uzun süre bu fırkada hizmet gördükten sonra Trablusşam'a gönderilmiştir. Ardından Yemen ihtilalini bastırmak üzere görevlendirilen askeri birliklere kumanda etmiş, tekrar Trablusşam'a dönerek, Hicaz Demiryolu inşaatında görev almış ve Meşrutiyet'in ilanında Hicaz Demiryolu Nazırlığı'na tayin edilmiştir. Balkan Harbi'nde Yanya müstahkem mevkiinde bulunan Cevad Bekir Paşa harbin sonunda emekli olmuştur. Cevad Bekir Paşa emekliliğinin ardından ticaretle meşgul olmaya başlamış, daha sonra Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın İdare Meclisi üyesi seçilmiştir. Cevad Bekir Paşa 19 Mayıs 1937'de İstanbul'da vefat etmiştir. (Kaynak Milliyet Gazetesi arşivi, 20.05.1937 tarihli gazete haberi).

22 *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bu makalelerin listesi için bkz. Esra Topçu, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, "Cumhuriyet Gazetesinde Edebi ve Kültürel Faaliyet", Ağustos 2014, s. 456.

NURULLAH ESAT BEY KAMU HİZMETİNDE (Sayfa 21-39)

1 Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 261.

2 Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, s. 261.

3 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi*, cilt 2, Ankara: ODTÜ, 1977, s. 61.

4 *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1932, s. 3.
5 Murat Koraltürk, "Âli İktisat Meclisi (1927-1935)", *Ekonomik Yaklaşım*, cilt 7, sayı 23, 1996, s. 51.
6 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Devletçilik Öncesinde Sanayi Politikası Arayışları", Makine Mühendisleri Odası 1976 Sanayi Kongresi, s. 4, http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10761.pdf, erişim: 16.03.2017.
7 *Akşam*, 30 Ağustos 1929, s. 3.
8 Özlem Yaktı-Perihan Ünlü Soylu, "İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı, Âli İktisat Meclisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 47, Bahar 2011, s. 677-700.
9 *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1929, s. 1.
10 Şevket Süreyya Aydemir, "Tarihi Bir Hesaplaşma?", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, s. 2.
11 Nurullah Esat Bey bu cemiyetin faaliyetleri çerçevesinde 1935 yılı aralık ayında Sümerbank Genel Müdürü sıfatı ile tasarruf konulu konferanslara konuşmacı olarak katılmıştır.
12 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi*, s. 82.
13 *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1930, s. 1.
14 *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1930, s. 1.
15 *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1930, s. 1.
16 *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1930, s. 1.
17 *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1930, s. 1.
18 *Cumhuriyet*, 2 Mart 1930, s. 1.
19 *Cumhuriyet*, 2 Mart 1930, s. 1.
20 *Cumhuriyet*, 16 Mart 1930, s. 1.
21 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi*, s. 117.
22 *Cumhuriyet*, 19 Mart 1930, s. 1.
23 Ulaş Kipal, Özgür Uyanık, *Türkiye Milli İktisat Tarihi: Devletçilik*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001, s. 8.
24 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi*, s. 82.
25 Şevket Süreyya Aydemir, "Tarihi bir Hesaplaşma?", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, s. 2.
26 Dr. Schat ve Dr. Müller'in raporlarının tam metni için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi*, s. 575-592.
27 *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1929, s. 1.
28 *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1930, s. 3.
29 Charles Rist raporunun tam metni için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi*, s. 631-674.
30 Dilek Barlas, *Etatism & Diplomacy in Turkey*, Brill, 1998, s. 85.
31 Gülsün Bilgehan, *Mevhibe, Çankaya'nın Hanımefendisi*, Bilgi Yayınları, 1994, s. 214.
32 *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1931.
33 Gülsün Bilgehan, *Mevhibe, Çankaya'nın Hanımefendisi*, s. 215.
34 İhsan Sabri Balkaya, "Türk-Macar Diplomatik Ziyaretlerinin Türk Basınına Yansımaları", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 20, Kış 2009, s. 97-115.
35 *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1931, s. 1.
36 Gürbüz Arslan, "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)", *Journal of History Studies*, Vol. 7, Issue 4, December 2015, s. 2.

37 Gürbüz Arslan, "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)", s. 7.
38 Gürbüz Arslan, "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)", s. 8.
39 Gürbüz Arslan, "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)", s. 8-9.
40 Gürbüz Arslan "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)", s. 14-15.
41 Gürbüz Arslan, "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)", s. 16-17.
42 Saracoğlu Şükrü Bey imzalı 24/4/1933 tarihli mektup, NES Arşivi.
43 İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, No: 150, İstanbul, 1964, s. 167. (Osmanlı borçları hakkında daha fazla bilgi için çok kapsamlı bir inceleme olan ve taslakları Nurullah Esat Sumer tarafından da gözden geçirilen bu eserin incelenmesi tavsiye edilir.)
44 *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1933, s. 1.

SÜMERBANK'IN KURULUŞU VE ALTIN YILLAR (Sayfa 41-78)

1 İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in istifası hakkında bkz. Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü*, cilt I, Tarihçi Kitabevi, 2013, s. 184-185.
2 Ali Nejat Ölçen, "Kemalizmin Ekonomisine Özlem", http://www.olcen.net/index.php, erişim: 28.05.2018.
3 Nurullah Esat Sumer, *Sümerbank* dergisi, sayı 41, Kasım 1964, s. 13.
4 *Sümerbank* dergisi, sayı 41, Kasım 1964, s. 138.
5 Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başer'in Hatıraları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007, s. 521.
6 B. Ali Eşiyok, "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", *Memleket Siyaset Yönetim*, cilt 4, sayı 11, 2009/11, s. 86-131.
7 Nurullah Esat Sumer, *Sümerbank* dergisi, Kasım 1964, sayı 41, s. 139.
8 Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank, (1932-1939)*, Derlem Yayınları, Eylül 2009, s. 113.
9 Sinem İnce, *Bir Okudular, Bin Dokudular, Türkiye'nin Tekstil Sektörünü Kuran Sümerbanklılar*, TTSİS, 2016, s. 27.
10 Nazmi Kal, *Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar*, Ankara, 2014, s. 292.
11 Sinem İnce, *Bir Okudular, Bin Dokudular, Türkiye'nin Tekstil Sektörünü Kuran Sümerbanklılar*, s. 184.
12 Kenan Mortan, "Celâl Bayar Anlatıyor: 1923-1940 Türk Ekonomisi", *Cumhuriyet*, 03.03.1984, s. 8.
13 *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1933, s. 3.
14 *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1933, s. 1.
15 *Cumhuriyet*, Ağustos 1933, s. 1.
16 *Cumhuriyet*, 3 Mart 1933, s. 5.

17 Nurullah Esat Sumer'in, Sümerbank Umum Müdürlüğü, Konjonktür ve Neşriyat Müdür Muavini Nahit Katlan'a yazdığı 8 Haziran 1967 tarihli mektup.
18 Abidin Daver, "Sümer Bank sanayinin anahtarı", *Cumhuriyet*, 22.05.1934.
19 *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1933, s. 5.
20 Orhan Conker, *Redressement économique et Industrialisation de la Nouvelle Turquie*, Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1937, s. 220.
21 *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1934, s. 1.
22 Prof. Dr. Süleyman Yükçü, Dr. Gülşah Atağan, *20. Yüzyılın İlk Yarısında Maliyet Muhasebesinin Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi – İİBF, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/319974 , s. 54, erişim: 01.04.2017.
23 Dr. Tuğba Uçma, "Tek Düzen Hesap Planının Tarihsel Gelişimi", *Muhasebe Bilim* dergisi, Vol. 14, s. 132.
24 Ali Bilge, *Yüksel Abi, Yüksel Erimtan ile Söyleşi*, Ankara: Bilgesel Yayınları, 2015, s. 53.
25 Nazmi Kal, "Cumhuriyetin Sanayi Okulu: Sümerbank", *Ekonomik Forum*, 2016, s. 105.
26 *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1933, s. 1.
27 *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1934, s. 1.
28 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1934, s. 1.
29 *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1934, s. 1.
30 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1934, s. 6.
31 *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1934, s. 6.
32 *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1934, s. 3.
33 *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1934, s. 3.
34 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1934, s. 5.
35 *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1934, s. 3.
36 *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1934, s. 1.
37 *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1935, s. 1.
38 *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1935, s. 1.
39 Sinem İnce, *Bir Okudular, Bin Dokudular, Türkiye'nin Tekstil Sektörünü Kuran Sümerbanklılar*, s. 28.
40 Doç. Dr. Faruk Güçlü, *Sümerbank*, Ankara: Ürün Yayınları, 2015, s. 11.
41 *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1935, s. 5.
42 *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1935, s. 2.
43 Turhan Feyzioğlu, http://www.solpaylasim.com/k6421-celal-bayar-stalin-in-serefine-kadeh-kaldirdi.html, erişim: 10.04.2017.
44 *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1934, s. 1.
45 http://bursadazamandergisi.com/makaleler/gazi-ataturkun-son-yolculugu-3033.html, erişim: 16.04.2017.
46 *Mühendis ve Makine*, cilt 48, sayı 571, s. 49-50.
47 "Mehmet Ali Kâğıtçı, Nazmi Kal ile Söyleşi", TRT Arşivi, *Atatürk'ten Anılar*, Bölüm 40, 1980.
48 Nazmi Kal, *Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar*, s. 275.
49 *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1935, s. 6.
50 http://www.haber7.com/kocaeli/1864824-turk-kagit-sanayisinin-kurucusu-kagitcinin-sekadan-ayrilisi, erişim: 18.04.2017.
51 *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1936, s. 7.
52 *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1936, s. 1.
53 *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1937, s. 2.
54 *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1938, s. 1.
55 *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1933, s. 2.

56 http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/003-Mehmet-Karayaman.pdf, erişim: 01.05.2017.
57 Mehmet Karayaman, *Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar*, www.atam.gov.tr, s. 80-81. erişim: 01.05.2017.
58 Mehmet Karayaman, *Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar*, www.atam.gov.tr, s. 82. erişim: 01.05.2017.
59 Ahmet Hamdi Başar (1897-1971) siyaset adamı ve gazeteci. Öğrencilik yıllarında siyasete atılarak Ahali İktisat Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı (Kasım 1918) ve genel sekreterliğini üstlendi. Aynı zamanda öğretmenlik yaptı. Bir süre Türk Ocakları, Muallimler Cemiyeti gibi kuruluşlarda çalıştı. 1921'den önce aylık, sonra haftalık olarak *Türkiye İktisat Mecmuası*'nı çıkarmaya başladı. Ertesi yıl İstanbul'da Milli Türk Ticaret Birliği'nin kurulmasına öncülük etti. 1923'te birlik adına İzmir İktisat Kongresi'ne katıldı. 1925'te İstanbul Liman Şirketi'ni kurdu ve 1934'e değin bu şirketin genel müdürlüğünü yaptı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra Mustafa Kemal'in yaptığı üç aylık yurt gezisinde ona danışmanlık etti. 1944'te *Barış Dünyası* adlı aylık dergiyi çıkarmaya başladı ve derginin yayımını aralıklı olarak yaşamının sonuna değin sürdürdü. 1945'te CHP'den istifa ederek DP'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. İzmir İktisat Kongresi'nden sonra ilk kez Türkiye çapında bir iktisat kongresinin toplanmasını sağladı (1948). 1950'de DP'den milletvekili seçildi. 1953'te partiden istifa etti. 27 Mayıs'tan sonra kısa bir süre Milli Birlik Komitesi'ne danışmanlık etti (*AnaBritannica*, cilt 3, İstanbul, 1986, s. 401).
60 Osman Kubilay Gül, "Bir İktisadi Devletçilik Teşebbüsü olarak Süngercilik Türk Anonim Şirketi ve Ahmet Hamdi Başar", *Journal of World of Turks*, s. 252-253.
61 Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, Ankara, s. 3.
62 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1937, s. 1.
63 *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1937, s. 1.
64 Özden Toker ile yapılan mülakat, 2 Ekim 2017.
65 *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1949, s. 1.
66 Nazmi Kal, *Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar*, s. 408.
67 Janset Özen Aytemur, *Türkiyede Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*, Libra Kitap, 2010, s. 101.
68 Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınları, Eylül 2009, s. 271.
69 Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, s. 217.
70 Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, s. 278.
71 *Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, B: 17, 18.12.1963, O: 1, s. 399.
72 *Cumhuriyet*, 1 Mart 1940, s. 3.

MİLLETVEKİLLİĞİ VE BAKANLIK YILLARI (Sayfa 79-118)

1 Yavuz Abadan, "Cumhuriyet Maliyesi", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1944.
2 Prof. Dr. Feridun Ergin, "Türkiye'de Tarih Boyunca Para Politikası Sorunları", 1992, dergipark.gov.tr., erişim: 05.05.2017.
3 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihimizde Gördüklerim Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, 1970, s. 43.

4 1946 Bütçe konuşması, *TBMM Tutanakları*, B: 12, 17.12.1945, O: 1, s. 80.
5 "Maliye Bakanlığı'nda kurulan komisyonda görevli hesap uzmanı üstadımız Ali Alaybek, kazanç vergisi ıslah edilemez, olsa olsa ilga edilir karşı görüşüyle, üzerinde uzun süredir çalıştığı ve hazırlık yaptığı gelir vergisi sistemini gündeme taşıyarak düşünce ve önerilerini açıklar. Bu düşünce ve öneriler, Komisyonca uygun bulunarak dönemin Maliye Bakanı Nurullah Esat Sumer'e intikal ettirilir. Maliye Bakanı ve diğer devlet yetkililerinin de tasvibiyle reform komisyonu, çalışmalarını sürdürerek gelir vergisi sisteminin tasarılarını hazırlar. Komisyon, İ.Ü. İktisat Fakültesinde Maliye Bölümü öğretim üyesi Prof. Fritz Neumark'dan görüş ve destek almıştır." Kaynak: *Ülkemiz Hizmetinde 58 Yıl, Hesap Uzmanları Kurulu*, Abdullah Aslan, http://www.hud.org.tr/icerik/abdullah-aslan-58.-yil , erişim: 15.05.2017.
6 http://forum.memurlar.net/konu/896105/ , erişim: 15.05.2017 .
7 Fritz Neumark, *Zuflucht am Bosphorus, Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration, 1933-1953,* Frankfurt am Main:Verlag Josef Knecht, 1. Baskı, 1950, s. 164-165.
8 *http://www.forhistiur.de/es/2007-07-reisman-andic/?l=en,* erişim:16.05.2017.
9 *TBMM Tutanak Dergisi*, 23.03.1945.
10 *TBMM Tutanakları*, B: 12, 17.12.1945, O: 1, 87.
11 Mustafa Cihad Baban (1911-1984), Türk gazeteci ve siyasetçi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1934). *Zaman*, *Son Posta*, *Doğu*, *Yeni Sabah*, *Cumhuriyet*, *Ege Ekspres*, *Son Havadis* gazetelerinde çeşitli görevlerde bulundu. Ziyad Ebüzziya ile *Tasvir*'i kurdu. *Tercüman*'ın kurucu ortakları ve yazarları arasında yer aldı. 1946, 1950 ve 1954'te DP listesinden milletvekili seçildi. 1956'da partiden istifa etti. 27 Mayıs 1960'tan sonra Basın-Yayın ve Turizm bakanı oldu. 1965 ve 1969 seçimlerinde CHP'den milletvekili oldu (*AnaBritannica*, cilt 3, İstanbul, 1986, s. 136).
12 *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1945.
13 Samet Ağaoğlu, "Muasır İktisat Nizamı", *İş-Aylık Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası*, İstanbul, 1945, sayı 48-49, s. 2-12.
14 Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü*, cilt I, s. 381.
15 Hüseyin Yayman, "Türkiye'de Devletçilik Politikasının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Sayıştay Dergisi*, Ocak 2000, sayı 36, s. 99, http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der36m5.pdf, erişim: 17.05.2017.
16 Dr. Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s. 161.
17 *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre: VII, Cilt: 17, 1945: 199-200.
18 Hüseyin Yayman, "Türkiye'de Devletçilik Politikasının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Sayıştay Dergisi*, Ocak 2000, sayı 36, s. 99, http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der36m5.pdf, erişim : 17.05.2017.
19 *TBMM Tutanakları*, B: 12, 17.12.1945, O: 1, s. 86.
20 Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü*, cilt I, s. 367-368.
21 *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1992, s. 16.
22 Güleren Germen Vlora ile yapılan mülakat, 12.03.2017.
23 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume VIII, 865.014/5-2845: Telegram.
24 Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Cilt 1: 1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993. s. 415.
25 Ahmet Aras, "Amerikan Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2007, s. 17.
26 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Conference of Berlin (the Potsdam Conference), Volume I, 761.6711/6-1845: Telegram.

27 Nurullah Esat Bey, 1939 tarihli Türk-İngiliz İttifak Anlaşması çerçevesinde, 14 Haziran'da İstanbul'a giderek, İngiliz büyükelçisi ile görüşmüş ve Sarper-Molotov görüşmesi hakkında bilgi vermiştir. Bkz. Nuri Karataş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 168.
28 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume I, 761.6711/6-1845: Telegram.
29 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945, Volume I, 761.6711/6-2245: Telegram.
30 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Conference of Berlin (The Potsdam Conference), Volume I, 761.6711/6-2645: Telegram.
31 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume I, 761.67/7-1945: Telegram.
32 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume I, 761.67/1-2246: Telegram.
33 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume I, 761.67/2-146: Telegram.
34 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, cilt 1, İstanbul: YKY, 2005, s. 48.
35 Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1968, s. 279-280.
36 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume VII, 761.67/2-1346: Telegram.
37 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume VII, 761.67/2-1346: Telegram.
38 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1946, the Near East and Africa, Volume VII, 761.67/2-1346: Telegram.
39 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, 2. Cilt, 1. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 61.
40 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, s. 48.
41 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1946, the Near East and Africa, Volume VII, 867.00/3-146: Telegram.
42 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, s. 51.
43 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, s. 53.
44 Yusuf Turan Çetiner, "Turkey and the West: From Neutrality to Commitment", *Journal of International Affairs*, Maryland: University Press of America, 2014, s. 100-101.
45 Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi*, cilt III, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s. 163-164.
46 Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul: Dünya Yayınları, 1964, s. 251-252.
47 Gülören Germen Vlora ile yapılan mülakat, 12.03.2017.
48 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, s. 126.
49 *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1947, s. 1.
50 Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", *Ankara Üniversitesi Türk inkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 48, Güz 2011, s. 839-867.
51 *Ayın Tarihi*, www.ayintarihi.com, erişim: 20.05.2017.
52 *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1947, s. 2.
53 Özlem Yıldırır Kocabaş, *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, İstanbul: Libra Kitap, 2010, s. 217.
54 *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1948, s. 2.

55 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume I, 867.51/10-1945: Telegram.
56 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009, s. 1-3.
57 Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü*, cilt I, s. 394.
58 Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, the Near East and Africa, Volume I, 867.51/1-2346: Telegram.
59 Nuri Karataş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 249.
60 Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü*, cilt I, s. 395.
61 Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü*, cilt I, s. 395.
62 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 192.
63 Ed. C. Örnek Koru, "Turkey in the Cold War: Ideology and Culture", İstanbul: Can Yayınları, 2015, s. 206.
64 *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1983, s. 8.
65 Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Hikâyesi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s. 36.
66 Perihan Ünlü Soylu, "Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü: 1945-1950", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, s. 182.
67 *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1949, s. 1-3.
68 Dr. Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları arasında Türkiye*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s. 203.
69 Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, s. 251-252.
70 Sinan Yıldırmaz, *Politics and Peasantry in Post-War Turkey*, London and New York: I.B. Tauris, 2017, s. 56-57.
71 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, s. 336.
72 1907 doğumlu Russell H. Dorr, Harvard Koleji ve Colombia Hukuk Okulu mezunu olup, 1941 yılındaki Pearl Harbor baskınına kadar New York'ta avukat olarak çalışmıştır. Savaşla birlikte CIA'nin öncüsü olan Office of Strategic Services'e (OSS) katılmış, Afrika ve Avrupa'da görev yapmıştır. Savaşın bitiminde Almanlar tarafından çalınan altınların toplanması için kurulan komisyonda görevlendirilmiştir. 1953-1958 arasında Dünya Bankası'nda görev yapmış, 1958 yılından itibaren Chase Manhattan Bank'ta çeşitli görevler almıştır. Robert Kolej'in mütevelli heyetinde de görev alan Dorr, 1996 yılında 89 yaşında iken ölmüştür. Kaynak: *New York Times*, 20.07.1996.
73 Michael M. Carver, "A Correct and Progressive Road: US-Turkish Relations 1945-1964", Doktora Tezi, Bowling Green State University, Mayıs 2011, s. 68.
74 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*,s. 343.
75 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, s. 343.
76 Murat Karataş, "Cumhuriyet Halk Partisinin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 7, sayı 29, www.sosyalarastirmalar.com, ISSN: 1307-9581.
77 *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1949, s. 3.
78 *Yeni Sabah*, 9 Haziran 1949, s. 1.
79 *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1949, s. 1.
80 *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1949, s. 3.
81 Bülent Özdemir-Cihat Göktepe, *Fişlenen Cumhuriyet*, Yitik Hazine Yayınları, 2014.
82 Nurullah Esat Bey'in, A5 boyutundaki bir bloknota, eski Türkçe olarak kaleme aldığı bu notlar toplam otuz sekiz sayfadır.
83 *Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, B:17, 18.12.1963, O:1, s. 400.

84 *Milliyet*, 30 Haziran 1950, s. 5.
85 *Milliyet*, 4 Nisan 1953.
86 Yapı ve Kredi Bankası, 31.03.1954, Ortaklar Genel Kurulu Kararı.
87 *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1954, s. 5.
88 Dr. Nihat Türel, "CHP ve Orta-Sol Eğilimler", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1966, s. 2.
89 *Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, B:17, 18.12.1963, O:1, s. 400.
90 *Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, 24.12.1963, s. 465.
91 İsmet İnönü 25 Aralık 1973'te vefat etmiştir.

DEĞERLİ BİR DEVLET ADAMI, DONANIMLI BİR İNSAN, İYİ BİR AİLE BABASI
(Sayfa 119-139)

1 "Ayetullah Sumer'den Bir Anı", *Sanat Çevresi*, sayı 6, İstanbul, Nisan 1979, s. 6.
2 "Ayetullah Sumer'den Bir Anı", *Sanat Çevresi*, sayı 6, İstanbul, Nisan 1979, s. 6.
3 Şevket Süreyya Aydemir, "Tarihi bir Hesaplaşma?", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, s. 2.
4 Aslı Nişel ile mülakat, 1 Ekim 2017.
5 Prof. Dr. Nazlı Başak ile mülakat, 1 Ekim 2017.
6 Prof. Dr. İzzet Furgaç ile mülakat, 4 Ekim 2017.
7 Sermet Sami Uysal, *Yahya Kemal'le Sohbetler*, Kitap Yayınları, 1959, s. 88-197.
8 *Gönülden Gönüle Fuat Bayramoğlu ile Anılarda*, Şark Sigorta T.A.Ş., 1994, s.79.
9 Doğan Heper, "Ecevit'in Mercedes'i, İnönü'nün Operası", *Milliyet*, 17.01.1999, http://www.milliyet.com.tr/1999/01/17/yazar/heper.html.
10 Özden Toker ile yapılan mülakat, 2 Ekim 2017.

SONSÖZ
(Sayfa 141-142)

1 Altemur Kılıç, "Nerede o eski Onuncu Yıl... O eski on yıl?", *Yeniçağ* internet sayfası, 30 Ekim 2011, erişim: 15.05.2017.

EKLER
(Sayfa 147-186)

1 Nurullah Esat Sumer, *Muasır İktisat Nizamı*, Ankara: Alaaddin Kıral Basımevi, 1944, s. 92.
2 *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*: 1936 s. xvii.
3 Atatürk'ün 1935 yılı İzmir Fuarı'nda okunan mesajından.
4 Nurullah Esat Sumer de bu ihtisas heyetinde yer almıştır.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler:
Akşam
Cumhuriyet
Milliyet
Yeni Sabah

Dergiler:
Ayın Tarihi
Bursa'da Zaman
Cumhuriyet Senatosu Tutanakları
Sanat Çevresi
Sümerbank Dergisi
TBMM Tutanak Dergisi

KİTAPLAR

AnaBritannica, cilt 3, İstanbul, 1986; cilt 21, İstanbul, 1990.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Cilt 1: 1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.

Barlas, Dilek, *Etatism & Diplomacy in Turkey*, Brill Publishing, 1998.

Bilgehan, Gülsün, *Mevhibe, Çankaya'nın Hanımefendisi*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1993.

Carver, Michael M., *A Correct and Progressive Road: US-Turkish Relations, 1945-1964*, Doktora Tezi, Bowling Green State University, Mayıs 2011.

Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul: Dünya Yayınları, 1964.

Erim, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, cilt 1, İstanbul: YKY, 2005.

Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl*, 2. Cilt, 1. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Erkin, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1968.

Gönülden Gönüle Fuat Bayramoğlu ile Anılarda, Yay. Haz.: İsmail Parlatır, Şark Sigorta T.A.Ş. 1994.

Güçlü, Faruk, *Sümerbank*, Ankara: Ürün Yayınları, 2015.

Günver, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Hikâyesi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.

Harris, George S., *Kadro Movement*, İstanbul: ISIS, 1976.

İnan, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

İnce, Sinem, *Bir Okudular, Bin Dokudular, Türkiye'nin Tekstil Sektörünü Kuran Sümerbanklılar*, TTSİS, 2016.

Karataş, Nuri, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2013.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Kayra, Cahit, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü*, cilt I, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2013.

Kipal, Ulaş – Özgür Uyanık, *Türkiye Milli İktisat Tarihi: Devletçilik*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.

Kocabaş, Özlem Yıldırır, *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, İstanbul: Libra Kitap, 2010,
Koraltürk, Murat, *Ahmet Hamdi Başer'in Hatıraları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007.
Koru, C. Örnek (Ed.), *Turkey in the Cold War: Ideology and Culture*, İstanbul: Can Yayınları, 2015.
Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976.
Öcal, Celal, *1. Dünya Savaşında İzmir Savunması*, İleri Yayınları, 2015.
Özdemir, Bülent – Cihat Göktepe, *Fişlenen Cumhuriyet*, Yitik Hazine Yayınları, 2014.
Sumer, Nurullah Esat, *Muasır İktisat Nizamı*, Ankara: Alaaddin Kıral Basımevi, 1944.
Şen, Erdal, *Bir Yiğit Vardı, Başbakan Adnan Menderes'in Hayatı*, Yitik Hazine Yayınları, 2010.
Tekeli, İlhan – Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi*, cilt 2, Ankara: ODTÜ, 1977.
Tekeli, İlhan – Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
Tekeli, İlhan – Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.
Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
Uğurlu, Nurer, *Çerkez Şahanı Ethem*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006.
Uysal, Sermet Sami, *Yahya Kemal'le Sohbetler*, İstanbul: Kitap Yayınları, 1959.
Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihimizde Gördüklerim Geçirdiklerim*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970.
Yanardağ, Merdan, *Türk Siyasal Yaşantısında Kadro Hareketi*, İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları, 2008.
Yıldırmaz, Sinan, *Politics and Peasantry in Post-War Turkey*, London and New York: I.B. Tauris, 2017.

MAKALELER

"Ayetullah Sumer'den Bir Anı", *Sanat Çevresi*, İstanbul, Nisan 1979, Sayı 6.
Akın, Fehmi – Serkan Bayraktar, "Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi", http://dergipark.gov.tr/download/article-file/55677, erişim: 28.05.2018.
Arslan, Gürbüz, "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)", *Journal of History Studies*, Vol. 7, Issue 4, December 2015.
Aydemir, Şevket Süreyya, "Tarihi Bir Hesaplaşma?", *Cumhuriyet*, 8.10.1973.
Balkaya, İhsan Sabri, "Türk-Macar Diplomatik Ziyaretlerinin Türk Basınına Yansımaları", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 20, Kış 2009, s. 97-115.
Çetiner, Yusuf Turan, "Turkey and the West, From Neutrality to Commitment", *Journal of International Affairs*, Maryland: University Press of America, 2014.
Ergin, Feridun, "Türkiye'de Tarih Boyunca Para Politikası Sorunları", 1992, www.dergipark.gov.tr, erişim: 28.05.2018.
Eşiyok, B. Ali, "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", *Memleket Siyaset Yönetim*, cilt 4, sayı 11, 2009/11.
Feyzioğlu, Turhan, http://www.solpaylasim.com/k6421-celal-bayar-stalin-in-serefine-kadeh-kaldirdi.html, erişim: 28.05.2018.
Gül, Osman Kubilay, "Bir İktisadi Devletçilik Teşebbüsü olarak Süngercilik Türk Anonim Şirketi ve Ahmet Hamdi Başar", *Journal of World of Turks*, Vol. 3, No. 3, 2011.
Kansu, Aykut, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Karataş, Murat, "Cumhuriyet Halk Partisinin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar* dergisi, cilt 7, sayı 29, www.sosyalarastirmalar.com.

Kılıç, Altemur, "Nerede o eski Onuncu Yıl... O eski on yıl?", *Yeniçağ* internet sayfası, 30 Ekim 2011, erişim: 15.05.2017

Koraltürk, Murat, "Âli İktisat Meclisi (1927-1935)", *Ekonomik Yaklaşım*, cilt 7, sayı 23, 1996.

Mortan, Kenan, "Celâl Bayar Anlatıyor: 1923-1940 Türk Ekonomisi", *Cumhuriyet*, 03.03.1984, s. 8.

Nurullah Esat, "Türkiye ve Uluslararası Sermaye", *Kurtuluş* (1 Mayıs 1919-Şubat 1920), Derleyen: Rasih Nuri İleri, İstanbul: Tüstav, Şubat 2007.

Ölçen, Ali Nejat, "Kemalizm'in Ekonomisine Özlem", http://www.olcen.net/index.php?id=1062&action=printMakale, erişim: 28.05.2018.

Sülker, Kemal, *Sanat Dergisi Yazı Dizisi: Edebiyat Tartışmaları* (8)

Tekeli, İlhan – Selim İlkin, "Devletçilik öncesinde Sanayi Politikası Arayışları", Makine Mühendisleri Odası 1976 Sanayi Kongresi, s. 4, http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10761.pdf, erişim: 28.05.2018.

Toprak, Zafer, "Almanya'ya ilk işçi ve öğrenci göçü", 1916-1918, https://www.academia.edu.

Türel, Nihat, "CHP ve Orta-Sol Eğilimler", *Cumhuriyet*, 31.08.1966.

Unat, Kadri, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 48, Güz 2011.

Yaktı, Özlem – Perihan Ünlü Soylu, "İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü bir Danışma Organı, Âli İktisat Meclisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 47, Bahar 2011.

Yayman, Hüseyin, "Türkiye'de Devletçilik Politikasının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Sayıştay Dergisi*, sayı 36, Ocak 2000, s. 94-103.

Yücel, T. Fikret, "Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü", Ankara, TTGV, 2015.

İNTERNET SİTELERİ

http://www.levantineheritage.com/forbes-history.html, erişim: 28.05.2018.

http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-22/kurtulustan-sonra-izmirde-cikan-ilk-gazete-turk-sesi, erişim: 28.05.2018.

Office of the Historian, Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers.

http://www.haber7.com/kocaeli/1864824-turk-kagit-sanayisinin-kurucusu-kagitcinin-sekadan-ayrilisi, erişim: 28.05.2018.

DİZİN

Abadan, Yavuz 80
ABD x, 27, 41, 84, 88, 89, 94, 95, 101, 102, 106-108, 110-112, 115, 116
Abdülhamit (II.) 1
Abdülmecid Efendi 8, 16, 17
Adana 156
Adnan Bey (Sümerbank mühendislerinden) 70
Ağaoğlu, Samet 84
Ağralı, Fuat 52, 80
Ahmet Tevfik Paşa 15
Akaygen, Enis 104
Akdeniz 22, 106
Akpınar, Hasan Aslan xi, 133
Akpınar, Muazzez Gülşah xi
Akpınar, Nazan xi
Akşam 110
Alaybek, Ali 81, 82
Âli İktisat Meclisi 21-23, 34, 175
Alman Lisesi 127, 132, 134
Alman Merkez Bankası 33
Almanya 8, 11, 26, 27, 34, 52, 68, 69, 82, 87, 88, 132, 135, 152
Altar, Cevad Memduh 138
Altay, Fahrettin 69
American Express 30
American International College 4, 143
Ankara 9, 26, 28-30, 33, 34, 48, 53, 62, 67, 68, 74, 75, 88, 94, 113, 116, 120, 126, 137-139, 156
Ankara Devlet Opera ve Balesi 137
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi xi
Antalya 79
Antonoff, Nicolas (Bulgar Büyükelçisi) 96
Apaydın, Safa 68
Arabistan 153
Aras, Tevfik Rüştü 34, 69, 74
Ardahan x, 96
Arnavutköy Amerikan Kız Koleji 126
Asım, Niyazi 23
Atatürk, Mustafa Kemal ix-xi, 3, 9, 13, 41, 42, 45, 52, 68, 141
Atay, Falih Rıfkı 11, 101
Atina 34
Atlas Okyanusu 106
Attlee, Clement 105
Avam Kamarası 100, 104, 105
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 8
Aydemir, Şevket Süreyya 11, 26, 32, 85, 107, 122
  Tek Adam 26
  İkinci Adam 26

Baban, Mustafa Cihad 84
Bağdat 74
Bağdat Hattı 152, 153
Bakırköy Bez Fabrikası 47, 51, 52, 56
Bakırköy Mensucat Fabrikası 52, 56
Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası 13
Balıkesir 59
Banca Commerciale 28, 30
Banca di Roma 30
Bandırma 19
Banguoğlu, Tahsin 110
Bankalar Caddesi 30
Barkın, Rebii 116
Basmane 4
Basra 74
Başak, Doğan xi
Başak, Nazlı xi, 118, 123, 126, 127, 131, 136
Başar, Ahmet Hamdi 43, 72, 73
Başar, Suat 81
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü xi
Bayar, Celâl 13, 42, 43, 45, 46, 52, 54, 58-64, 69, 72-74, 76, 103, 119, 125, 130, 132, 141
Bedia (Muvahhit) Hanım 34
Behçet, Hulusi ix
Belgrad 8
Berlin 1, 8, 9, 11, 50, 53, 78, 117
Berlin Türk Kulübü 9
Berlin Yüksek Ticaret Okulu 8
Beyatlı, Yahya Kemal 131, 137
Beykoz Deri ve Kundura fabrikası 13, 51, 52
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) 26, 43, 45, 46, 185

Birinci Dünya Harbi 6, 8, 11, 12, 42, 44, 93, 172, 175
Bozkurt, Mahmut Esat ix, 13
Bozkurt-Lotus davası ix
Brassert, B. 69
Buca 4, 6
Budapeşte 8, 36
Bulgaristan 8, 94
Bursa 19, 60, 61, 156
Bursa Büyükşehir Belediyesi xi
Bursa Merinos Fabrikası 56, 59
Bursa'da Zaman 60
Bürge, Fazıl Şerafettin 116

Cavid Bey 15, 19
Celal Efendi 135
Celalettin Bey 53
Celaloğlu, Hatice Eriş 130
Cevad Bekir Paşa 16, 17, 19
Cihanlı, Zahid xi
Cumhuriyet 17, 26, 28, 29, 46, 47, 68, 80, 84, 114
Cumhuriyet Halk Partisi x, 103, 116

Çakır, Hüsnü 76
Çanakkale 59
Çanakkale Deniz Harekâtı 5
Çankaya Köşkü 74, 105
Çatalkaya 5
Çiftehavuzlar 117, 118, 123, 125, 128, 134, 135
Çubuk Barajı 120

Daver, Abidin 48
Demirağ, Nuri ix, 60
Demokrat Parti x, 103, 108, 116
Denizcilik İşletmeleri 108
Derin, Zihni ix
Deutsche Bank 30
Deutsche Orient Bank 30
Deymer, Şefik Hüsnü 8
Dibek Sokak (Oteller Sokağı) 3
Dinçer, Eşref 58
Dinyeper Nehri 55
Divriği 69, 111
Diyarbakır 157
Doğan, Avni 103
Dorr, Russell H. 111, 112
Downing Sokağı 105
Dünya 116
Dünya Bankası 84, 106, 107, 110, 143
Dünya Örgütü (BM) 91
Düyûn-ı Umumiye 3, 150

Eden, Anthony 95
Eldem, Edhem xi
Ekonomik Kalkınma Programı 107, 111
Elsaesser, Martin 49
Elyova 53
Emiroğlu, Sevin Taylan 130
Enis Behiç (Koryürek) 27
Erçin, Cezmi 67
Ereğli Pamuklu Sanayi Müessesi 55, 56
Ergani 157
Ergin, Sait Naci 81, 87
Erhard, Ludwig 133
Erim, Nihat 96, 101, 104, 105, 108, 110-112
Erimtan, Kemal Ziya 50, 51, 70
Erimtan, Nurdan xi
Erimtan, Yüksel xi
Eriş, Muammer ix, 54, 55, 62, 70, 72, 118, 130, 141
Eriş, Musaffa 130
Erkin, Behiç ix
Erkin, Feridun Cemal 97, 98, 100, 101
Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi 97
Erkin, Ulvi Cemal 138
Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 93
Erten, Rıza 77
Ertuğrul, Muhsin x
Erzurum Kongresi 9
Eskişehir 19
Eşref Hanım (Vergin) 17, 123, 129, 130
Etibank 115
Export-Import Bank 89, 108

Fettah Mahallesi (Akıncı Mahallesi) 3
Fırat Nehri 74
Fırat-Dicle 153
Frankfurt Üniversitesi 11
Fransa 12, 62, 68, 149, 150, 152
Fransız Filolojisi 127
Frenk Sokağı 1
Furgaç, Ahmet İzzet xi, 118, 123, 127, 133
Furgaç, Süheyl 126

Galata 15, 47
Garbi Anadolu 156
Gemlik 58
Gemlik Suni İpek Fabrikası 56, 58
Ges, Merpar 36
Gogen, Şefik 106
Göttingen 132
Grenoble Üniversitesi 62
Güleç, Fehime 130
Güleç, Mahmut 130
Gülek, Kasım 106, 109
Günaltay, Hamit 109
Günaltay, Şemseddin 108-110, 112, 113
Güney, Rüknettin 128
Güntekin, Reşat Nuri 11
Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti 96

Hatipoğlu, Şevket Raşit 85, 107
Hayat Pahalılığı Etrafında Tetkikler 26
Hayreden, Hayreddin x
Helm, Knox 97
Hereke 63
Hereke Mensucat Fabrikası 47
Hereke Yünlü ve İpekli Dokuma fabrikası 13
Hidayet (Tireli) 6
Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) 17, 129
Hollanda Bankası 30
Hürkuş, Vecihi ix

ILO (International Labour Organization-Uluslararası İşçi Örgütü) 106
Irak 74
Isparta 59

İkinci Balkan Olimpiyatları 36
İkinci Beş Yıllık Endüstri Planı 185
İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 73, 185
İkinci Dünya Savaşı x, 83, 84, 87, 88, 102, 112
İktisadi Devlet Teşekkülleri 42, 50
İktisadi Kalkınma Planı 181
İktisat Eğitimi Görüşlerinin Tarihi 34
İktisat Meclisleri 175
İktisat Vekâleti 23, 54, 68, 73, 185
İngiltere 12, 68, 69, 94, 95, 102, 104, 105, 107, 149, 153
İnönü, Erdal 34
İnönü, İsmet x, 60, 64, 69, 74, 76, 87, 91, 100, 102, 103, 105, 112, 118, 119, 121, 132, 137, 138, 141
İnönü, Mevhibe 34, 36, 75
İnönü, Ömer 34
İpar, Hayri 130
İsmail, Namık 11
İstanbul 1, 6, 11, 15-17, 19, 22, 28-30, 32, 34, 47, 51, 54, 55, 75, 91, 98, 106, 107, 110, 113, 115, 117, 118, 125, 126, 132, 153
İstanbul Ansiklopedisi 128
İstanbul Beykoz Camı Fabrikası 52
İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi 48
İstanbul Sirkeci Garı 8
İstanbul Üniversitesi 81, 127
İş Bankası Beykoz Şişecam Fabrikası 52
İş Bankası ix, 13, 29, 30, 41, 43, 62, 71, 72, 118
İtalya 88
İzmen, Mehmet 81
İzmir 1, 3-6, 11-13, 37, 46, 143, 151, 156
İzmir İdadisi 4
İzmir İktisat Kongresi 12
İzmit 63

Kadınlar Birliği 158, 159
Kaganoviç, Lazar 53
Kâğıtçı, Mehmet Ali ix, 62-64, 67, 141
Kahramankaptan, Şefik 137
İsmet İnönü ve Harika Çocuklar 137
Kalinin, Mikhail Ivanovich 55
Kambiyo Murakabe Heyeti 27-30
Kanada 114, 172
Karabekir, Kâzım 105
Karabük Demir Çelik Fabrikası 68, 69, 77
Karaçin, Betül Buke xi
Karadeniz 22, 94, 102
Karolyi, Mihaly (Kont) 36
Kars x, 96
Karsaklı, İbrahim 58
Kastamonu 156
Kaşmir, Halit Nazmi 87
Kavaklıdere 43
Kayseri 56, 58
Kayseri Pamuklu Mensucat Fabrikası 53, 55, 56, 58
Kemeraltı 1
Kerkük 74
Kesebir, Şakir 23, 70, 74

Kılıç, Alternur 142
Kızılçullu 4
Kiev 54
Kiper, Neşet 61
Koç, Vehbi x
Konak 3
Konak Meydanı 1
Koray, Rüştü 81
Kordon 5, 6
Köprülü, Fuad 103, 104
Kramatorsk 55
Krestinski, Nikolay 53, 55
Kurtoğlu, Faik 68
Kurtuluş 6, 9, 11
Küba 172
Küçük, Yalçın 133

Latife Hanım 3
Leningrad 53-55
Lie, Trygve 115
Lona Palora Oteli 36
Londra 44, 68, 95, 100, 104-108
Loren, Presi (Sir) 69
Lozan Barış Antlaşması 38
Lozan Konferansı 12
Lüksemburg, Roza 153, 154

MacAndrews & Forbes Company 6, 151
Macaristan 36, 94
Mackenzie, M. 68
Maçka 15, 78
Malatya 157
Malatya Pamuklu Sanayi Müessesesi 56, 62
Maliye Bakanlığı 28, 29, 141
Maraş 157
Margasin 53
Mariasini, M. 55
Marshall Yardımı 108, 110, 111
Marsilya 106
Mehmet Esat Bey 3, 4, 11, 72
Melen, Fuat 81
Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası 12, 29
Menderes, Ali Adnan 4, 103
Merinos Kültür Merkezi xi
Merkez Bankası 30, 33, 48
Merkezi Planlama Daireleri 175
Mısır 108, 149, 153
Miles Uçak Fabrikası 104
Milli Eğitim Bakanlığı 186
Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 27
Molotov, Vyaçeslav 89-94, 100, 101
Montreux Konvansiyonu 90, 101
Montrö Anlaşması 93, 95
Moskova 26, 53-55, 89, 92-94
Moskova Radyosu 98
Muasır İktisat Nizamı 83, 84, 183
Muhittin, Nezihe 158
Muhlis Bey 58
Muhtar, Selahattin 23
Mustafa Şeref (Özkan) 41
Musul 74
Müller, Karl 33

Nazım Bey (Dr.) 15
Nazilli Basma Fabrikası 55, 56, 59, 60
Nermin, M. 9
Neumark, Fritz 81, 82
New York 106, 107, 115
Nigar Hanım 159
Niş 8
Nişel, Aslı xi, 118, 123, 126, 127, 129, 131
Nişel, Kadri xi
Noguinsk 55

Odessa Limanı 54
Odyak, Sait 104
Orloff (Prof.) 56
Osman Bey 120
Osmanlı Bankası 13, 15, 17, 19, 21, 32, 143
Osmanlı Devleti 1, 4, 8, 13, 38, 183
Osmanlı Tütün Rejisi Şirketi 6, 143
Ottawa 113, 114
Ottawa Journal 113

Öngör, Akın xi
Ören, İncigül Özgen 131
Özalp, Kâzım 27
Özden, Akil Muhtar 19
Özer, Mithat 48

Pamir, İlhami Nafiz 70
Paris 37-39, 80, 106, 107
Paris Sözleşmesi 38
Parker, E.L. 89, 107
Peker, Recep 87, 106
Pembe Köşk 74
Peterson (Lady) 97
Peterson, Maurice (Sir) 97, 102

Pire 34
Polatkan, Hasan 130
Polonya 93, 94, 99
Porto Riko 115
Potsdam Konferansı 95, 101

Rahmi Bey 5
Raif, Bekir 23
Rauf, M. 70
Reed, Cass Arthur 4
Reşat Bey 53, 60, 64
Reşit Galip ix
Rist, Charles 34
Rize
Rodos 88
Rohrbach, Paul 153
Cihan Savaşı ve Alman Politikası 153
Roma 107
Romanya 93
Roosevelt, Franklin Delano 41
Royal Society 104
Rus Kombank 30

Saat Kulesi 1
Sachsenberg, Ewald (Prof.) 50
Sadak, Necmeddin 108-110
Sadık Ahi 9
Safranbolu 69
Saka, Hasan Fehmi 70, 88, 95, 100, 101, 108, 109
Salem, Metre 33
San Francisco 88, 89, 91, 94, 106
San Juan 115
Sanayi ve Maadin Bankası 13, 70
Saniye Hanım 3, 4, 11, 87, 115, 122
Saracoğlu, Şükrü 30, 34, 37, 38, 80, 84, 96, 101, 103, 141
Sarıdal, Mehmet Vehbi 9, 23, 116
Sarper, Rauf Selim 94
Sav, Nizamettin Ali 9
Saydam, Refik 76
Saygun, Adnan 138
Sazak, Emin 76
Schat, Hjalmar 33
SEKA İzmit Kâğıt Fabrikası ix, 52, 62, 64, 67, 68
Selamiçeşme 135
Selanik Bankası 29, 30
Sevr Barış Antlaşması 12, 38
Siberman, Zeki 87
Siren, Celal Sait 85, 107
Sirkeci 30
Sirmen, Fuat 85, 104, 107, 108
Sivas 156
Sivas Kongresi 9
Skoda Şirketi 70
Sofya 8
Soğuk Savaş x
Sombart, Werner 11
Sommerville-Smith, H. 68
Sosyalizm ve Sömürge Politikası 152
Southampton Limanı 107
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 9, 43, 46, 52-56, 58, 87, 88, 90, 91, 93-96, 98-102
Söke 6
Sökmen, Tayfur 125
Sporel, Zeki Rıza 34
Stalin Otomobil Fabrikası 53
Stalin, Joseph x, 87, 95, 102
Strazburg 117
Sumer, Emine Fazilet 16, 17, 19, 34, 36, 75, 117, 123, 129
Sumer, Melike Nur 19, 74, 75, 117, 124, 126, 130, 143
Sumer, Nüzhet Ayetullah 4, 5, 72, 119, 120, 133
Sumer, Mustafa Nurullah Esat ix-xi, 3-6, 8, 9, 11-13, 15-17, 19, 21-23, 26-30, 32-34, 36-39, 42-55, 58-64, 67-70, 72-89, 91-93, 95-126, 130-132, 136-139, 141-143, 171
Sunel, Kemal Zaim 62
Suriç 53
Suriye 153
Sümerbank 42, 118, 183, 186
Sümerbank ix, x, 22, 43, 45, 46, 48, 50-56, 58, 59, 62, 64, 67-73, 75-77, 79, 109, 112, 115, 118-120, 132, 133
Sümerbank Keçiborlu Kükürt Fabrikası 59
Süngercilik Türk Anonim Şirketi 72

Şarki Anadolu 96, 156, 157
Şebab-ı Tebah 158
Şeker, Molla Ömeroğlu Nuri ix, 70
Şerifzade Ahmed Süreyya Bey 15
Şumaher, Katy 158

Tanrıöver, Hamdullah Suphi 11
Tanyer, Gürsel 125
Tarhan, Ali Rânâ 69
Taşkent, Kâzım ix, 71, 116, 141
Taylan, Mümtaz Fazlı 9, 130
TBMM x, 28, 58, 79, 80, 83, 105, 176
TCDD 28, 52, 108
Theresinaum Koleji 8
Toker, Özden xi, 74, 138
Toprak Reformu 184
Tökin, İsmail Hüsrev 107
Tör, Vedat Nedim x, 9, 26
Trablusgarp Harbi 88
Trabzon 156
Trieste 36
Tula 55
Turga, Fazlı 59
Turgut, Şeref 53
Tursun, Mehtap xi
Türk Sesi 13
Türk Tediyat Muvazenesi 22
Türkiye Cumhuriyeti ix, x, 9, 11, 12, 19, 21-23, 26, 27, 32-34, 37-39, 41-44, 53, 54, 59, 62, 64, 67, 69, 70, 73, 75, 76, 84-96, 98-112, 115-117, 121, 125, 132, 133, 142, 149, 150, 152-154, 171, 173, 183, 185
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 8, 9
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. 71

Ukrayna 55
Ulus 48, 52, 109, 119, 137, 138
Ulus Meydanı 48
Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) 86
Uluslararası Para Fonu (IMF) 86
Uran, Hilmi 108, 112
Uras, Esat 104
Uşak ix, 52, 70
Uşak Şeker Fabrikası 70
Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi 70
Uşakizade Muammer Bey 3

Vasıf Bey 53
Vatan 77
Venedik 37
Venizelos, Elefterios 34
Videnfeld, Kurt 152
Villaume, Marguerite 74, 75
Vinogradov, Sergei 94, 96-101
Viyana 8
Vlora, Gülören Germen 130
Voroşilof, Kliment 55

Walko, M. 36
Washington x, 88, 93, 101, 107
Wilson, Edwin G. 89, 91-93, 95, 102, 108

Yalçın, Hüseyin Cahit 104
Yalman, Ahmet Emin ix, 81, 142
Yalova 52, 53
Yapı ve Kredi Bankası ix, 71, 116, 141
Yeni Cuma Camisi 63
Yeni Kale 5
Yeni Sabah 113
Yeşilköy 104, 107
Yugoslavya 93
Yunanistan 88
Yücel, Hasan Âli x

Zaman 60
Zaporojie 55
Ziraat Bankası 29, 30, 48, 62, 71
Zonguldak 111
Zonguldak Sömikok Fabrikası 56
Zorlu, Fatin Rüştü 109, 130
Zukerman, M. 53

Ünlü gazeteci ve yazar Ahmet Emin Yalman'ın "Cumhuriyetin Akıncıları" olarak isimlendirdiği ve bugün maalesef çoğunun isimlerini dahi unuttuğumuz sayısız kahraman, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için canla başla çalışmışlar, önlerine çıkan her türlü zorluğu aşarak modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yapı taşlarını döşemişlerdi.

Cumhuriyet Akıncıları arasında yer alan Nurullah Esat Sumer, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat ve sanayi hayatında çok önemli görevleri başarıyla yürütmüş, sadece 34 yaşında Sümerbank'ın ilk genel müdürü tayin edilerek Türkiye'de tekstil, kâğıt ve demir-çelik sanayilerinin kurulmasında büyük hizmetlerde bulunmuştu. Hizmetlerinin karşılığında "Sumer" soyadı bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından kendisine verildi. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı sırasında Maliye bakanlığı, Devlet bakanlığı ve Dışişleri bakanı vekilliği görevlerini yürüttü. İkinci Dünya Savaşı'nda ve Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında çok çetin görevleri başarılı bir şekilde yerine getirdi.

Kitapta Nurullah Esat Sumer'in ilginç ve inişli-çıkışlı hayat hikâyesi Türk iktisat ve siyaset tarihi arka planda olmak üzere anlatılırken Cumhuriyetimizi yücelten "Akıncılardan" biri daha gün ışığına çıkartılmaktır.

Hasan Aslan Akpınar (1972) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 1994'te mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisans eğitimine devam etti. 1997'de Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nde uzman yardımcısı olarak çalışmaya başladı. 2001-2003 yılları arasında Hazine bursuyla ABD, Boston'da, Tufts University bünyesindeki, Fletcher School of Law and Diplomacy'e gitti. Burada "Uluslararası Para Politikası ve Teorisi" ve "Güneybatı Asya" çalışma alanlarına yoğunlaştığı yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2003 yılında yurda dönen Akpınar, halen Ekonomi Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nde Uluslararası İlişkiler Daire Başkanı olarak görev yapmaktadır.

Kapak fotoğrafı: Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Nurullah Esat Sumer (Nurullah Esat Sumer Arşivi).

9 786052 958797

20 TL